

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Ζωή Σπανάκου

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ (ΜΤΦΡ.)

Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Ηροδότου Ιστορίες

ΒΙΒΛΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ (μτφρ.)

Ηροδότου Ιστορίες

Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΒΙΒΛΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ

ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

**ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ**

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ

ΕΞΩΦΥΛΛΟ

**ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ
ΕΡΓΑΣΙΕΣ**

Ζωή Σπανάκου, Φιλολόγος,
Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης

Αντώνιος Σακελλαρίου, τ. Επίκουρος
καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας
Αντώνιος Σανουδάκης, Σχολικός Σύμβουλος
Βενετία Μπαλάτ, Φιλολόγος,
Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης

Ιωάννα Δρόσου, Ζωγράφος

Μαρία Βασιλάκη, Φιλολόγος,
Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης

Χριστίνα Αργυροπούλου, Σύμβουλος
του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Αγάθη Γεωργιάδου, Φιλολόγος, Εκπαιδευτικός
Β/θμιας Εκπαίδευσης

Γεώργιος – Θωμάς Λαζόγκας, Ζωγράφος

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΛΙΒΑΝΗ

Στη συγγραφή του πρώτου μέρους (1/3) έλαβε μέρος και
ο **Ιωάννης Α. Πανούσης**, Σχολικός Σύμβουλος

Γ' Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ II / Ενέργεια 2.2.1 / Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:

«Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
Μιχάλης Αγ. Παπαδόπουλος
Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ
Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Πράξη με τίτλο:

«Συγγραφή νέων βιβλίων και παραγωγή
υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με βάση
το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου
Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης
Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Αναπληρωτές Επιστημονικοί Υπεύθυνοι Έργου
Γεώργιος Κ. Παλιός
Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου
Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου
Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	7
ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ	10
ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ	13
ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ	
ΒΙΒΛΙΟ ΠΡΩΤΟ	
Ενότητα 1: Προοίμιο.....	15
Ενότητα 2: Κροίσος και Σόλων - Η νουβέλα του Αδράστου	21
Ενότητα 3: Κροίσος και Κύρος	29
ΒΙΒΛΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
Ενότητα 4: Αίγυπτος: Η χώρα και ο Νείλος	35, 37, 41
Ενότητα 5: «Θωμάσια» και «νόμοι» των Αιγυπτίων.....	35, 38, 41
Ενότητα 6: Μνημεία της Αιγύπτου.....	35, 40, 41
ΒΙΒΛΙΟ ΤΡΙΤΟ	
Ενότητα 7: Το δαχτυλίδι του Πολυκράτη.....	45
Ενότητα 8: Τα πολιτεύματα	52
ΒΙΒΛΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ και ΠΕΜΠΤΟ	
Ενότητα 9 (α, β): Περιίληψη.....	55
ΒΙΒΛΙΟ ΕΚΤΟ	
Ενότητα 10: Πριν από τη μάχη του Μαραθώνα	58
Ενότητα 11: Η μάχη του Μαραθώνα	61
ΒΙΒΛΙΟ ΕΒΔΟΜΟ	
Ενότητα 12: Διάλογος Ξέρξη – Δημοράτου.....	67
Ενότητα 13: Η μάχη των Θερμοπυλών.....	75

ΒΙΒΛΙΟ ΟΓΔΩΟ

Ενότητα 14: Πριν από τη ναυμαχία	81
Ενότητα 15: Η ναυμαχία της Σαλαμίνας	86
Ενότητα 16: Μετά τη ναυμαχία - Το φρόνημα των Αθηναίων	89

ΒΙΒΛΙΟ ΕΝΑΤΟ

Ενότητα 17: Η μάχη των Πλαταιών – Το τέλος της <i>Ίστορίας</i>	92
---	----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	97
---------------------------	----

Λίγα λόγια για τα βιβλία μαθητή, καθηγητή και τον τρόπο εργασίας

Για την οργάνωση της διδασκαλίας του ο φιλόλογος θα πρέπει εξ αρχής να προσέξει δύο πράγματα: α) να έχει διαβάσει ολόκληρα τα βιβλία του μαθητή και του καθηγητή, για να οργανώσει το διδακτικό του χρόνο, τον οποίο το Π.Σ. προσδιορίζει σε 20 ώρες, να επιλέξει διαθεματικές εργασίες κτλ. και β) να προσέξει τους **θεματικούς πυρήνες** του ανθολογημένου έργου, τους οποίους προσδιορίσαμε με βάση τα επιλεγμένα (από το Π.Ι.) κείμενα και τους δεδομένους διδακτικούς στόχους. Οι θεματικοί πυρήνες περιλαμβάνουν:

1. τις **βασικές αντιλήψεις** του Ηροδότου και τις **ερμηνευτικές αρχές** του έργου του: αστάθεια της ανθρώπινης τύχης, κυκλική αντίληψη της ανθρώπινης μοίρας και της ιστορίας, *ύβρις*, μέτρο, ελευθερία, θρησκευτικές αντιλήψεις κ.α.
2. τις **κατηγορίες** του ηροδότειου λόγου α) από άποψη **μορφής και περιεχομένου**: ιστορική αφήγηση, γεωγραφικές και εθνογραφικές παρεκβάσεις/ παρενθήκες, «λόγοι», νουβέλες, ανέκδοτα, β) από άποψη **αφηγηματικής τεχνικής**: διήγηση, διάλογος, αγόρευση, πλάγιος λόγος,
3. τα βασικά **θέματα** των αντίστοιχων κειμένων.

Οι **θεματικοί πυρήνες** βρίσκονται σε αντιστοιχία όχι μόνο με τους διδακτικούς στόχους, αλλά επίσης με τις ποικίλες ερωτήσεις, ασκήσεις, δραστηριότητες και με τα παράλληλα κείμενα στο βιβλίο του μαθητή, καθώς και με τα βιβλιογραφικά αναγνώσματα στο βιβλίο του καθηγητή. Κάποιοι θεματικοί πυρήνες επαναλαμβάνονται σε διάφορες διδακτικές ενότητες, εφόσον προκύπτουν από το κείμενο. Δεν χρειάζεται βέβαια να αναλυθούν σε όλες τις περιπτώσεις –άλλωστε δεν υπάρχει χρόνος– αλλά όποια και αν είναι η επιλογή του διδάσκοντος για τις ενότητες που θα διδάξει, οι βασικοί θεματικοί πυρήνες του ηροδότειου έργου θα συμπεριληφθούν οπωσδήποτε στη διδασκαλία. Για την ανάπτυξη των θεματικών πυρήνων είναι μερικές φορές αναγκαία η περιληψη, η οποία προτάσσεται στην ενότητα, τα παράλληλα κείμενα ή οι περιλήψεις που δίνονται σε άσκηση.

Το **βιβλίο του μαθητή (β.τ.Μ.)** περιλαμβάνει εισαγωγή για τον Ηρόδοτο και το έργο του, διάγραμμα των βιβλίων των Ιστοριών του Ηροδότου, χρονολόγιο και, σε δεκαεπτά ενότητες, λίγα ανθολογημένα κείμενα – κάποια με περικοπές λόγω του αυστηρά και ασφυκτικά καθορισμένου χώρου – σχόλια (κυρίως πραγματολογικά, λίγα ερμηνευτικά και λιγότερα γλωσσικά), προοργανωτές (τίτλους, θεματικά κέντρα, πλαγιότιτλους), ασκήσεις ανακεφαλαίωσης (σε λίγες περιπτώσεις η ανακεφαλαίωση δίνεται έτοιμη), ερωτήσεις, παράλληλα κείμενα, φράσεις από το πρωτότυπο και, σε ορισμένες ενότητες, διαθεματικές εργασίες. Το ευρετήριο στο τέλος του βιβλίου διευκολύνει κυρίως για την ορολογία. Στην εισαγωγή θεωρήσαμε προτιμότερο να δώσουμε μόνο λίγα στοιχεία για την εποχή, τα βιογραφικά του Ηροδότου και το περιεχόμενο του έργου του, με την έννοια ότι τα άλλα – που στην εισαγωγή αναφέρονται συνοπτικά – θα συνδυαστούν με το κατάλληλο κείμενο του ιστορικού και θα αναδειχτούν κατά τη διδασκαλία. Για παράδειγμα στην εισαγωγή η μέθοδος του ιστορικού, το χρονολογικό σύστημα που ακολουθεί, οι αντιλήψεις του για την ανθρώπινη μοίρα και την ιστορία δίνονται συνοπτικά. Μπορεί κανείς να μην επιμείνει σ' αυτά στην εισαγωγή, διότι περιλαμβάνονται στους θεματικούς πυρήνες στο βιβλίο του καθηγητή και δίνονται σε

σχόλιο ή και σε ασκήσεις – ερωτήσεις, στο βιβλίο του μαθητή, όπου και συμπληρώνονται, αν χρειάζεται. Όταν αναφέρονται στο βιβλίο του μαθητή χωρίς ανάλυση, σημειώνονται με αστερίσκο, ο οποίος, μέσω του ευρετηρίου, παραπέμπει στην ενότητα όπου αναλύονται. Βέβαια η ανάλυση θα μπορούσε να είναι εκτενέστερη, αν υπήρχε χώρος. Αναλύονται όμως στο βιβλίο του καθηγητή συνηθώς μέσα από ανάλογο βιβλιογραφικό ανάγνωσμα.

Για τις **διαθεματικές ερωτήσεις**, που στηρίζονται κυρίως στους θεματικούς πυρήνες του ηροδότειου έργου, καλό θα είναι, αφού ο διδάσκων επιλέξει από την αρχή ποιες θα αναθέσει στους μαθητές του, να τους καθοδηγήσει από την πρώτη ενότητα στον τρόπο εργασίας. Για παράδειγμα αν θα ασχοληθούν με την κυκλική αντίληψη της ανθρώπινης ζωής και της ιστορίας, θα σημειώσουν από το προοίμιο πού τη συναντούν (βιβλίο, κεφάλαιο, ενότητα), πού αναφέρεται κτλ. Για τη διευκόλυνσή τους μπορούν να φτιάξουν ένα ευρετήριο με λίγα θέματα στο δεύτερο μισό του τετραδίου τους, όπου θα σημειώνουν, στο αντίστοιχο «λήμμα», τα χωρία και όποια άλλη πληροφορία είναι αναγκαία. Καθώς ο χρόνος διδασκαλίας για τον Ηρόδοτο είναι περιορισμένος, δεν μπορεί να δοθούν παρά ελάχιστες διαθεματικές εργασίες. Μπορεί όμως ο μαθητής να συμπληρώσει από τον Ηρόδοτο κάποια εργασία του σε άλλο μάθημα: για παράδειγμα τα ποτάμια που προτείνουμε ως διαθεματική μπορεί να δοθεί επίσης στη λογοτεχνία ή τη γεωγραφία. Ο διδάσκων μπορεί επίσης, κατά την κρίση του, να συμπληρώσει ορισμένα από τα σχόλια του βιβλίου του μαθητή με υλικό που περιλαμβάνεται στο βιβλίο του καθηγητή ή σε σχολιασμένες εκδόσεις του Ηροδότου και με τον τρόπο που ο ίδιος θεωρεί πιο πρόσφορο.

Οι άλλες **ερωτήσεις στο βιβλίο του μαθητή** είναι λίγες στον αριθμό, απλές και εύκολες, αφού η απάντηση εντοπίζεται κατά κύριο λόγο στο κείμενο. Στόχος των ερωτήσεων είναι να βοηθήσουν τον μαθητή σε μια πρώτη προσέγγιση - κατανόηση του κειμένου και να διευκολύνουν τον καθηγητή να αξιολογεί τη διδασκαλία του, προσαρμόζοντας πιθανόν το σχέδιό της. Προηγούνται οι ερωτήσεις κατανόησης και ακολουθούν ερωτήσεις προέκτασης, εμπάθυνσης και δημιουργικής εμπέδωσης. Κάποιες ερωτήσεις συνδέονται με τα παράλληλα κείμενα ή με το εικονογραφικό υλικό του βιβλίου και στοχεύουν να κινητοποιήσουν το μαθητή, καλλιεργώντας του και άλλες δεξιότητες, και να τον ωθήσουν να προχωρήσει παραπέρα στην «ανάγνωση» του Ηροδότου. Είναι ευνόητο ότι δεν υπάρχει ούτε λόγος ούτε χρόνος να χρησιμοποιηθούν όλες οι ερωτήσεις. Ο διδάσκων θα επιλέξει θέτοντας κριτήρια ανάλογα με το επίπεδο της τάξης του, το χρόνο, τον προγραμματισμό του και τα ενδιαφέροντα των μαθητών του. Καλό θα είναι οι μαθητές από την τάξη αυτή να συνηθίσουν να απαντούν (προφορικά ή γραπτά) διατυπώνοντας με σαφήνεια την κύρια ιδέα, να χρησιμοποιούν χωρία από το κείμενο για να υποστηρίξουν την κύρια ιδέα (ή να μπορούν να υποδείξουν τα χωρία στις προφορικές ερωτήσεις) και να προσέχουν την οργάνωση και την πειστικότητα του λόγου τους.

Στο **βιβλίο του καθηγητή** περιλαμβάνονται σε κάθε ενότητα ενδεικτικοί στόχοι διδασκαλίας, όπως προκύπτουν από το πρόγραμμα σπουδών και το κείμενο, θεματικοί πυρήνες, επισημάνσεις που περιλαμβάνουν κάποιους άξονες ερμηνείας και διδακτικής, συμπληρωματικά σχόλια, παράλληλα κείμενα και κείμενα από τη βιβλιογραφία. Επειδή το ζητούμενο είναι να διαβάσουν οι μαθητές Ηρόδοτο και ο διαθέσιμος χώρος δεν επαρκεί, προτιμήσαμε πολλά παράλληλα κείμενα (και στα δύο βιβλία) να είναι από την *Ιστορίη* (χρησιμοποιούμε τον ιωνικό τύπο για να μη συγχέεται με την ιστορία γενικά, ως γίνεσθαι ή επιστήμη). Μάλιστα στο βιβλίο του καθηγητή συμπεριλάβαμε μερικά κείμενα με την ελπίδα ότι θα υπάρχει χρόνος έστω για ανάγνωση στην τάξη από τον διδάσκοντα. Κρίναμε περιττό να δώσουμε απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου του μαθητή (άλλω-

στε οι περισσότερες είναι εξαιρετικά απλές), αλλά θεωρήσαμε καλό να δώσουμε σε ορισμένες άξονες απάντησης ή να διευκρινίσουμε το στόχο της ερώτησης ή να παραπέμψουμε στα κείμενα από τη βιβλιογραφία¹. Περιλαμβάνονται επίσης δύο σχέδια μαθήματος και αξιολόγησης, και ενδεικτική βιβλιογραφία.

Ιδιαίτερη προσοχή χρειάζεται στον προγραμματισμό της διδασκαλίας, καθώς ο διδακτικός χρόνος είναι τόσο λίγος, ώστε απαιτείται συνεχής επαγρύπνηση για την αξιοποίησή του. Αν όλες οι συνθήκες και τα προαπαιτούμενα της διδασκαλίας είναι ευνοϊκά, ο διδάσκων θα κατορθώσει να διδάξει όλες τις ενότητες (κανονικά κάποιες, αδρομερώς άλλες ή με εργασία στο σπίτι και λίγο χρόνο στο σχολείο) και να επιτύχει το στόχο της διδασκαλίας του Ηροδότου. Αυτός δεν είναι άλλος από τον πρώτιστο στόχο της διδασκαλίας κάθε κειμένου: να το αγαπήσει ο μαθητής, να συνομιλήσει μαζί του και να αποκομίσει κάτι από τις αξίες του. Πρώτα όμως πρέπει να το έχει αγαπήσει ο καθηγητής και η καθηγήτρια.

Στα βιβλία του Ηροδότου διατηρήσαμε τη λατινική αρίθμηση που ακολουθεί και η μετάφραση του Ηλ. Σπυρόπουλου την οποία χρησιμοποιήσαμε. Άλλες εκδόσεις χρησιμοποιούν την αλφαριθμητική αρίθμηση για το έκτο βιβλίο όμως χρησιμοποιείται από ορισμένες εκδόσεις το ΣΤ και από άλλες το Ζ, με αποτέλεσμα να δημιουργείται κάποτε σύγχυση ως προς τα τελευταία βιβλία. Η έκδοση της Οξφόρδης για το έκτο βιβλίο χρησιμοποιεί το Ζ. Ως προς την ορθογραφία στο βιβλίο του Μαθητή ακολουθούμε, όπως είναι ευνόητο, τη γραμματική της δημοτικής, αλλά στο βιβλίο του Καθητή διατηρούμε τον τύπο των αρχαίων ονόματων στην ονομαστική, έστω και αν δεν έχουν τόνους ή πνεύματα.

Διευκρινίσεις για την εισαγωγή του βιβλίου του μαθητή: Στην εικόνα της σ. 8 (δεξιά) τα ερείπια προέρχονται από το Μανσωλείο της Αλικαρνασσού (353 π.Χ.).

Οι επιδράσεις που δέχτηκε ο Ηρόδοτος από τον Εκαταίο δεν τον εμποδίζουν να τον επικρίνει, πράγμα που είναι συνηθισμένο στους αρχαίους συγγραφείς.

Στο κεφάλαιο «πατέρας της ιστορίας» αναφέρουμε ότι ο Ηρόδοτος είναι πιο κοντά στις σύγχρονες αντιλήψεις για την ιστορία, εννοώντας π.χ. την «μικρο-ιστορία»².

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Για την εισαγωγή θα πρέπει να διατεθεί **μία διδακτική ώρα και μία για τη συνολική θεώρηση** του έργου. Καθεμιά από τις **τρεις πρώτες ενότητες** απαιτεί κανονικά δύο διδακτικές ώρες – αλλά με κάποια οικονομία χρόνου θα πρέπει να διδαχτούν σε **πέντε** το πολύ **ώρες**. Οι άλλες ενότητες μπορούν να διδαχτούν σε **μία διδακτική ώρα καθεμία** με εξαίρεση την 9η για την οποία δεν θα διατεθεί χωριστή ώρα, αλλά θα ενσωματωθεί στην προηγούμενη ή την επόμενη. Με τον προγραμματισμό αυτό απαιτούνται 20 ώρες. Αν όμως ο χρόνος δεν επαρκεί, ο διδάσκων με δική του επιλογή θα δώσει ορισμένες ενότητες μόνο ως αναγνώσματα, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα να συζητηθούν στην τάξη και κάποιες εργασίες μαθητών.

1. Για όλες τις εργασίες – εκτός από όσα αναφέρονται στη βιβλιογραφία - είναι πολύ χρήσιμο το λογισμικό «Ο κόσμος του Ηροδότου» από το Π.Ι. και το CD-Rom IV Ηροδότου Ιστορίες.

2. «Πρόκειται για μια μορφή κοινωνικής ιστορίας από τα κάτω (...) αυτό που ενδιαφέρει πρωτίστως τους μικρο-ιστορικούς δεν είναι οι απρόσωπες μάζες, αλλά τα άτομα που μέσα από την περιπέτεια του βίου και της σκέψης τους λειτουργούν ως πρόμοια για την αναγωγή του ιδιαίτερου και απομικτού στο γενικό και συλλογικό», Γ. Κόκκινος, σ. 269.

[Για τους πλήρεις τίτλους των έργων βλ. Βιβλιογραφία]

Για την οργάνωση της διδασκαλίας είναι αρκετά όσα αναφέρονται σε κάθε ενότητα, όπου δίνονται οι διδακτικοί στόχοι, οι θεματικοί πυρήνες, οι διαθεματικές έννοιες που μπορούν να εντοπιστούν και επισημάνσεις, οι οποίες αναλύουν τους θεματικούς πυρήνες. Τα συμπληρωματικά στοιχεία (σχόλια, παράλληλα κείμενα, βιβλιογραφικά αναγνώσματα κτλ.) μπορεί να εμπλουτίσουν τη διδασκαλία. Δίνουμε δύο παραδείγματα αξιοποίησης του βιβλίου του καθηγητή για την οργάνωση της διδασκαλίας.

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 7η: Το δαχτυλίδι του Πολυκράτη

Διδακτικοί στόχοι (βλ. σ. 45)

Επειδή ο διδακτικός χρόνος είναι πολύ περιορισμένος, καλό θα είναι ο διδάσκων να επιλέξει ποιους διδακτικούς στόχους θα θέσει και ποιον ή ποιους θεματικούς πυρήνες θα αναλύσει.

Σύνδεση με τα προηγούμενα- αφόρμηση: Σύντομη συζήτηση των ασκήσεων που είχαν δοθεί για το σπίτι. Καθώς η προηγούμενη ενότητα αφορούσε την Αίγυπτο, μπορεί η σύνδεση να αποτελέσει και αφόρμηση για τη νέα ενότητα. Ο Άμασις, η εκστρατεία του Καμβύση στην Αίγυπτο, οι σχέσεις των Ελλήνων με την Αίγυπτο μπορεί να αποτελέσουν τη βάση. Για τον ίδιο σκοπό μπορεί ο διδάσκων να υπενθυμίσει την αντίληψη του Ηροδότου για το «φθονερό θείο» ή για την αστάθεια των ανθρώπινων πραγμάτων, για τις οποίες έχει γίνει λόγος και σε προηγούμενες ενότητες.

Παρουσίαση της νέας ενότητας: Ανάγνωση από τον καθηγητή.

Επεξεργασία: Μετά τη σιωπηρή ολιγόλεπτη επαφή των μαθητών με το κείμενο, έλεγχος της κατανόησης του κειμένου με λίγες καίριες ερωτήσεις σύντομης απάντησης ή σύντομη απόδοση του νοήματος από έναν μαθητή (με συμπληρώσεις από άλλους μαθητές, αν χρειάζεται). Οι μαθητές καλούνται να εντοπίσουν τα θεματικά κέντρα (που δίνονται στο βιβλίο τους) στο κείμενο. Η επεξεργασία μπορεί να οργανωθεί με βάση τα θεματικά κέντρα, ενώ οι θεματικοί πυρήνες (που δίνονται στο βιβλίο του καθηγητή) διατρέχουν το κείμενο και απορρέουν από αυτό. Ο διδάσκων θα έχει επισημάνει τα σημεία μέσα από τα οποία, κυρίως, θα αναλυθούν οι θεματικοί πυρήνες. Τα σημεία αυτά δίνονται κάθε φορά στις «Επισημάνσεις» της αντίστοιχης ενότητας στο βιβλίο του καθηγητή. Δεν υπάρχει λόγος να χρησιμοποιήσει ο διδάσκων τον όρο «θεματικοί πυρήνες» στην τάξη, για να μη δημιουργηθεί σύγχυση με τα θεματικά κέντρα. Οι μαθητές όμως στο τέλος της διδασκαλίας αναμένεται να έχουν κατανοήσει τι σημαίνει «φθονερό θείο» κτλ.

Ένα σημείο που πρέπει να προσεχθεί είναι η σχέση ιστορίας και παραμυθιού στην ενότητα και η θέση της νουβέλας στο έργο του Ηροδότου. Η δεύτερη συμπληρωματική ερώτηση της ενότητας στο βιβλίο του καθηγητή δίνει (και με την απάντηση) αρκετά στοιχεία για το θέμα αυτό. Ο διδάσκων θα παρακινήσει τους μαθητές, με τις κατάλληλες ερωτήσεις, να διακρίνουν τα ιστορικά από τα παραμυθιακά στοιχεία, να προσέξουν την αρχή και το τέλος της ενότητας, να θυμηθούν το θέμα της *Ιστορίας*, τους σκοπούς του ιστορικού, για να τα κατανοήσουν (με τη βοήθεια του διδάσκοντος) και να επιτευχθεί ο διδακτικός στόχος.

Σύνθεση: Μπορούμε να ολοκληρώσουμε συνθέτοντας τους θεματικούς πυρήνες που αναλύσαμε. Αν υπάρχει χρόνος και ανάλογο επίπεδο τάξης, τη σύνθεση κάνουν οι μαθητές, απαντώντας σε κατάλληλες ερωτήσεις. Καλό θα ήταν να αναφερθούμε επιγραμματικά στους θεματικούς πυρήνες που δεν αναλύσαμε π.χ. «πολιτικές ιδέες» του Ηροδότου στις οποίες κυρίαρχη θέση κατέχει

η ιδέα της ελευθερίας και η αντίθεση προς την τυραννία. Μια επισήμανση θα είναι αρκετή, εφόσον στην επόμενη διδακτική ενότητα επανέρχεται ο ίδιος θεματικός πυρήνας, οπότε θα έχουμε την ευκαιρία να τον αναλύσουμε.

Εργασίες για το σπίτι

Το «Παράλληλο κείμενο» μπορεί να δοθεί ως εργασία για το σπίτι με μία από τις ερωτήσεις που το συνοδεύουν και με την ερώτηση 4. Η ερώτηση 5 μπορεί να συζητηθεί στην τάξη ή να δοθεί ως διαθεματική εργασία, με συγκεκριμένες όμως οδηγίες, ανάλογα και με το υλικό που είναι προσιτό στους μαθητές (αν υπάρχει πλούσια σχολική βιβλιοθήκη, εύκολη πρόσβαση στο διαδίκτυο κτλ.). Παρόμοιες ερωτήσεις δεν ενδείκνυνται να δίνονται ως εργασίες για το σπίτι, όπως είναι, γιατί δεν μπορεί να τις αντιμετωπίσει ο μαθητής χωρίς καθοδήγηση.

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ με τη μέθοδο σχεδίου εργασίας (project)

Εισαγωγή: σχολιασμός θέματος του προτεινόμενου σχεδίου εργασίας και **αφόρμηση** (π.χ. το χωριό του Ηροδότου).

Κριτήρια επιλογής του θέματος: αν, για παράδειγμα, επιλέξουμε το *ρόλο του τυχαίου* μπορούμε να παρατηρήσουμε τι συμβαίνει γύρω μας, την επίδραση τυχαίων γεγονότων.

Γενικοί σκοποί: τι επιδιώκουμε να κερδίσουν οι μαθητές από την ενασχόληση με το θέμα.

Συναφείς διαθεματικές έννοιες (πώς εμπλέκονται): π.χ. για το *τυχαίο* συναφής διαθεματική έννοια: αλληλεπίδραση, μεταβολή, ομάδα – σύνολο (: ο ρόλος του τυχαίου στο άτομο και στο σύνολο).

Μεθοδολογικό σχέδιο: θεματικές ενότητες: π.χ. η έννοια της μοίρας και η επίδρασή της στη ζωή των ανθρώπων στον Ηρόδοτο.

Εμπλεκόμενα μαθήματα: π.χ. Ιστορία (ο ρόλος του τυχαίου στην ιστορική εξέλιξη) – Φυσική (ο ρόλος του τυχαίου στη Φύση ή στην επιστημονική έρευνα).

Στόχοι και ενδεικτικές δραστηριότητες της θεματικής ενότητας (τι να κάνει κάθε ομάδα π.χ. χάρτες, στατιστικά στοιχεία, πληροφορίες από την Ιστορία κτλ.). Για μερικές εργασίες μπορεί να απαιτηθεί συνέντευξη-ερωτηματολόγιο για έρευνα, επισκέψεις σε Μουσεία ή άλλους χώρους. Θα δοθεί βιβλιογραφία (προσιτή και κατανοητή) και οδηγίες για τον τρόπο έρευνας και μελέτης.

Αξιολόγηση: οι ομάδες, αφού εργαστούν χωριστά, συγκεντρώνονται για να συζητήσουν την πορεία της εργασίας και τα συμπεράσματά τους. Στο τέλος θα συνθέσουν ένα ενιαίο κείμενο.

Χρονοδιάγραμμα: επειδή ο χρόνος της διδασκαλίας του Ηροδότου είναι πολύ περιορισμένος δεν μπορεί να διατεθούν πάνω από δύο ώρες στην τάξη (μία για την ανάθεση της εργασίας και μία για την αξιολόγηση).

Β. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 12η: «Διάλογος Ξέρξη - Δημαράτου»

(για την οργάνωση της διδασκαλίας σε μια διδακτική ώρα)

1. (α) Για τη **συναισθηματική προετοιμασία** των μαθητών αρκεί η σύνδεση με τα προηγούμενα (αναγκαίος είναι ο χάρτης στην τάξη, για να διατρέξουμε σε λίγα λεπτά την πορεία του Ξέρξη ως τον Δορίσκο και να μη διαβάσουμε την περιήληψη) και η επισήμανση του τίτλου, εφόσον έχουμε ιστορική αφήγηση σε ευθεία γραμμή, η οποία διακόπτεται για να παρεμβληθεί ο διάλογος – ένα διάλειμμα όχι βέβαια τυχαίο. Ένας άλλος ιστορικός δεν θα στεκόταν σ' έναν τέτοιο διάλογο (που άλλωστε προφανώς δεν έγινε). Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης, για παράδειγμα, μετά την καταμέτρηση στον Δορίσκο δίνει τη συνέχεια της πορείας. Αν διαβάσουμε το κείμενο αυτό στους μαθητές, στο τέλος της διδακτικής ώρας, θα καταλάβουν πολύ καλά τι προσφέρει ο διάλογος στην ιστορική αφήγηση.

(β) Καθώς πολλά σημεία από τη διδακτέα ενότητα (γενικά από τα κεφάλαια του Ηροδότου για τους περσικούς πολέμους) έγιναν αργότερα κοινός τόπος στους ρήτορες και τους άλλους συγγραφείς που ήθελαν να εγκωμιάσουν την Αθήνα, μπορεί η προετοιμασία να γίνει με την ανάγνωση ενός τέτοιου κειμένου, π.χ. από τους *Νόμους* του Πλάτωνα, που αναφέρεται στον ασιατικό δεσποτισμό, και την προτροπή να αναζητήσουν κατά πόσο ο Πλάτων έχει στηριχτεί στον Ηρόδοτο.

2. Παρουσίαση - Επεξεργασία: Μετά την ανάγνωση της ενότητας από τον διδάσκοντα και τη σιωπηρή ολιγόλεπτη επαφή με το κείμενο, μπορεί ο διδάσκων να ζητήσει ορισμένα στοιχεία του κειμένου: τον **τόπο**, το **χρόνο**, τα **πρόσωπα**, το **θέμα** (περιορίζοντάς το αρχικά στο ερώτημα του Ξέρξη). Αναζητείται η απάντηση, σχολιάζεται σύντομα αν είναι ή όχι αναμενόμενη (ανάλογα με το ποιος την αναμένει- πράγμα που μπορούμε να αφήσουμε ανοιχτό ή να επισημαίνουμε το σχόλιο «τώρα» και την ερώτηση, οπότε προκύπτει ότι δεν είναι αυτή που περιμένει ο Ξέρξης) και εντοπίζεται το **θεματικό κέντρο** –η ουσία– της απάντησης του Δημαράτου. Έπειτα αναζητούμε τα στοιχεία στα οποία στηρίζεται (πενία, αρετή, σοφία, νόμος – αγώνας κατά δεσποτισμού και πενίας). Στην ανταπάντηση του Ξέρξη επισημαίνεται ότι εδώ φαίνεται πιο αλαζονικός, ότι στηρίζεται στη δύναμη της εξουσίας (μαστίγιο) και του αριθμού. Μπορούν να προσέξουν οι μαθητές πόσες φορές χρησιμοποιεί αριθμητικά επίθετα. Τα στοιχεία από τις **απαντήσεις των δυο συνομιλητών** γράφονται επιγραμματικά στον πίνακα, κάτω από το όνομα καθενός συνομιλητή. Με τον ίδιο τρόπο θα προχωρήσουμε στον αντίλογο του Δημαράτου, προσέχοντας ότι τελικά παραιτείται από τη συζήτηση –προσέχουμε ότι ο βασιλιάς του είτε πως φλυαρεί, εκείνος είχε τον πρώτο λόγο και ο Δημάρατος υποχωρεί διπλωματικά– τι να πει άλλωστε πια, πώς να στενοχωρήσει τον ευεργέτη του, αφού μάλιστα και ο ίδιος ήθελε να επιτύχει η εκστρατεία. Το επόμενο ερώτημα των μαθητών μπορεί να είναι γιατί, αφού ο Δημάρατος ήταν με το μέρος του Ξέρξη, μίλησε έτσι για τους Σπαρτιάτες και (ίσως) πώς εκφράζει τις ελληνικές αξίες. Η αληθοφάνεια του διαλόγου και η προβολή της αντικειμενικότητας του λόγου είναι στοιχεία που συνηγορούν στην επιλογή του Δημαράτου. Ο διάλογος μπορεί να είναι πλαστός αλλά πρέπει να φαίνεται αληθινός: το πρόσωπο λοιπόν είναι πραγματικό, βρισκόταν πράγματι στην αυλή – και εδώ στο στρατόπεδο – του Ξέρξη. Αφού μιλάει με λόγια επαινετικά γι' αυτούς που τον έβλαψαν, σημαίνει πως είναι αντικειμενικός, πως λέει την αλήθεια. Δεν έχει σημασία αν τώρα είναι φορέας αυτών των αξιών αφού τις γνωρίζει, αυτό αρκεί για το διάλογο.

Στον **επίλογο** επισημαίνουμε το γέλιο του Ξέρξη (για δεύτερη φορά) – ίσως και να έκανε εντύπωση στους μαθητές, γιατί συνήθως οι άνθρωποι στα κείμενα δεν γελούν – και καθώς γνωρίζουν τη συνέχεια από την ιστορία, μπορούν να καταλάβουν ότι δεν θα γελάσει τελευταίος. Μπορούμε να τους θυμίσουμε (ή να το πούμε απλώς, αν δεν το έχουν διδαχτεί) το γέλιο των μνηστήρων στην *Οδύσσεια* (ραψωδία ν, βλ. βιβλιογραφικά αναγνώσματα).

Ολοκληρώνοντας την πρώτη επεξεργασία α) ζητούμε από τους μαθητές να θυμηθούν τι έμαθαν στο μάθημα της ιστορίας για τους Σπαρτιάτες και την εκστρατεία του Ξέρξη και να τα συγκρίνουν με όσα διδάχτηκαν από το κείμενο, β) εξηγούμε (όπου δεν έχει ήδη γίνει) το περιεχόμενο των εννοιών που έχουν γραφτεί στον πίνακα, γ) ζητούμε τη σύγκριση των δύο κόσμων – όπως προκύπτει από όσα σημειώσαμε στον πίνακα και δ) ανάλογα με το χρόνο που έχουμε, ζητούμε το σχόλιο των μαθητών για τις έννοιες / αξίες που γνώρισαν (π.χ. τη θέση τους στη σύγχρονη κοινωνία και το περιεχόμενό τους) και για τα χαρακτηριστικά καθενός από τους δύο κόσμους (Ασία- Ευρώπη/ Ελλάδα) ή συμπληρώνουμε την άσκηση της ανακεφαλαίωσης στο τέλος της ενότητας και αναθέτουμε εργασίες για το σπίτι. Μία ή δύο υποχρεωτικές για όλους και μία - δύο με επιλογή των μαθητών είναι αρκετές.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Σύμφωνα με τα ισχύοντα για την αξιολόγηση, δίνεται διδαγμένο κείμενο 20- 30 στίχων σε φωτοτυπία και οι μαθητές καλούνται να απαντήσουν σε τέσσερις ερωτήσεις:

Ερώτηση 1: Αφορά το γραμματειακό είδος και τον συγγραφέα του κειμένου (την εποχή και το έργο του συγγραφέα). Μονάδες 4.

Ερώτηση 2: Αφορά το περιεχόμενο του κειμένου που εξετάζεται (κατανόηση ή σύντομη αποτίμηση φράσεων ή τμημάτων του κειμένου ή διερεύνηση θεμάτων – προβλημάτων ή περιήληψη). Μονάδες 4.

Ερώτηση 3: Αφορά τη δομή του κειμένου και μπορεί να αναλύεται σε δύο ισοδύναμα ερωτήματα όπως: α) χωρισμός σε μικρότερες ενότητες με κριτήρια αφηγηματικά ή θεματικά και απόδοση πλαγιότιτλων, β) εντοπισμός και αξιολόγηση του ρόλου των εκφραστικών τρόπων αφηγηματικής και περιγραφικής τεχνικής: – οπτική της αφήγησης (πρωτοπρόσωπη, τριτοπρόσωπη, μεικτή) – διάλογος, μονόλογος, ειρωνεία, σχόλιο – λειτουργία του χρόνου (προοικονομίες και επιβραδύνσεις) – σχήματα λόγου (παρομοίωση, μεταφορά κτλ.). Μονάδες 6.

Ερώτηση 4: Μπορεί να αναλύεται σε δύο ισοδύναμα υποερωτήματα που αναφέρονται α) σε χαρακτηρισμούς προσώπων (στάσεις, σκέψεις, δράσεις, συναισθήματα, αξίες, ιδέες, συμπεριφορά των προσώπων του κειμένου και αντίκτυπος στα άλλα κειμενικά πρόσωπα), β) σε συγκέντρωση, ταξινόμηση και αξιολόγηση στοιχείων του πολιτισμού που εντοπίζονται στο κείμενο (θεσμοί, ήθη και έθιμα, αξίες, ιδέες, οικονομία, υλικά αγαθά κτλ.). Μονάδες 6.

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 7 η: Το δαχτυλίδι του Πολυκράτη

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Σε ποιες κατηγορίες διακρίνουμε το έργο του Ηροδότου; Σε ποια κατηγορία εντάσσεται «Το δαχτυλίδι του Πολυκράτη» και ποια στοιχεία μας επιτρέπουν την ένταξη αυτή; Μονάδες 4
2. Γιατί ο Άμασης* ανησυχούσε για τις συνεχείς επιτυχίες του Πολυκράτη και πώς ο Πολυκράτης πείστηκε ότι τον συμβουλεύει σωστά; { Η: Να αποδώσετε περιληπτικά το περιεχόμενο της επιστολής του Άμαση.} Μονάδες 4
3. α) Να γράψετε τις θεματικές ενότητες στις οποίες διαρθρώνεται η αντίδραση του Πολυκράτη στην επιστολή του Άμαση και να δώσετε πλαγιότιτλο σε καθεμιά.
β) Αφού προσέξετε πού ανοίγουν και πού κλείνουν τα εισαγωγικά στο κεφάλαιο 40 και ποιος μας αφηγείται την ιστορία του Πολυκράτη (κεφάλαια 39, 41, κ.ε.), να γράψετε ποια τεχνική ακολουθεί ο Ηρόδοτος και τι πετυχαίνει με αυτή. Μονάδες 6
4. α) Αφού γράψετε ποιες ιδέες εκφράζει ο Άμασης για το θείο και τη μοίρα του ανθρώπου, να εξετάσετε τη σχέση τους με τις ιδέες και των Ελλήνων της εποχής εκείνης για το ίδιο θέμα.
β) Ποια στοιχεία πολιτισμού μπορείτε να εντοπίσετε στο κεφάλαιο 41; Μονάδες 6

* Για τους μαθητές ακολουθούμε τη σχολική γραμματική (βλ. Εισαγωγικό Σημείωμα, σ. 9).

B. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 12 η: Διάλογος Ξέρξη- Δημαράτου

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιο είναι το θέμα του έργου του Ηροδότου και πώς συνδέεται με αυτό ο «διάλογος Ξέρξη-

- Δημαράτου»; (Ή: Ποιο είναι το θέμα του έργου του Ηροδότου και ποια σημασία έχει ο συγκεκριμένος διάλογος για το έργο;) Μονάδες 4
2. Πώς εννοεί ο Δημάρατος την αρετή; Μονάδες 4
3. α) Να γράψετε τις θεματικές ενότητες στις οποίες διαρθρώνεται η απάντηση του Δημαράτου στον Ξέρξη και να δώσετε πλαγίότιτλο σε καθεμιά.
β) Τι πετυχαίνει ο Ηρόδοτος ακολουθώντας την τεχνική του διαλόγου στο κείμενο αυτό; Μονάδες 6
4. α) Να χαρακτηρίσετε τον Ξέρξη από την ανταπάντησή του στο Δημάρατο.
β) Ποια χαρακτηριστικά του ελληνικού κόσμου φαίνονται μέσα από τα λόγια του Δημαράτου και σε ποια χαρακτηριστικά του περσικού κόσμου αντιτίθενται; Μονάδες 6

ΒΙΒΛΙΟ ΠΡΩΤΟ (Ι)

ΚΛΕΙΩ

ΕΝΟΤΗΤΑ 1η

ΤΟ ΠΡΟΟΙΜΙΟ
Ι 1-5,6ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ³

- Να γνωρίσουν οι μαθητές τον τύπο του προοιμίου.
- Να εκτιμήσουν τη σημασία της προγραμματικής δήλωσης του ιστορικού για το περιεχόμενο και το σκοπό του έργου του.
- Να κατανοήσουν τη διάκριση ανάμεσα στις μυθικές και τις ιστορικές αιτίες.
- Να γνωρίσουν τον ορθολογισμό του Ηροδότου.
- Να εντοπίσουν και να κατανοήσουν τη θέση του ιστορικού σχετικά με την πορεία των ανθρωπινων πραγμάτων.
- Να γνωρίσουν την αφηγηματική τεχνική του Ηροδότου.

ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΠΥΡΗΝΕΣ

Σκοπός και περιεχόμενο του έργου: κύριος άξονας και πλαίσιο.

Ο ορθολογισμός του Ηροδότου.

Μέθοδος: αναζήτηση αιτιών, απομυθοποίηση μύθων, αντικειμενικότητα, καθολικότητα εποπτείας και όχι θεώρηση από τη σκοπιά ενός λαού.

Η αστάθεια της ανθρώπινης ευδαιμονίας.

(Δευτερευόντως: η κυκλική αντίληψη της ιστορίας).

Αφηγηματική τεχνική: πλάγιος λόγος – μοτίβα παραμυθιού – (δευτερευόντως: ειρωνεία).

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ που συζητούνται στην ανάλυση του κειμένου
Ομοιότητα – διαφορά: Έλληνες- βάρβαροι, Ευρώπη- Ασία, ελεύθεροι πολίτες - φόρου υποτελείς.

Πολιτισμός: επιστήμη: εξέλιξη από το μύθο στο λόγο: ορθολογισμός – μέθοδος, αντίληψη ιστορίας ως γίνεσθαι και ως επιστήμης, σχέση ιστορίας – λογοτεχνίας.

3. Η ιεράρχηση και η επιλογή των στόχων είναι αρμοδιότητα του διδάσκοντος, ο οποίος γνωρίζει τις συγκεκριμένες κάθε φορά συνθήκες, περιορισμούς και προϋποθέσεις της διδασκαλίας. Πρέπει όμως να έχει υπόψη του στον προγραμματισμό της διδασκαλίας όλους τους διδακτικούς στόχους, όπως και τους θεματικούς πυρήνες και τις διαθεματικές έννοιες, ώστε να τους κατανείμει και να τους ιεραρχήσει ανάλογα με τις ενότητες που θα επιλέξει να διδάξει. Κατ' ανάγκην κάποια θα διδαχτούν αναλυτικότερα και κάποια συνοπτικά.

Εξέλιξη – μεταβολή: αστάθεια της ανθρώπινης ευδαιμονίας και των ανθρωπίνων πραγμάτων.
Σύστημα: προοίμια, οργάνωση του λόγου από τον ιστορικό (το σύστημα σε άλλους τομείς του επιστητού, π.χ. πολιτικό σύστημα).

Χώρος – χρόνος: Ασία, Μ. Ασία- Ευρώπη, Ελλάδα.

ΔΟΜΗ

Μπορούν να διακρίνουν οι μαθητές με κάποια βοήθεια τις υποενότητες:

(1) κυρίως προοίμιο, (2) αιτίες της σύγκρουσης, (2α) μυθικές αιτίες: περσική και φοινικική εκδοχή, (2β) ιστορικές αιτίες, (3) Κροίσος.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ

- Από την προγραμματική εισαγωγική φράση του προοιμίου παίρνουμε ικανοποιητικά στοιχεία για την ταυτότητα του έργου. Τα προοίμια που δίνονται ως παράλληλα κείμενα έχουν στόχο να βοηθήσουν τους μαθητές να αντιληφθούν τη διαφορά από το προοίμιο του έπους στο προοίμιο του ιστορικού έργου, από τους λογογράφους στον Ηρόδοτο και από αυτόν στον Θουκυδίδη.
- Η ισότιμη μεταχείριση Ελλήνων και βαρβάρων εντάσσεται στην ομηρική κληρονομιά: ο ιστορικός θεωρεί αυτονόητο ότι οι «βάρβαροι»⁴ επιτέλεσαν έργα θαυμαστά, όσο και οι Έλληνες, παρουσιάζεται αντικειμενικός από την αρχή της συγγραφής του. Επιπλέον έχει καθολική εποπτεία της σύγκρουσης. Δεν γράφει από τη σκοπιά ενός λαού.
- Οι μύθοι, τους οποίους επικαλούνται οι Πέρσες για να εξηγήσουν τη σύγκρουση, παρουσιάζονται από τον ιστορικό σαν γεγονότα, χωρίς το μυθικό τους περιβλήμα. Αυτό δεν σημαίνει ότι τους αποδέχεται, αντίθετα κρατάει αποστάσεις (*έτσι λένε, λένε, δεν έρχομαι να μιλήσω γι' αυτά κτλ*) και εκθέτει τη δική του τεκμηριωμένη άποψη για την αιτία της σύγκρουσης: τον Κροίσο που υποδούλωσε τις ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας. Στη μετάβαση αυτή από την προϊστορία στην ιστορία, από το μύθο στην πραγματικότητα, κρύβεται κάποια *ειρωνεία ή ειρωνικό χάσμα* (βλ. βιβλιογραφικά αναγνώσματα) ανάμεσα σ' αυτά που φαίνονται ή λέγονται (στα λεγόμενα των Περσών) και στην αντίληψη του ιστορικού για την πραγματικότητα. Η απόρριψη των μυθολογικών αιτιών της σύγκρουσης Ελλήνων και βαρβάρων και η αναζήτηση άλλων, που μπορούν να ελεγχθούν κριτικά, αποτελούν στοιχεία του **ορθολογισμού** του Ηροδότου, ο οποίος εντάσσεται στην ιωνική παράδοση.
- Η εκδοχή των Περσών ανήκει μεν στο χώρο του μύθου, αλλά πίσω από τους μύθους κρύβονται πραγματικά γεγονότα, όπως η επέκταση του φοινικικού εμπορίου στη Μεσόγειο, οι συγκρούσεις για αρπαγή αγαθών ή εκμετάλλευση πηγών πλούτου. Στο πλαίσιο αυτό η αρπαγή γυναικών ήταν μάλλον συνηθισμένο φαινόμενο. Το **μοτίβο**⁵ της *αρπαγής γυναικών* ανήκει στα μυθικά στοιχεία που χρησιμοποιεί ο ιστορικός (χωρίς και να τα αποδέχεται). Στις παραλλαγές του θέματος

4. Το γεγονός ότι η λέξη *Ελλήνων* προηγείται ίσως δείχνει ότι ο ιστορικός, χωρίς να το συνειδητοποιεί, προβάλλει την ελληνική καταγωγή του. Μία τουλάχιστον φορά χρησιμοποιεί το χαρακτηρισμό *βάρβαρος* και με μειωτική σημασία, στο I 60: «με δεδομένο ότι οι Έλληνες απ' τον παλιό καιρό έδειξαν πως διαφέρουν απ' τα βαρβαρικά έθνη, με το να είναι πιο εύστροφοι και περισσότερο απαλλαγμένοι από την απλοϊκή ήλιθιότητα». Βλ. How & Wells, τ. I, σ. 80.

5. Το στοιχείο ή θέμα *καλλιτεχνικής δημιουργίας* το οποίο επαναλαμβάνεται συχνά ακολουθώντας ορισμένο τυπικό. Στα παραμύθια ονομάζεται *μοτίβο* κυρίως η μικρότερη μονάδα θέματος που επαναλαμβάνεται στα παραμύθια όλων των λαών (π.χ. μοτίβο αποτελεί η φράση «μια φορά κι έναν καιρό» με την οποία αρχίζουν πολλά παραμύθια).

της αρπαγής γυναικών⁶, που συναντιέται σε λαούς της Ανατολής και της Δύσης, ανήκει ο μύθος για τους μνηστήρες της Πηνελόπης, η αρπαγή της γυναίκας του Διγενή στα ακριτικά τραγούδια κ.ά. Η αρπαγή –με ή χωρίς τη συγκατάθεση της νέας– αποτελεί θέμα πολλών δημοτικών τραγουδιών και παραμυθιών. Ήταν, όπως φαίνεται, στα πρώτα στάδια οργάνωσης κοινωνικού βίου, ένας τρόπος σύναψης γάμου, που συνδέεται είτε με τη διαδικασία της «δοκιμασίας» του υποψήφιου συζύγου είτε με άλλα έθιμα, η μελέτη των οποίων μας αποκαλύπτει πολλά για την οργάνωση των κοινωνιών αυτών.

- Στο τελευταίο μέρος του προοιμίου (I 5) ο ιστορικός υπόσχεται ότι θα μιλήσει «για μικρές και μεγάλες πόλεις» (πράγμα που θυμίζει το προοίμιο της *Οδύσειας*: *πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω* και υπαινίσσεται τα ταξίδια του συγγραφέα) και διατυπώνει την άποψη ότι η «ανθρώπινη ευδαιμονία ... δε στέκει αμετακίνητη», ότι πόλεις που ήταν «μεγάλες παλιότερα, οι πιο πολλές τους έχουν γίνει μικρές». Αυτή η αντίληψη της **αστάθειας** της ανθρώπινης ευδαιμονίας και της **κυκλικής πορείας της ιστορίας** (βλ. βιβλιογραφικά αναγνώσματα) και της **ανθρώπινης μοίρας** θα δούμε ότι διατρέχει ολόκληρο το έργο του, αποτελώντας βασική ερμηνευτική γραμμή. Καθώς διατυπώνεται πληρέστερα σε άλλα σημεία του έργου του, εδώ μπορούμε απλώς να την θίξουμε.
- Ο ιστορικός τονίζει με έμφαση ότι οι ελληνικές πόλεις ήταν ελεύθερες πριν από τον Κροίσο. Θα δούμε στη συνέχεια του έργου του ότι η πραγμάτωση της ελευθερίας είναι για τον Ηρόδοτο κριτήριο αξιολόγησης ενός πολιτεύματος.
- Από το προοίμιο ήδη (και το κεφάλαιο I 6) φαίνεται ο κύριος άξονας και το πλαίσιο του έργου.
- Βασικό χαρακτηριστικό της συγγραφής του Ηροδότου – που θα επιβεβαιωθεί πληρέστερα στις επόμενες ενότητες – είναι η ποικιλία. Η αφηγηματική ικανότητά του είναι τέτοια που κάποιιο μελετητές, ιδίως παλιότερα, να θεωρούν ότι το έργο του είναι λογοτεχνικό και όχι ιστορικό. Στην ενότητα αυτή μπορούμε να αντιληφθούμε τη ζωντάνια και την παραστατικότητα της αφήγησης, την περιγραφική ικανότητα του ιστορικού.
- Χαρακτηριστικό στοιχείο της αφηγηματικής τεχνικής του Ηροδότου είναι ο πλάγιος λόγος (με εξάρτηση από το «λένε») που χρησιμοποιεί για να δηλώσει έμμεσα τη διάστασή του με τα λεγόμενα.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Ηροδότου του Αλικαρνασσεά η έκθεση των ερευνών: η φράση λειτουργεί κατά κάποιον τρόπο ως τίτλος του έργου, ενώ δημιουργεί την εντύπωση ότι ο αφηγητής κρατάει κάποια απόσταση από τα πράγματα, μένει ουδέτερος σ' ό,τι παρουσιάζει.

η έκθεση των ερευνών (ιστορίας απόδεξις): η λέξη ιστορία στον Ηρόδοτο σημαίνει έρευνα και τα αποτελέσματα της έρευνας. Μία φορά όμως (VII 96.1) χρησιμοποιεί τη λέξη και με τη σημερινή της έννοια (*ἐς ἱστορίας λόγον*)⁷.

βαρβάρων: βλ. «επισημάνσεις».

όσα πραγμάτωσε - έργα - αιτία που πολέμησαν: με αυτά δηλώνεται το περιεχόμενο της *Ἱστορίας* που είναι: (α) οι πράξεις των ανθρώπων γενικά, (β) τα «έργα», στα οποία εντάσσει τα θαυμαστά

6. Βλ. How & Wells, τ. I, σ. 54, Γεώργ. Θ. Ζώρας, σ. 39, Μ. Γ. Μερακλής, 1999, σ. 125 κ.ε.

7. Βλ. How & Wells, τ. II, σ. 163.

επιτεύγματα σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας (αλλά επίσης τα παράξενα και αξιοθαύμαστα της φύσης), και τα πολεμικά κατορθώματα, πολεμικές συγκρούσεις και γεγονότα, (γ) η διερεύνηση των αιτιών⁸ της σύγκρουσης Ελλήνων - βαρβάρων.

Ξεθωριάσουν – μείνουν στην αφάνεια: μπορούμε να διακρίνουμε, πίσω από την επιθυμία του ιστορικού να διατηρήσει τη μνήμη των έργων, την ιδέα της υστεροφημίας που γνωρίζουμε και από τον Όμηρο. Ο ιστορικός με το έργο του σώζει την υστεροφημία άλλων άμεσα - και έμμεσα του εαυτού του ως ιστορικού.

Φοίνικες (1): εγκαταστάθηκαν στην περιοχή από τα μέσα περίπου της 3ης χιλιετίας και κυριάρχησαν στη Μεσόγειο μάλλον μετά την παρακμή των Μυκηναίων μέχρι και τον 8ο αιώνα.

Ασσυρία (1): ο Ηρόδοτος με το όνομα Ασσυρία δηλώνει την περιοχή μεταξύ Ιρανικού οροπεδίου, Αρμενίας και ερήμου. Στον *Ασσύριο λόγο* περιλαμβάνεται και το κράτος των Βαβυλωνίων, σύγχυση που οφείλεται – εκτός από την ελλιπή γνώση του Ηροδότου – στα κοινά σημεία των δύο βασιλείων (ταύτιση θρησκείας και πολιτισμού) και στο γεγονός ότι η Βαβυλώνα ήταν συχνά υποτελής στη Νινευί.

έβγαζαν και πουλούσαν τα εμπορεύματά τους (1): η σκηνή πολύ παραστατική με τις λεπτομέρειές της και ταυτόχρονα διαφωτιστική για την επέκταση του εμπορίου των Φοινίκων. Παρόμοια σκηνή στην *Οδύσσεια* (διήγηση του Εύμαιου: σ 415 κε.).

Ιώ (2): ο Ηρόδοτος δεν ακολουθεί την παραλλαγή που ήταν διαδεδομένη στην Ελλάδα: άλλωστε δεν αφηγείται το μύθο, αλλά τον ορθολογικοποιεί: αντικαθιστά τις υπερφυσικές, μυθικές εξηγήσεις, με λογικές και τα θαυμαστά στοιχεία με κοινότοπα γεγονότα: η Ιώ πηγαίνει στην Αίγυπτο, επειδή την άρπαξαν οι Φοίνικες και όχι επειδή την καταδίωξε η Ήρα κτλ. Παρόμοια στο Π 57 ε-ξηγεί γιατί οι ιέρειες του μαντείου της Δωδώνης ονομάζονταν «πέλειαι» - περισσότερες⁹.

ΑΞΟΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗΣ για τις ερωτήσεις του β.τ.Μ.

Αρκούν όσα αναφέρονται προηγουμένως και τα βιβλιογραφικά αναγνώσματα που ακολουθούν για τη σύγκριση των προοιμίων τα ζητούμενα και αναμενόμενα από τους μαθητές της Α' Γυμνασίου είναι βεβαίως στοιχειώδη: να προσέξουν την αναφορά του ονόματος, την πτώση του ονόματος στο αρχαίο κείμενο, τα πρόσωπα των ρημάτων, το θέμα του έργου.

Θα μπορούσε ο διδάσκων να δώσει και μία άλλη μετάφραση του (κυρίως) προοιμίου, ή να διευκρινίσει ορισμένα σημεία και από άλλη μετάφραση. Δίνουμε τη μετάφραση του Δ.Ν. Μαρωνίτη:

«Ο Ηρόδοτος από την Αλικαρνασσό εκθέτει εδώ τις έρευνές του, για να μην ξεθωριάσει με τα χρόνια ό,τι έγινε από τους ανθρώπους, μήτε έργα μεγάλα και θαυμαστά, πραγματοποιημένα άλλα από τους Έλληνες και άλλα από τους βαρβάρους, να σβήσουν άδοξα· ιδιαίτερα γίνεται λόγος για την αιτία που αυτοί πολέμησαν μεταξύ τους¹⁰».

8. Βέβαια η διερεύνηση του Ηροδότου δεν είναι απαλλαγμένη από εξωλογικά στοιχεία, όπως θεός, μοίρα κτλ. Αυτό τον διαφοροποιεί π.χ. από τον Θουκυδίδη και γενικά την αυστηρά επιστημονική ιστοριογραφία (δηλ. την ιστοριογραφία που στηρίζεται μόνο σε εξηγήσεις, σχέσεις αιτιότητας που μπορούν να γίνουν κατανοητές με τη λογική και αποκλείουν την παρέμβαση του θεού κτλ).

9. Βλ. How & Wells, τ. Ι, σ. 54. Ο μύθος της Ιώς στον *Προμηθέα Δεσμώτη* του Αισχύλου. Το κεφ. Ι Ι 57 δεν περιλαμβάνεται στο βιβλίο του μαθητή.

10. Δ.Ν. Μαρωνίτης, 1964, σ. 143.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Στο προοίμιο χρησιμοποιεί ο Ηρόδοτος πλάγιο λόγο (βρίσκουμε πολλές φορές το ρήμα «λένε», ενώ άλλες εννοείται και μένει μόνο το «πως»). Αυτή η χρήση του πλάγιου λόγου είναι ένα στοιχείο της μεθόδου του ιστορικού. Να συγκεντρώσετε όλα τα στοιχεία του προοιμίου που προσδιορίζουν τη μέθοδό του. Να τα συμπληρώσετε αργότερα, τουλάχιστον μετά τη διδασκαλία του Π βιβλίου, και να τα παρουσιάσετε.
2. Ο Ηρόδοτος δεν γράφει από τη σκοπιά ενός λαού ή μιας ομάδας, αλλά από καθολική σκοπιά. Σε ποια σημεία επιβεβαιώνεται η άποψη αυτή;
3. Στην *Οδύσσεια* (ο 415 κε.) ο Εύμαιος αφηγείται μια ιστορία για τους Φοίνικες παρόμοια με αυτή του Ηροδότου. Να περιγράψετε τις δύο σκηνές ή να γράψετε ένα σύντομο κείμενο για τους Φοίνικες, όπως παρουσιάζονται από τον Όμηρο και τον Ηρόδοτο. (Οι δύο στίχοι 415-417 δίνονται και στο β.τ.Μ.).

Οδύσσεια, ο 415- 430

τότε ήρθαν Φοίνικες θαλασσοξακουσμένοι
κλέφτες, παιγνίδια φέροντας χιλιάδες στο καράβι.
Στο σπίτι του πατέρα μου μια Φοινικιώτισσα ήταν
όμορφη, μεγαλόσωμη και στις δουλειές τεχνίτρα.
Κι' εκείνη την ξελόγιασαν οι Φοίνικες οι πλάνοι
και κάποιος, εκεί πόπλυνε κοντά στο τρεχαντήρι,
πρώτος μαζί της πλάγιασε στο στρώμα της αγάπης,
που τα μυαλά των θηλυκών τα κάνει αυτό να στρίψουν
κι ας είναι πρώτα φρόνιμα. Τη ρώτησε κατόπι
ποια νάτανε η πατρίδα της και πώς τη λεν την ίδια,
κι' εκείνη του φανέρωσε το πατρικό μου σπίτι·
«παινιέμαι απ' την πολύχαλκη πως είμαι τη Σιδώνα,
κόρη του Αρύβαντα, με βιος που μετρημό δεν είχε.
Όμως Ταφιώτες μ' άρπαξαν κουρσάροι, ενώ γυρνούσα
απ' το χωράφι και σ' αυτού του ανθρώπου εδώ το σπίτι
μ' έφεραν και μ' αγόρασε με βιός όσο ζητούσαν».

Μετάφραση: Ζήσιμος Σίδερης

4. Χρησιμοποιώντας ένα χάρτη της εποχής των αποικισμών και ένα σύγχρονο χάρτη, να εντοπίσετε πού κατοικούσαν τα έθνη που αναφέρει ο Ηρόδοτος στο προοίμιό του και ποια σύγχρονα κράτη αντιστοιχούν στις αρχαίες χώρες. Να συζητήσετε στην τάξη τις παρατηρήσεις σας. (Ενδεικτικές διαθεματικές έννοιες: **χώρος-χρόνος**).

Σημείωση για την 1η συμπληρωματική ερώτηση: Μπορούν να χωρίσουν οι μαθητές το μισό τετράδιο σε θέματα (ελευθερία, *ἔβρις*, κυκλική αντίληψη ιστορίας κτλ.), αφήνοντας ένα-δύο φύλλα για κάθε θέμα, ανάλογα με το πώς τους εξυπηρετεί να σημειώνουν. Σε κάθε ενότητα θα σημειώνουν τα στοιχεία που αναπτύσσονται για ένα θέμα είτε απλώς ως παραπομπές είτε με αναγραφή του χωρίου ή και με κάποιο σχόλιο. Το «Ευρετήριο» του βιβλίου τους θα είναι χρήσιμο για την εργασία αυτή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

1. Τα θεματικά κέντρα της *Ιστορίας*

Το βασικό θεματικό κέντρο της *Ιστορίας* του Ηρόδοτου είναι η *σύγκρουση ανάμεσα στους δυο κόσμους: τον ελληνικό και το βαρβαρικό*, με στόχο τη διάσωση των μεγάλων και θαυμαστών έργων και των Ελλήνων και των βαρβάρων. Μέσα στο γενικό αυτό πλαίσιο και με βάση τη μεθοδολογική αρχή της αιτιοκρατικής ερμηνείας ξανοίγεται στην ιστόρηση του κόσμου της εποχής του.

Το πρώτο αξιολογικό θεματικό κέντρο που διαχέεται σ' ολόκληρο το έργο του είναι η *παρουσία της θεότητας* και η παρεμβολή της στ' ανθρώπινα. Μ' όλες τις γνώσεις «συγκριτικής θρησκευολογίας» που απέκτησε ο Ηρόδοτος, δεν συζητεί, ούτε δέχεται αντιλογίες για ό,τι αφορά τη θεότητα – ανήκει στο κλίμα της προκλασικής εποχής πιο πολύ το έργο. Η θεότητα παρεμβαίνει για ν' αποκαταστήσει την ηθική τάξη, αν διασαλευτήκε, αλλά και στις περιπτώσεις της υπέρβασης, όταν δηλ. κάποιος ξεπερνάει το μέτρο (ύβρις), ακολουθεί η αγανάκτηση (νέμεσις) ή ο φθόνος και η τιμωρία (τίσις). Σε τρία σημεία του έργου του ονομάζει ο Ηρόδοτος το θείο «φθονερόν». Κλασικό παράδειγμα τα ιστορικά του Κροίσου.

Το δεύτερο θεματικό κέντρο είναι η *ιδέα του μέτρου*, καθαρά ελληνική αρετή, σ' αντίθεση με την ανατολική χλιδή και μαλθακότητα.

Το τρίτο, η *ελευθερία* του ατόμου, που σημαίνει μορφή ζωής τέτοια, που επιτρέπει στο άτομο ν' αναπτύξει όλες τις πνευματικές και ηθικές του δυνάμεις. Την αντιθέτει καθαρά προς την ανατολίτικη νοοτροπία (Ζ, 135).

Τέλος, στόχος ανυποχώρητος είναι ο *άνθρωπος κι η μοίρα* του, δηλαδή το μερδικό του από τη ζωή ετούτη.

K.N. Παπανικολάου, σσ. 176- 177 (οι υπογραμμίσεις δικές μας)

2. Σύγκριση προοιμίων

[...] Μέσα σε μια περίοδο με πολύπλοκη συνταχτική δομή μαθαίνουμε το όνομα του συγγραφέα, την καταγωγή του, τη φύση του έργου και τις προθέσεις του. Η σύνταξη είναι τριτοπρόσωπη και αντικειμενική – πόσο διαφορετικό, υποκειμενικό τόνο αναδίνει το προοίμιο του Εκαταίου στις *Γενεαλογίες* του με την έξαρση του πρώτου προσώπου (= *τάδε λέγω*): το όνομα του συγγραφέα ακούγεται σε γενική πτώση (σε ονομαστική αντίθετα – κατά το πρότυπο του Εκαταίου; – βρίσκεται το όνομα του συγγραφέα στο προοίμιο του Θουκυδίδη: *Θουκυδίδης Ἀθηναῖος ξυνέγραψε*). Στον Ηρόδοτο υποκείμενο της περιόδου είναι το *ἱστορίης ἀπόδεξις*, αυτή αποτελεί το περιεχόμενο του έργου και αυτή εξαίρεται. Σε αντίθεση με το έπος, όπου το μυθολογικό υλικό προσφέρεται με των Μουσών την έμπνευση, εδώ έχουμε την λέξη *ἱστορίη*: το έργο είναι καρπός προσωπικής έρευνας και αυτοψίας ή αυτηκοΐας: το νέο πνεύμα της ιωνικής λογογραφίας δίνει το παρόν. Όμως στη διμελή πρόταση, που ακολουθεί αμέσως μετά την κύρια ονομαστική πρόταση και προβάλλει τη σκοπιμότητα του έργου, ο Ηρόδοτος στρέφει την πλάτη στον γεωγράφο Εκαταίο και επιστρέφει, από νέο φυσικά δρόμο, στο ήθος των ομηρικών επών: οι πράξεις των ανθρώπων, τα έργα τους (βαρβαρικά και ελληνικά) ενδιαφέρουν. Εφόσον είναι άξια του κλέους, δεν πρέπει να σβήσουν. Στο κέντρο της περιφέρειας λοιπόν ο άνθρωπος, όχι η εθνογραφία και η γεωγραφία – διαφορά προς τον γεωγράφο Εκαταίο. [...]

Δ.Ν. Μαρωνίτης, 1964, σσ. 41- 42

3. Κυκλική αντίληψη της ιστορίας και της ανθρώπινης μοίρας

Η αντίληψη αυτή του Ηρόδοτου για την κυκλική πορεία της ιστορίας και της ανθρώπινης μοίρας

αποτελεί μια βασιική ερμηνευτική μήτρα, που επιβεβαιώνεται στα μέρη και στο σύνολο του έργου. Έτσι με αφετηρία ένα σημείο στην περιφέρεια του κύκλου ζωής προσώπων και εθνών ο ιστορικός παρακολουθεί και περιγράφει το ανοδικό τόξο της πορείας τους ως το ανώτατο σημείο της ακμής- ύβρη, καθώς και τη ραγδαία καταστροφή - τιμωρία (τίση) που αναπόφευκτα ακολουθεί. Με τον τρόπο αυτό καθένas από τους βασιλιάδες της Ανατολής διαγράφει, με τα έργα και τη μοίρα του, ένα δικό του κύκλο ζωής, που περιέχει αρχή, ακμή και πώση, ενώ ταυτόχρονα οι μικρότεροι αυτοί κύκλοι των Περσών βασιλιάδων συναποτελούν τη μεγάλη περιφέρεια της ανοδικής και καθοδικής πορείας του περσικού έθνους, που με αφετηρία τον Κύρο προχωρεί στον Καμβύση, φτάνει στη μεγάλη ακμή του με το Δαρείο, για να καταλήξει στην καταστροφή με τον Ξέρξη. Την ίδια κυκλική πορεία διαγράφουν και πολλοί άλλοι Έλληνες και Πέρσες επιφανείς, όπως π.χ. οι Κυψελίδες, οι Πεισιστρατίδες, ο Πολυκράτης, ο Μιλτιάδης, ο Μαρδόνιος κ.α.

Σοφ. Μαρκιανός, σσ. 37- 38

4. Ειρωνεία

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της αφηγηματικής τέχνης είναι η ειρωνεία, με την οποία επιδιώκεται να δημιουργηθεί μια διάσταση (ειρωνικό χάσμα) ανάμεσα στα «φαινόμενα» ή τα «λεγόμενα» και στην «πραγματικότητα» και να δηλωθεί η έντονη δυσπιστία του ιστορικού, ή και η διαφωνία του, προς αυτά που φαίνονται ή λέγονται αλλά που δεν είναι σύμφωνα με τη δική του αντίληψη για την πραγματικότητα. Ένα τέτοιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα βρίσκεται στα προλογικά κεφάλαια του έργου (1.1.5), όπου ο Ηρόδοτος, αφού εκθέτει τα λεγόμενα από τους Πέρσες λογίους, ότι δηλαδή η αιτία της έχθρας μεταξύ Ελλήνων και βαρβάρων υπήρξαν οι αρπαγές γυναικών, παραθέτει το επεξηγηματικό σχόλιο, κατά το οποίο «εί μη αυτά έβούλοντο, ούκ αν ήρπάζοντο», δημιουργώντας έτσι, με την προβολή της «πραγματικότητας», το δεύτερο πόλο της ειρωνικής διάστασης και αμφισβητώντας την ίδια την ουσία των ισχυρισμών τους.

Σοφ. Μαρκιανός, σ. 100

ΕΝΟΤΗΤΑ 2η

ΚΡΟΙΣΟΣ ΚΑΙ ΣΟΛΩΝ Ι 29-33

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- Να κατανοήσουν οι μαθητές τις αντιλήψεις που εκφράζει καθένas από τους δύο πρωταγωνιστές της ιστορίας και τις αξίες που υποστηρίζει.
- Να εκτιμήσουν τις αξίες αυτές ως στοιχεία αντιπροσωπευτικά για τον κόσμο που καθένas εκφράζει και να προσεγγίσουν τη σχέση (διαφορά – ομοιότητα) Ασίας - Ευρώπης.
- Να κατανοήσουν τις έννοιες της ύβρεως, του φθονερού θείου και του μέτρου.
- Να εκτιμήσουν τη στάση και το ήθος καθενός από τους δύο ήρωες.
- Να κατανοήσουν τη θέση και το ρόλο της νουβέλας στην ιστορική αφήγηση.
- Να γνωρίσουν το ρόλο του «σοφού συμβούλου» στην ηροδότεια αφήγηση.

- Να εκτιμήσουν την αφηγηματική και λογοτεχνική δεινότητα του ιστορικού και ιδίως την αξία της δραματοποίησης της αφήγησης.

ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΠΥΡΗΝΕΣ

Το περιεχόμενο της ανθρώπινης ευδαιμονίας.

Η αστάθεια της ανθρώπινης ευδαιμονίας.

Η αντίθεση Κροίσου – Σόλωνα ως αντίθεση δύο κόσμων.

Η ύβρις – το μέτρο – το φθονερό θείο.

Η δραματοποίηση της αφήγησης.

Νουβέλα – αφηγηματικό μοτίβο - ιστορική αναδρομή¹¹.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Ομοιότητα- διαφορά: ελληνικός και βαρβαρικός κόσμος, μέτρο-ύβρις.

Πολιτισμός: αντιλήψεις για το θείο, τον άνθρωπο και τη μοίρα, ευτυχία.

Μεταβολή: αστάθεια ανθρώπινων πραγμάτων.

Άτομο – σύνολο: ο Κροίσος και τα παραδείγματα του Σόλωνα.

ΔΟΜΗ

Μπορεί να ζητηθεί από τους μαθητές να διακρίνουν: εισαγωγή I 29, κύριο μέρος I 30- 32, επίλογος I 33.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ- ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ

- Η συνομιλία Σόλωνα και Κροίσου ανήκει στον τύπο του ηροδότειου λόγου που οι μελετητές του ονόμασαν «**νουβέλα**»¹². Κατά τη διάκριση του Δ.Ν. Μαρωνίτη, η νουβέλα ανήκει στον παραδειγματικό τύπο λόγου¹³, τον οποίο ο Ηρόδοτος χρησιμοποιεί για να σχολιάσει και να ερμηνεύσει τα ιστορικά δρώμενα, να περιγράψει τις αντιλήψεις, τις δοξασίες και τις νοοτροπίες ατόμων, ομάδων και εθνών που αποτελούν σημαντικούς παράγοντες του ιστορικού γίνεσθαι ή για να παρουσιάσει με τρόπο παραστατικό και εύληπτο απόψεις δικές του ή άλλων συνομιλητών για διάφορα ζητήματα¹⁴.
- Οι νουβέλες διακρίνονται για το έντονο παραμυθικό ύφος και το δραματικό ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα τους. Στη νουβέλα Σόλωνα- Κροίσου μπορούμε να διακρίνουμε χαρακτηριστικά **μοτίβα** με λαϊκά - παραμυθικά στοιχεία¹⁵, όπως ότι πριν από το θάνατο δεν μπορούμε να εκφράζουμε γνώμη για κανέναν (βλ. «Συμπληρωματικά παράλληλα κείμενα»). Σήμερα συναντάμε το ίδιο θέμα σε πολλές παροιμίες: «α δε φας, μη μακαρίσεις», «πίσω έχει η αγλάδα την ουρά» κ.α. Ένα άλλο μο-

11. Οι όροι εξηγούνται στο βιβλίο του μαθητή. Περισσότερα στις «Επισημάνσεις» και τα «Βιβλιογραφικά αναγνώσματα».

12. Βλ. Α. Lesky, σ. 450.

13. Ο Δ.Ν. Μαρωνίτης (1987, σ. 15) πρότεινε μια βασική διακλάδωση του ηροδότειου λόγου σε πραγματολογικό και παραδειγματικό. Πραγματολογικό εκεί όπου ο ιστορικός αναλαμβάνει προπάντων τον πληροφοριακό και περιγραφικό του ρόλο, παραδειγματικό εκεί όπου επιχειρεί να ερμηνεύσει τα κάθε λογής δρώμενα της έκθεσής του για να συντάξει την προσωπική του θεωρία. Η συνομιλία Σόλωνα- Κροίσου, τόσο από άποψη περιεχομένου όσο και από άποψη μορφής, τοποθετείται στα όρια πραγματολογικού και παραδειγματικού λόγου.

14. Βλ. Σ. Μαρκιανός, σσ. 93- 94.

15. Βλ. Μ. Γ. Μερακλής, 1980, σσ. 23- 32.

τίβο είναι ο θάνατος μέσα στον ύπνο¹⁶, που συναντάμε στον Ησίοδο (βλ. «Συμπληρωματικά παράλληλα κείμενα»), στον Πλούταρχο, όπου ο Τροφώνιος και ο Αγαμήδης ανταμείβονται από τον Απόλλωνα, για την ανέγερση του ναού στους Δελφούς, με θάνατο μέσα στον ύπνο μετά από γιορτή¹⁷. Άλλο στοιχείο παραμυθιού στη νουβέλα είναι η τριπλή επανάληψη που προκαλεί τη *δείνωση* (τρεις ερωτήσεις – απαντήσεις).

- Στη συγκεκριμένη νουβέλα πρωταγωνιστούν ιστορικά πρόσωπα (Κροίσος - Σόλων), αλλά ο ίδιος ο διάλογος δεν μπορεί να έγινε, τουλάχιστον τότε που τον προσδιορίζει χρονικά ο Ηρόδοτος, αφού ο Σόλων (640- 560 π.Χ.) ολοκλήρωσε το νομοθετικό του έργο το 594 ή 591, ενώ ο Κροίσος ανέβηκε στο θρόνο το 560 ή και αργότερα. Πρόθεση όμως του ιστορικού δεν ήταν να παρουσιάσει ιστορικά γεγονότα, αλλά στηριγμένος στην προφορική παράδοση για το διάλογο (βλ. Πλούταρχο *Σόλων*, κεφ. 27), να παρουσιάσει την αντιπαράθεση του ασιατικού και ελληνικού κόσμου. Η επίσκεψη του Σόλωνα εντάσσεται στην παράδοση της επίσκεψης σοφών σε βασιλικά ανάκτορα (I 27, IV 76, V 95)¹⁸.
- Μέσα από την αντιπαράθεση Σόλωνα - Κροίσου φαίνεται η αντιπαράθεση της ελληνικής και της ασιατικής αντίληψης της ευδαιμονίας¹⁹. *Η αστάθεια της ευδαιμονίας που είχε εξαγγελθεί στο I.5.4 ως γενική ερμηνευτική γραμμή αποδίδεται εδώ στο φθόνο των θεών και την καθημερινή μεταβολή της τύχης*. Οτιδήποτε παραβιάζει τη φυσική τάξη, την ηθική τάξη, το αποδίδει ο Ηρόδοτος στο «φθόνο των θεών», που είναι οι προστάτες της τάξης· διαφορετικά δεν θα υπήρχε κυριολεκτικά «κόσμος», δηλαδή τάξη. Βασικό στοιχείο του θέματος αποτελεί ο πλούτος και η σημασία του (διαφορετική για τον καθένα από τους δύο συνομιλητές). Στο πρωτότυπο κείμενο ακόμα και οι λέξεις που χρησιμοποιεί καθένας από τους δύο ήρωες για την ευδαιμονία είναι ενδεικτικές της αντίληψης που έχει γι' αυτήν. Στο μεταφρασμένο κείμενο η διαφορά φαίνεται μόνο από το περιεχόμενο της συζήτησης: ο Κροίσος δύο στοιχεία κρίνει επαρκή και αναγκαία για την ευτυχία: τον πλούτο - κυρίως- και τη δύναμη που του δίνει η βασιλική εξουσία. Αντίθετα για τον Σόλωνα δεν μπορεί κανείς να χαρακτηριστεί ευτυχισμένος πριν από το τέλος του· έπειτα η ευτυχία του πολίτη δεν μπορεί να εννοηθεί ανεξάρτητα από την ευτυχία της πόλης και τη συγκατάθεση και επικύρωση του θεού²⁰, που θα επισφραγίσει την ευτυχισμένη ζωή με ένα καλό τέλος. Αποφασιστικό ρόλο στη διατήρηση ή την ανατροπή της ευδαιμονίας παίζει και η «τύχη», της οποίας η δράση μπορεί να συμπίπτει, χωρίς όμως να ταυτίζεται, με αυτή των θεών²¹.
- Η **δραματοποίηση** της αφήγησης –οι πραγματικοί ή πλασματικοί λόγοι και διάλογοι που αποδίδει ο Ηρόδοτος στα διάφορα πρόσωπα των ιστοριών του– είναι το πιο χαρακτηριστικό μορφολογικό στοιχείο του έργου του. Την τεχνική αυτή υιοθετεί και ο Θουκυδίδης, ο οποίος όμως μας πληροφορεί με ποιο τρόπο έχει συνθέσει τους λόγους αυτούς. Ο Ηρόδοτος δεν μας πληροφορεί αλλά προφανώς, όπως και ο Θουκυδίδης, τους έχει συνθέσει από όσα άκουσε να λέγονται και όσα θεώρησε ότι ταίριαζαν σε κάθε περίπτωση²². Για να κατανοήσουμε τη σημασία του δραματοποιημένου λόγου, πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι τα κείμενα αυτά γράφονταν για να απαγγέλλονται και να ακούγονται.
- **Θέση και ρόλος** της νουβέλας στην *Ιστορία* του Ηροδότου: δίνει προγραμματικά και συνοπτικά

16. Κατά τον Μ.Γ. Μερκαλίη είναι παλιό ευχετικό μοτίβο (βλ. ό.π., σ. 26, όπου και άλλα μοτίβα από την ίδια νουβέλα).

17. Πλούταρχος, Παραμυθικός προς Απολλώνιον 109 Α 1-8. Ο μύθος από τον Πίνδαρο (απ. 2).

18. Βλ. I.N. Περυσινάκης, σ. 113.

19. Βλ. Σ. Μαρκιανός, σσ. 62- 65.

20. Βλ. Δ.Ν. Μαρωνίτης, 1987, σ. 17.

21. Βλ. Σ. Μαρκιανός, σσ. 38- 40, I.N. Περυσινάκης, σ. 113.

22. Βλ. Σ. Μαρκιανός, σ. 92 κ.ε.

την αντίθεση των δύο κόσμων, ασιατικού και ελληνικού, η σύγκρουση των οποίων είναι το θέμα της *Ιστορίας* του Ηροδότου. Πριν συγκρουστούν στο πεδίο της μάχης συγκρούονται ιδεολογικά και καθεμία πλευρά παρουσιάζει τις αξίες της. Η νουβέλα συμβάλλει έμμεσα στην ερμηνεία της σύγκρουσης και την κατανόηση της έκβασής της (διαφορά κοσμοθεωρίας, ύβρη) και άμεσα στη διερεύνηση της νοοτροπίας και της ιδεολογίας του Κροίσου, ο οποίος παρουσιάζει διπλό ενδιαφέρον: γιατί είναι αίτιος της σύγκρουσης Ελλήνων - Περσών (σύμφωνα με τον Ηρόδοτο), αλλά και γιατί η δική του τραγωδία προδιαγράφει και την τραγωδία καθενός από τους Πέρσες βασιλείς.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Σάρδεις (29): βρίσκονταν στην πεδιάδα του Πακτωλού και τη βόρεια πλαγιά του όρους Τιμόλος, ανατολικά της Σμύρνης. Πρωτεύουσα των Λυδών ως το 546 π.Χ., πέρασαν έπειτα στην κυριαρχία των Περσών, αργότερα στην κυριαρχία του Αλεξάνδρου, των Ρωμαίων, των Οσμανιδών Τούρκων. Καταστράφηκαν από τον Ταμερλάνο το 1402.

όλοι οι άλλοι σοφοί από την Ελλάδα ... (29): κατά μία εκδοχή (του Εφόρου, όπως την αναφέρει ο Διογένης ο Λαέρτιος 1.1.40), στην αυλή του Κροίσου συναντήθηκαν οι «επτά σοφοί» (με εξαίρεση τον Θαλή τον Μιλήσιο). Ο Ηρόδοτος όμως είτε αγνοεί αυτό το μύθο είτε παραλλάσσει συνειδητά την παράδοση²³. Ο Πίνδαρος στον *Α΄ Πυθιονικό* παρουσιάζει όλους τους σοφούς στην αυλή του Κροίσου. Οι «επτά σοφοί» ήταν: Σόλων ο Αθηναίος, Θαλής ο Μιλήσιος, Περίανδρος ο Κορίνθιος, Βίας ο Πριηνεύς, Χίλων ο Λακεδαιμόνιος, Πιπτακός ο Μυτιληναίος και Κλεόβουλος ο Ρόδιος. Σ' αυτούς αποδίδονται γνωμικά γνωστά ως σήμερα. Το κύρος τους ήταν μεγάλο, γι' αυτό και η συμπεριφορά του Κροίσου προς τον Σόλωνα ήταν προσβλητική. Για τον Σόλωνα και τη νομοθεσία του οι μαθητές έχουν διδαχτεί στο μάθημα της Ιστορίας, διαφορετικά πρέπει να δοθούν ορισμένα στοιχεία.

είχαν δεθεί με μεγάλους όρκους (29): ο Πλούταρχος (*Λυκούργος*, 29, 2, 1-29, 5.1) διασώζει την παράδοση σύμφωνα με την οποία οι Σπαρτιάτες υποσχέθηκαν στον Λυκούργο με όρκο ότι δεν θα αλλάξουν τους νόμους του, ώσπου να επιστρέψει στη Σπάρτη από τους Δελφούς. Εκείνος, όταν βεβαιώθηκε από το μαντείο ότι η Σπάρτη θα μεγαλοουργούσε, αν τηρούσε τους νόμους, αυτοκτόνησε. Το **στάδιο (31):** εκτός από μέτρο μήκους ήταν το αγώνισμα του δρόμου (μήκους 1 σταδίου), και ο χώρος (μήκους 1 σταδίου) μέσα στο *γυμνάσιο* (γυμναστήριο) ή χωριστά από αυτό, που προοριζόταν για τους δρομείς.

φθονερό θείο - καλό τέλος (32): και σήμερα φράσεις όπως «σε καλό σου» (όταν κάποιος γελάει πολύ) ή «πρώτα ο Θεός» ή «να λες πρώτα δόξα σοι ο Θεός», που έχουν τη ρίζα τους σε πανάρχαιες μαγικές αντιλήψεις, δείχνουν κάποιο (ασυνείδητο) φόβο που προκαλεί η επίγνωση της αστάθειας των ανθρώπινων πραγμάτων, ή φόβο μήπως η ευτυχία προκαλέσει το φθόνο, το «κακό μάτι» του άλλου ή κάποιας ανώτερης δύναμης· και ο Θεός της Παλαιάς Διαθήκης δεν αγαπά τους υπερηφάνους (*ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται*) και ο χριστιανικός Θεός υπενθυμίζει «*ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται καὶ ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψωθήσεται*».

ΑΞΟΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗΣ για τις ερωτήσεις του β.τ.Μ.

Όσα αναφέρονται στις επισημάνσεις και στα βιβλιογραφικά αναγνώσματα αρκούν για την επεξεργασία των ερωτήσεων.

23. Βλ. How & Wells τ. Ι, σ. 66, Δ.Ν. Μαρωνίτης, 1964, σ. 368.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Να συζητήσετε τη θέση του διαλόγου Σόλωνα- Κροίσου στο έργο του Ηροδότου: τη σχέση της με τον κύριο άξονα του έργου και το λόγο για τον οποίο προτάσσεται. Να διατυπώσετε το συμπέρασμα σας σε μία πρόταση που θα μπορούσε να αποτελεί τον τίτλο της ενότητας.
2. α) Ποιες σύγχρονες επιστήμες μελετούν τα πεδία στα οποία αναφέρεται η συζήτηση Σόλωνα - Κροίσου; β) Ιεραρχήστε τις έννοιες που διαχέονται στο κείμενο με κριτήρια της δικής μας εποχής.
3. Να γράψετε τα στοιχεία που συνιστούν την ευτυχία για τους ανθρώπους του χρυσού γένους στον Ησιόδο («Συμπληρωματικό παράλληλο κείμενο» 1) και να σημειώσετε αυτά που συμπύκνουν με όσα αναφέρει ο Σόλων.
4. Στα «Συμπληρωματικά παράλληλα κείμενα» 2 και 3 βρίσκουμε αντιλήψεις όμοιες με του Ηροδότου. Τι μας αποκαλύπτουν για την κοινωνία της εποχής τους και ποια θέση έχουν στη δική μας κοινωνία;

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ησιόδος, Έργα και Ημέρες, στ. 109-119

Πρώτα-πρώτα τη χρυσή γενιά των λιγδύων των ανθρώπων έπλασαν οι αθάνατοι που τα Ολύμπι' ανάχτορα κατέχουν. Υπάρξανε αυτοί την εποχή που βασίλευε στα ουράνια ο Κρόνος. Εξούσανε καθώς θεοί, με την ψυχρή απείραχτη και βάσανα δεν είχανε και μόχτο δεν εξέραν· μήτε τα μαύρα γερατεία τους βρίσκανε, μα παλικάρια πάντα στα ποδάρια και στα χέρια τους, χαίρονταν σε συμπόσια γιορτινά κι απ' τα κακά όλα απέξω· και πέθαιναν σα να' γερναν σ' ύπνο γλυκό. Γύρω τους όλα τα καλά: η ζωοδότρα η γη αυτοφύτρωτο καρπόν ανάδινε, πολλή και μπόλικη σοδειά· κι' εκείνοι πρῶοι κι ειρηνικοί μέσα στα μύρια τα καλά χαιρόνταν τα έργατά τους. [...]

Μετάφραση: Παν. Λεκατσάς

2. Σοφοκλής, Τραχίνιες (στ. 1-3)

(Δηιάνειρα)

«είναι ένας λόγος που γυρνά στον κόσμο
απ' τα παλιά τα χρόνια: πως δεν είναι
να ξέρεις για κανένα, πριν πεθάνει,
αν του ήταν ή καλή ή κακή η ζωή του».

Μετάφραση: Ι. Γρουπάρης

3. Σοφοκλής, Οιδίπους Τύραννος (στ. 1524- 1530)

«Πολίτες της πατρίδας μου της Θήβας
κοιτάξτε τον Οιδίποδα,
των αινιγμάτων γνώριζε τη λύση,
μακρόθυμος και παντοδύναμος κυβέρνησε,
τον ζήλεψαν πολλοί· τον φθόνησαν πολλοί·
δίνη δεινή τον πήρε και τον βύθισε.
Ποτέ μη μακαρίζεις τους ανθρώπους,
πριν αντικρύσεις τη στερνή τους μέρα
και πριν το τέρμα της ζωής περάσουν,
χωρίς να τους παιδέψουν βάσανα και πίκρες».

Μετάφραση: Κ.Χ. Μύρης

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ - ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ

- Η νουβέλα δόθηκε στο βιβλίο του μαθητή ως ανάγνωσμα, επειδή ο διδακτικός χρόνος δεν επαρκεί για την επεξεργασία όλων των επιλεγμένων κειμένων στην τάξη, ενώ το κείμενο συγκαταλέγεται στα ωραιότερα του Ηροδότου.
- Μετά την παρουσίαση- ανάγνωση του κειμένου από τον διδάσκοντα μπορούν να συζητηθούν οι απορίες των μαθητών και όποια ζητήματα θέσουν και να επισημανθούν ορισμένα στοιχεία που θα κρίνει αναγκαία ο διδάσκων. Το κείμενο δεν προσφέρεται μόνο για αισθητική απόλαυση, αλλά και για να συζητηθούν πολλές από τις αντιλήψεις που διατυπώνονται στο ηροδότειο έργο. Βέβαια, δεν αποκλείεται άλλη διδακτική αξιοποίηση του κειμένου· τον τελευταίο λόγο τον έχει πάντοτε ο διδάσκων.
- Οι μαθητές μπορούν να επισημάνουν τις αντιλήψεις για το ρόλο του θείου και της μοίρας στη ζωή των ανθρώπων, όχι πια σε μια συζήτηση, όπως στο διάλογο Κροίσου - Σόλωνα, αλλά σε ένα επεισόδιο της ζωής. Δεν έχει σημασία, αν το γεγονός είναι πραγματικό ή όχι, γιατί με τον Ηρόδοτο βρισκόμαστε στο χώρο της λογοτεχνίας, όχι μόνο της ιστορίας. Υπάρχει πιθανόν ιστορικός πυρήνας – πέρα από τα ιστορικά πρόσωπα (Κροίσος) και το χώρο – που μπορεί να είναι ο πρόωρος θάνατος ενός γιου του Κροίσου.
- Οι μαθητές θα γνωρίσουν επίσης μια άλλη πλευρά της προσωπικότητας του Κροίσου και θα σχηματίσουν έτσι πιο ολοκληρωμένη εικόνα για τον Λυδό βασιλιά.
- Κυρίως όμως θα εκτιμήσουν τη λογοτεχνική ικανότητα του Ηροδότου στην αφήγηση μιας δραματικής ιστορίας, όπου η πραγματικότητα και το παραμύθι διαπλέκονται με θαυμαστό τρόπο.
- Οι μαθητές δεν γνωρίζουν βέβαια την τραγωδία ως λογοτεχνικό είδος, ώστε να αντιληφθούν τη συγγένεια με τη νουβέλα, μπορεί όμως ο διδάσκων να επισημάνει φράσεις που αποκαλύπτουν την τραγικότητα της κατάστασης, (*να σε κλέβω απ' τα χέρια του θανάτου* 38), εντείνουν τη δραματικότητα της σκηνής (όπως η αντίθεση: *φρουρός- θανάσιμος εχθρός*), προοικονομούν το μέγεθος της συμφοράς (ο χαμός «μονάκριβου» γιου: *γιατί τον άλλο, σακάτης, καθώς είναι, λέω πως δεν τον έχω* 38), προεξαγγέλλουν το κακό, αποτελούν τραγική ειρωνεία –αφού εξηγηθεί με απλά λόγια ο όρος– (*για το καλό που σου έκανα... 41, βασίσου στον φρουρό του... 42*), υπογραμμίζουν το αναπόφευκτο της μοίρας (επανάληψη του ονόματος του ήρωα: *να αυτός ... Άδραστος* 43). Ο διδάσκων θα βοηθήσει τους μαθητές να αντιληφθούν τη δομή του έργου και ιδίως τον επίλογο με την **εικόνα της σιγαλιάς του τάφου**, όταν όλα έχουν τελειώσει, και της **πράξης του αυτόχειρα** που δίνει την **κάθαρση** των παθιμάτων και επισφραγίζει τη συγγένεια με την **τραγωδία**.
- Μπορεί να επισημανθεί η **σχέση** της νουβέλας του Αδράστου με το διάλογο Σόλωνα- Κροίσου και το δαχτυλίδι του Πολυκράτη: επαληθεύει τραγικά τα λόγια του Σόλωνα για το «φθονερό θείο» και την αστάθεια της ανθρώπινης ζωής και τύχης. Το «φθονερό θείο» και τον «προειδοποιητή» συναντάμε και στο «δαχτυλίδι του Πολυκράτη» (ο Σόλων και το όνειρο για τον Κροίσου, ο Άμασις για τον Πολυκράτη). Κανείς δεν αντιλαμβάνεται έγκαιρα και σωστά τις προειδοποιήσεις. Για την ύβρη του Κροίσου όμως πληρώνει ο γιος του με τη ζωή του, ενώ ο Πολυκράτης πληρώνει (στη συνέχεια της ιστορίας) ο ίδιος. Στη νουβέλα του Αδράστου υπάρχει και δεύτερος πρωταγωνιστής, ο Άδραστος που γίνεται το εκτελεστικό όργανο της μοίρας και το πληρώνει με τη ζωή του, χωρίς να έχει φταιξει ο ίδιος.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ – ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

νέμεση (34): η νέμεση εδώ συνώνυμη της τίσης στο σχήμα: *κόρος, ἄτη, ἕβρις, νέμεσις / τίσις. εγώ εικάσω (34):* δήλωση προσωπικής άποψης για ένα γεγονός που δεν μπορεί να εξηγηθεί λογικά. Ο ιστορικός δίνει εξήγηση που εντάσσεται στα πολιτιστικά στοιχεία της εποχής του.

όνειρο (34): όνειρα, χρησμοί, οιωνοί είναι στον Ηρόδοτο τα μέσα με τα οποία ο θεός φανερώνει στους ανθρώπους τη θέλησή του. Στα προφητικά - προειδοποιητικά όνειρα που γνωρίζουν οι μαθητές περιλαμβάνονται το όνειρο της Ναυσικάς στην *Οδύσσεια* ίσως και του Ιακώβ στην *Παλαιά Διαθήκη*: κάποιος μαθητής μπορεί να γνωρίζει το όνειρο της Ιφιγένειας στην *Ίφιγένεια ἐν Ταύροις* του Αγαμέμνονα στην *Ιλιάδα* κ.α. Το μαντικό όνειρο του Κροίσου είναι αμφίσημο (όπως πολύ συχνά και οι χρησμοί). Με το όνειρο προοικονομείται η εξέλιξη και αυξάνεται η ένταση, ενώ η παρερμηνεία του ονείρου προωθεί την εξέλιξη.

Άτης (πρωτότυπο ἄτυς) (34): το όνομα και η ιστορία του θυμίζουν τη φρυγική και λυδική θεότητα του Άτιος ή Άτη, αγαπημένου της Ρέας ή της Κυβέλης, που χάθηκε πρόωρα (πρβλ. Ἄδωνις - Αφροδίτη) και συμβόλιζε τη νεότητα και την αναγέννηση της φύσης την άνοιξη²⁴.

να παντρέψει ... όπλα (34): τα προληπτικά μέτρα του πατέρα για την αποτροπή του κακού - οι (μάταιες) προσπάθειες θυμίζουν τον Οιδίποδα²⁵.

εξαγνισμός (35): ο φονιάς δεν επιτρεπόταν να πλησιάσει σε ιερό χώρο ή σε δημόσιο χώρο, γιατί ήταν «μολυσμένος»· υποχρεωνόταν να «καθαριστεί», καταφεύγοντας συνήθως ως ικέτης σε κάποιον βασιλιά μακριά από την πατρίδα του, (π.χ. τον Ορέστη εξαγνίζει στην Αθήνα ο Θησέας). Σύμφωνα με τον Απολλώνιο τον Ρόδιο, ο φονιάς καθόταν αμίλητος στο βωμό, έμπηγε το σπαθί του στο έδαφος και σκέπαζε το πρόσωπό του με τα χέρια του. Αυτός που έκανε τον εξαγνισμό πλησίαζε, άκουγε ποιο ήταν το έγκλημα, θυσίαζε ένα γουρουνόπουλο και με το αίμα του έπλενε τα χέρια του φονιά, επικαλούμενος τον καθάρσιο Δία. Ακολουθούσαν και άλλες προσφορές στις Ερινύες, στον νεκρό και τον *μειλίχιο* Δία. Έπειτα μπορούσε να ζητήσει να μάθει το όνομα του φονιά. Είναι γνωστός και ο εξαγνισμός πόλεων π.χ. το «Κυλώνειον άγος» στην Αθήνα και ο εξαγνισμός από τον Επιμενίδη τον Κρήτα.

ποιος είσαι (35): ο Ηρόδοτος μεταφέρει ελληνικές αντιλήψεις στο βασίλειο του Κροίσου όχι μόνο για τον εξαγνισμό αλλά επίσης για τα έθιμα της φιλοξενίας (που γνωρίζουν οι μαθητές από την *Οδύσσεια*) και για τη σημασία της κοινής γνώμης: μεταφέρει θεσμούς (**αγορά**) και θρησκευτικές αντιλήψεις (**επικαλούνταν τον Δία** ως θεό του εξαγνισμού, της φιλίας και της εστίας). Ακόμα και ο Άτης έχει το ήθος Έλληνα ήρωα.

Άδραστος (35): η ετυμολογία του ονοματός του (< ἄ στερητικό + διδράσκω: αυτός που δεν μπορεί να ξεφύγει) αποκαλύπτει τη μοίρα του, που τον θέλει και όργανο της μοίρας ενός άλλου. Στη Φρυγία λατρευόταν θεότητα (ίσως Ρέα ή Κυβέλη) που συνδεόταν με τον Άδραστο· οι γιορτές προς τιμήν της ονομάζονταν Αδράστεια.

κάπρος (36): ο κάπρος (σταλμένος συνήθως από κάποιον θεό) ήταν συχνό θέμα στη αρχαία ελληνική μυθολογία και συνδεόταν με κατορθώματα ηρώων (Ερμάνθιος κάπρος-Ηρακλής, Καλυδώνιος κάπρος-Μελέαγρος κτλ.). **Η εικόνα της σ. 23 (β.τ.Μ.)** αποτελεί λεπτομέρεια από το γνωστό «αγγείο του Φρανσουά» του αγγειογράφου Κλιτία. Διακρίνεται το όνομα του Μελεάγρου. Οι μαθητές θα κατανοήσουν καλύτερα τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των λαών και τη μεταφορά αντιλήψεων, εθίμων, ιδεών που κάνει ο Ηρόδοτος (βλ. σχόλιο «ποιος είσαι»).

24. Βλ. How & Wells, τ. I, σ. 70.

25. Βλ. How & Wells, τ. I, σ. 71.

1. Η πρόταξη του «λυδικού λόγου» στο έργο του Ηροδότου

Την πρόταξη αυτή ο ιστορικός τη δικαιολογεί: υπάρχουν, λέει, πολλοί μύθοι και παραδόσεις που εξηγούν την αρχή της σύγκρουσης Ευρώπης και Ασίας, η οποία κορυφώθηκε με τους περσικούς πολέμους· ο ίδιος όμως πιστεύει ότι η ιστορική αφορμή αυτής της σύρραξης οφείλεται στην επεκτατική πολιτική του Κροΐσου, που, πρώτος αυτός και συστηματικά, υπέταξε τις ιωνικές πόλεις της Μικρασίας και τις έκανε φόρου υποτελείς. Με επώνυμο λοιπόν κέντρο τον Κροΐσο (την άνοδό του, την ακμή του και την πτώση του) οργανώνεται η ύλη, η οποία και αφορά στην ιστορία των Λυδών.

Δ.Ν. Μαρωνίτης, 2001, σ. 207

2. Το φθονερό θεϊόν – ο σοφός σύμβουλος

Το θεϊόν μέσα στο έργο του Ηροδότου παρουσιάζεται φθονερό· προκαλείται και ερεθίζεται μπροστά σε κάθε υπέρμετρη ανθρώπινη ευτυχία και δύναμη. Έγκαιρα και αμείλικτα τη συντρίβει, υπερασπίζοντας τον ζωτικό του χώρο. Ο χαρακτηρισμός αυτός του θεϊού ακούγεται τρεις φορές και σε καίρια σημεία του ηροδοτείου έργου, από το στόμα ενός Έλληνα, ενός Αιγύπτιου και ενός Πέρση: ο Σόλων (1, 32) προλογίζει τη θεωρία του για την ανθρώπινη μοίρα με την πρόταση «*ᾧ Κροΐσσε, ἐπιστάμενόν με τὸ θεϊόν πᾶν ἐὼν φθονερόν τε καὶ ταραχῶδες ἐπειρωτᾶς ἀνθρωπῆϊών προημάτων πέρι*»· ο Άμασις (3, 40) γράφει γράμμα στον φίλο του Πολυκράτη, ανήσυχος για την υπερβολική ευτυχία του σαμίου τυράννου, και σημειώνει «*ἐμοὶ δὲ αἰ σαὶ μεγάλαι εὐτυχίαι οὐκ ἀρέσκουσι, τὸ θεϊόν ἐπισταμένῳ ὡς ἔστι φθονερόν*»· ο Αρτάβανος (7, 46) συνομιλώντας στην Άβυδο με τον Ξέρξη κλείνει την απαισιόδοξή του βιοθεωρία με τη φράση «*ὁ δὲ θεὸς γλυκὴν γεύσας τὸν αἰῶνα φθονερός ἐν αὐτῷ εὐρίσκεται ἑὼν*». Δεν είναι λοιπόν ασεβείς και υβριστές οι τρεις άνδρες που σκιαγραφούν έτσι σκοτεινό το πρόσωπο του Θεού· ίσα ίσα ανήκουν και οι τρεις τους στην ομάδα των σοφών και μετρημένων συμβούλων. Η νοηματική και εκφραστική σύμπτωση της ελληνικής, αιγυπτιακής και περσικής γνώμης πείθει πως εδώ έχουμε να κάνουμε με βαθιά πίστη του ίδιου του Ηροδότου.

Δ. Ν. Μαρωνίτης, 1964, σσ. 105- 106

3. Άδραστος και Άτης

Ας προχωρήσουμε στην ανάλυση της τραγικής αυτής ιστορίας αρχίζοντας από το όνομα του φονιά. Δεν είναι τυχαίο ότι ο άμοιρος αυτός λέγεται Άδραστος· η λέξη σχηματίζεται από το στερητικό *ἀ* και το ρήμα *διδράσκω* (= το βάζω στα πόδια, φεύγω), Άδραστος λοιπόν είναι αυτός που δεν μπορεί να ξεφύγει από το ριζικό του· χωρίς να το θέλει, σκοτώνει τον αδερφό του και αργότερα το γιο του ευεργέτη του, την ώρα ακριβώς που το είχε πάρει πάνω του να τον προστατέψει από τους άλλους. Στην αρχαία επική ποίηση έχουμε άλλους δύο Αδράστους, που δεν μπόρεσαν και αυτοί να γλιτώσουν από το γραφό της Μοίρας. [...] Η ιστορία του Άτη θυμίζει έναν πολύ γνωστό τύπο παραμυθιών: Μια δυσοίωση προφητεία, που δίνεται είτε από τις Μοίρες είτε από μαντείο είτε με όνειρο είτε όπως αλλιώς, ο άνθρωπος αγωνίζεται με κάθε τρόπο να τη ματαιώσει· και την ώρα που νομίζει πως το πέτυχε, το ριζικό παραφυλάει και του δίνει το χτύπημα από εκεί που δεν το περίμενε. Άδικα ο βασιλιάς του παραμυθιού καίει όλα τ' αδράχτια του βασιλείου του, όταν οι Μοίρες του προλέγουν πως ένα αδράχτι θα χτυπήσει το κεφάλι της κόρης του και θα την κοιμίσει για εκατό χρό-

νια. Άδικα ο Οιδίποδας παλεύει να βγάλει ψεύτη το χρησμό που τον βεβαίωσε πως θα σκότωνε τον πατέρα του και θα παντρευόταν τη μητέρα του [...] Το ίδιο και στην ιστορία μας: Η Μοίρα χτυπάει τον Άτη με το χέρι του ανθρώπου που είχε την πιο μικρή πιθανότητα να διαπράξει το φόνο. [...]

Η ιστορία λοιπόν του Άτη είναι γεμάτη από λαϊκά θέματα. Όποιος όμως σωστά τονίστηκε, δεν πρέπει να την πούμε παραμύθι, μέσα σε άλλα και γιατί το τραγικό τέλος της αντιβαίνει στη συνηθισμένη κατακλείδα του παραμυθιού: και έζησαν κι αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα! Ποιός της έδωσε για πρώτη φορά τη μορφή αυτή, ο Ηρόδοτος ή η πηγή του, δυσκολευόμαστε να κρίνουμε. Οπωσδήποτε, είναι φανερό με πόση επιμέλεια η διήγηση τείνει από την αρχή προς το θλιβερό τέλος.

Ι.Θ. Κακριδής, 1981, σσ. 72- 75

ΕΝΟΤΗΤΑ 3η

ΚΡΟΙΣΟΣ ΚΑΙ ΚΥΡΟΣ Ι 86-91

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- Να κατανοήσουν οι μαθητές πληρέστερα την αντίληψη του Ηροδότου για την κυκλική πορεία της ανθρώπινης ζωής, για τη μοίρα και την ευθύνη του ανθρώπου.
- Να κατανοήσουν τη μεταστροφή του Κροίσου, να συμπληρώσουν την εικόνα του Λυδού βασιλιά που είχαν σχηματίσει στην προηγούμενη ενότητα και να αντιληφθούν τη θέση που έχει η ιστορία του στο έργο του Ηροδότου.
- Να γνωρίσουν την προσωπικότητα του Κύρου.
- Να κατανοήσουν τη σημασία των χρησμών, εντάσσοντας τις σχετικές αντιλήψεις στη σχέση θείου και ανθρώπων της αρχαιότητας και εντοπίζοντας τα διαχρονικά στοιχεία των σχέσεων και των αντιλήψεων αυτών.
- Να εκτιμήσουν το αντιπολεμικό - φιλειρηνικό μήνυμα που στέλνει μέσω του Κροίσου ο Ηρόδοτος.
- Να γνωρίσουν την προσωποκεντρική οργάνωση του ιστορικού υλικού και το ρόλο των «σοφών συμβούλων» στην ιστορική αφήγηση.

ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΠΥΡΗΝΕΣ

Η μοίρα, οι θεοί και η ηθική –ύβρις – τίσις.

Η κυκλική πορεία της ανθρώπινης μοίρας και της ιστορίας.

Μαντεία - χρησμοί και ευθύνη του ανθρώπου.

Πόλεμος - ειρήνη.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ που μπορούν να συζητηθούν με αφορμή τα κείμενα και τη σημασία που έχουν στα διάφορα μαθήματα, π.χ. Ιστορία, Γεωγραφία, Θρησκευτικά, Φυσική.

Πολιτισμός (μαντεία, θρησκεία, «πλούτος», στρατός κ.λπ.).

Ομοιότητα – διαφορά (αντιλήψεων, εθίμων, ανθρώπινης μοίρας κ.λπ.).

Επιστήμη (προσωποκεντρική οργάνωση ιστορίας).

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ

- Οι χρησιμοί, η παρερμηνεία τους και οι συνέπειες που έχει η παρερμηνεία για τον ίδιο τον Κροίσσο είναι ένα από τα θέματα που μπορούν να συζητηθούν στην ενότητα. Η απάντηση του μαντείου υποδεικνύει τον υπαίτιο της παρερμηνείας και θέτει το θέμα της ευθύνης του ανθρώπου.
- Με την παρερμηνεία του χρησιμού σπλίζει ο Κροίσσος το χέρι της μοίρας για τη δεύτερη φάση της *τίσεως*: είχε τιμωρηθεί για την ύβρη του με το θάνατο του γιού του, αλλά το «φθονερόν θείον» του επιφυλάσσει εξίσου οδυνηρή συνέχεια.
- Κεντρικό πρόσωπο της ενότητας είναι ο Κροίσσος. Η σύγκρουση Κροίσσου- Κύρου και η πτώση του πρώτου, που επαληθεύει το αποδιδόμενο στον Σόλωνα «μηδένα πρό τοῦ τέλους μακάριζε», φέρνει στη σκηνή το δεύτερο μεγάλο πρωταγωνιστή της σύγκρουσης των δύο κόσμων, τον Κύρο.
- Καθώς στην ενότητα συνυπάρχουν ο Λυδός βασιλιάς – η ιστορία του οποίου λειτουργεί παραδειγματικά για την ιστορία των Περσών βασιλείων – και ο πρώτος από τους Πέρσες βασιλείς, η βασιλεία των οποίων αποτελεί τον κορμό του ηροδότειου έργου, μπορούμε να αναφερθούμε στην *προσωποκεντρική* οργάνωση της *Ιστορίας*, που παραπέμπει σε ανάλογη αντίληψη για το ιστορικό γίνεσθαι, για το ρόλο των προσώπων (μεγάλων ανδρών) στην ιστορική εξέλιξη.
- Η *κνυλική πορεία* της ανθρώπινης μοίρας – και έμμεσα της ιστορίας– αποδίδεται παραστατικά μέσα από τα λόγια του Κροίσσου προς τον Κύρο, στο τέλος της ενότητας. Μέσα από τα «παθήματα» (που γίνονται «μαθήματα» στον Κροίσσο) αναπτύσσεται η ιστορική συνείδηση²⁶. Η μεταστροφή του Κροίσσου, που αρχίζει από τη στιγμή που βρίσκεται στην πυρά, ολοκληρώνεται ως το τέλος της ενότητας. Κατανοεί την ασάθεια της ανθρώπινης ευδαιμονίας, απογυμνώνεται από ό,τι θεωρούσε σημαντικό (τον πλούτο του), ενστερνίζεται ελληνικές αξίες και αναλαμβάνει ρόλο «σοφού συμβούλου». Μόνο που η τελευταία συμβουλή του αποδεικνύεται μοιραία για τον Πέρση βασιλιά. Η διάβαση ενός άλλου ποταμού θα φέρει και τη δική του καταστροφή.
- Στο επίπεδο των ιδεών, μπορούμε να εντοπίσουμε τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του Ηροδότου, το ρόλο των μαντείων και των χρησμών, τη σχέση θείου και ανθρώπων. Οι θεοί κάνουν αισθητή την παρουσία τους έμμεσα με τους χρησμούς και άμεσα, με τη δραστική παρέμβασή τους, όπως ο Απόλλων για τον Κροίσσο, τον ευνοούμενό του που κινδυνεύει.
- Αναδεικνύεται το *αντιπολεμικό και φιλειρηνικό πνεύμα* του ιστορικού, με το στόμα αυτού που υπήρξε ο πρωταίτιος της ελληνοβαρβαρικής σύγκρουσης, του Κροίσσου.
- Στο επεισόδιο του Κροίσσου στην πυρά, παρακολουθούμε τη δύναμη της αφήγησης και της περιγραφής, τη δραματικότητα και την ένταση. Ο Κροίσσος που μέσα στην ησυχία φωνάζει τρεις φορές (παραμυθικό μοτίβο) το όνομα του Σόλωνα, οι αλληπάλληλες ερωτήσεις που του υποβάλλουν, για να αποκαλύψει το νόημα της επίκλησης, η προσευχή στο θεό με τα τυπικά μοτίβα της (υπενθύμιση προσφορών), η δραστική παρέμβαση του θείου με την ξαφνική βροχή (παραμυθικό στοιχείο), ο διάλογος με τον Κύρο που δραματοποιεί τη σκηνή, δημιουργούν ένα κείμενο μεγάλης λογοτεχνικής αξίας. Στα παραμυθικά στοιχεία ανήκει επίσης ο θάνατος στην πυρά.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Κροίσσος και μαντεία (47-48): τα κεφάλαια για τα μαντεία και τη σχέση με τον Κροίσσο δεν περιλαμβάνονται στο σχολικό βιβλίο, αλλά είναι χρήσιμο να έχουμε υπόψη μας τουλάχιστον το θέμα

26. Βλ. Β. Κύρκος, σ. 28.

της δοκιμασίας. Ο Κροΐσος, πριν να ζητήσει χρησμό για να αντιμετωπίσει τον περσικό κίνδυνο, θέλησε να δοκιμάσει τα μαντεία μέσω των απεσταλμένων του. Η *δοκιμασία των μαντείων*, όπως περιγράφεται στα κεφάλαια I 47-48, ήταν η εξής: Οι απεσταλμένοι είχαν εντολή από τον Κροΐσο, αφού υπολογίσουν την εκατοστή ημέρα από την αναχώρησή τους από τις Σάρδεις, να ρωτήσουν τι έκανε ακριβώς εκείνη την ημέρα ο Κροΐσος. Μόνο το μαντείο των Δελφών και το μαντείο του Αμφιάραου βρήκαν με το χρησμό τους ότι ο Κροΐσος, την ώρα εκείνη που ρωτούσαν, είχε κομματιάσει μια χελώνα κι ένα αρνί και τα είχε βάλει να τα βράσει σε χάλκινο καζάνι σκεπασμένα με χάλκινο καπάκι. Η δοκιμασία αυτή στην οποία υπέβαλε ο Κροΐσος τα μαντεία αποτελούσε ύβρη, αφού οι χρησμοί δίνονταν από το θεό. Ο χρησμός που πήρε διασώζεται και από τον Αριστοτέλη (*Ρητορική*, 1407a39) σε έμμετρο μορφή: «Κροΐσος ἄλυν διαβάς μεγάλην ἄρχην καταλύσει».

Ο δεύτερος χρησμός, που απαντούσε στο ερώτημα αν πρέπει ο Κροΐσος να αναζητήσει συμμάχους, τον οδηγεί να ερευνήσει ποια ελληνική πόλη είναι ισχυρότερη. Ο Ηρόδοτος βρίσκει την ευκαιρία να εκθέσει σε μία μεγάλη παρέκβαση (I 56- 68, 92) την ιστορία των ελληνικών πόλεων Αθήνας - Σπάρτης (αναδρομική αφήγηση). Η παρέκβαση προοικονομεί τον άθλο που θα αναλάβουν οι Έλληνες να αντιμετωπίσουν την αχανή περσική αυτοκρατορία και αναδεικνύει τη σημασία της ελληνικής νίκης. **δυο εβδομάδες παλικάρια (86)**: το επτά και δις επτά ήταν μαγικός αριθμός και για τους Πυθαγορείους (βλ. Αριστοτέλης, *Μετά τα Φυσικά*, 13, 6, 5).

ραγδαιότατη βροχή (87): λειτουργεί όπως ο «από μηχανής θεός» στην αρχαία τραγωδία, όπου η εμφάνιση ενός θεού σώζει τον ήρωα από μία δύσκολη στιγμή και οδηγεί σε αίσιο τέλος. Ο θεός παρουσιάζοταν πάνω σε ένα είδος γερανού, που ονομαζόταν «μηχανή» ή «αιώρα» (το χρησιμοποίησε ιδιαίτερα ο Ευριπίδης).

μουλάρι (91): η ιστορία της καταγωγής του Κύρου (όπως την αφηγείται ο Ηρόδοτος, I 95-130) μοιάζει με την ιστορία του Οιδίποδα: ο παππός του Κύρου Αστυάγης θέλησε να τον δολοφονήσει μόλις γεννήθηκε, γιατί φοβόταν ένα χρησμό· παρόμοιο χρησμό για τον Οιδίποδα είχε πάρει ο πατέρας του.

το πεπρωμένο είναι αδύνατο να το αποφύγει και θεός (91): πρόκειται για παλαιότερη αντίληψη. Στην *Ιλιάδα* ο Δίας πονάει για το θάνατο του γιου του Σαρπηδόνα, αλλά δεν τον αποτρέπει· παρόμοια στη σκηνή της «ψυχοστασίας», όπου η μοίρα αποφασίζει, αλλά ο Δίας κρατάει τη ζυγαριά. Το πεπρωμένο εκπροσωπεί τη φυσική αναγκαιότητα και νομοτέλεια αφενός, την τύχη και το απροσδόκητο αφετέρου (στο ανθρώπινο επίπεδο πάντοτε).

το σφάλμα ήταν δικό του (91): πρβλ. το μύθο του Ηρός στην πλατωνική *Πολιτεία* (617e): *οὐχ ὑμᾶς δαίμων λήξεται, ἀλλ' ὑμεῖς δαίμονα αἰρήσεσθε [...] αἰτία ἐλομένου θεὸς ἀναίτιος*.

το τέλος του Κροΐσου (204-205): ο Ηρόδοτος τον αφήνει να χαθεί στην ιστορία (ή τον ξεχνάει), αφού συνόδευσε τον Καμβύση (γιο και διάδοχο του Κύρου) στην εκστρατεία του κατά της Αιγύπτου (τον συναντάμε στο III 14, 34, 36): το τέλος του δεν το γνωρίζουμε, ίσως να μην έχει σημασία, αφού είχε πληρώσει για την ύβρη του.

ΑΞΟΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗΣ για τις ερωτήσεις του β.τ.Μ.

Για την επεξεργασία των ερωτήσεων – θεμάτων συζήτησης έχουν δοθεί αρκετά στοιχεία.

Για το **τρίτο** από τα θέματα συζήτησης (προσωποκεντρική οργάνωση ιστορικού υλικού) βλ. «Επισημάνσεις». Όσον αφορά το βιβλίο *Ιστορίας της Α' Γυμνασίου* – και γενικά τα σύγχρονα διδακτικά βιβλία της ιστορίας – μπορούν οι μαθητές προσέχοντας π.χ. τα περιεχόμενα, να δουν ότι

οργανώνεται κατά περιόδους. Παλαιότερα το βιβλίο της βυζαντινής ιστορίας π.χ. οργανωνόταν κατά δυναστείες και βασιλείς. Ως εδώ μπορούν να κατανοήσουν οι μαθητές. Ως προς το (γ) οι μαθητές μπορούν με τη βοήθεια του διδάσκοντος να κατανοήσουν ότι η οργάνωση του υλικού αποκάλυπτει πώς βλέπει ο ιστορικός την ιστορία, ποιου έργου τη θεωρεί, ποιοι παράγοντες πιστεύει ότι επηρεάζουν ή καθορίζουν την πορεία της. Δεν χρειάζεται όμως να προχωρήσουμε περισσότερο.

Τα **θέματα 4 και 5** μπορεί μεν να επιλεγούν ως διαθεματικές εργασίες ή και να συζητηθούν απλώς με τις γνώσεις που έχουν οι μαθητές από άλλα μαθήματα.

Για την εικόνα: ο Κροίσος στην πυρά (αττικός ερυθρόμορφος αμφορέας 500-495 π.Χ.): Η πυρά αποτελείται από πολλές στρώσεις κορμών, ο θρόνος είναι στρωμένος με δέρμα αιλουροειδούς. Ο Κροίσος, στεφανωμένος με δάφνινο στεφάνι, κρατάει στο αριστερό χέρι σκήπτρο και με το δεξί κάνει σπονδή με μία φιάλη. Μπροστά ο υπηρέτης Εύθυμος ετοιμάζεται να ανάψει την πυρά με δύο δαυλούς. Ο αγγειογράφος Μύσων (τα έργα του χρονολογούνται από το 505 ως το 480 π.Χ.) ήταν μαθητής του Φιντία. Ακολουθεί στην αναπαράσταση την εκδοχή του Βακχυλίδη, σύμφωνα με την οποία ο Κροίσος αυτοπυρπολείται μετά την ήττα του, γι' αυτό ο Λυδός βασιλιάς κάθεται σε θρόνο, δεν έχει δεσμά, δεν είναι γύρω του Πέρσες κτλ.

Για την εικόνα: πέτρινο ανάγλυφο από τις Πασαργάδες – Περσέπολη (αντίγραφο): Τέσσερα φτερά στεφανώνουν τη μορφή που θεωρείται ότι παριστάνει τον Κύρο τον Μεγάλο. Τα δύο κέρατα του στέμματος αναφέρονται στη Βίβλο στο όραμα του Δανιήλ. Το σχέδιο του στέμματος έχει αιγυπτιακά στοιχεία, η ενδυμασία βαβυλωνιακά, τα φτερά είναι περσικά. Ο Ηρόδοτος μας πληροφορεί σχετικά (I 135): «Κι αν υπάρχει ένα έθνος στον κόσμο που περισσότερο απ' όλα υιοθετεί ξένες συνήθειες, αυτό είναι οι Πέρσες. Για παράδειγμα, επειδή θεώρησαν ότι η μηδική ενδυμασία είναι ωραιότερη απ' τη δική τους, τη φορούν, και, στον πόλεμο, τους θώρακες των Αιγυπτίων».

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ-ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Σοφοκλής, *Αίας*, στ. 143- 150

(Οδυσσέας)

Κανένα εγώ δεν ξέρω· όμως με πιάνει
θλίψη γι αυτόν τον έρμο, ας είναι εχθρός μου,
που συμφορά φριχτή τον έχει ζώσει.

Γιατί δεν συλλογιέμαι τη δική του
μόνο την τύχη, μα και τη δικιά μου,
μα και το βλέπω ξάστερα πως άλλο
τίποτα οι ζωντανοί δεν είμαστε, μονάχα
κούφιας σκιές, φαντάσματα κι αγέρας.

Μετάφραση: Τάσος Ρούσσο

2. Σοφοκλής, *Τραχίνιες*, στ. 132- 136

(χορός)

πάντα η αστροπλούμιστη νύχτα δε μένει,
ούτε κι οι αντίμαχες μοίρες του ανθρώπου,
ούτε τα πλούτη, μα πέταξαν
με μιας και πάνε,

και πίσω τόνα ἴπο τ' ἄλλο ακλουθούν
τα χαροκόπια κι οι στέρησες.

Μετάφραση: Ι. Γρουπάρης

ΕΡΩΤΗΣΗ: Με ποια βασική ιδέα της ενότητας του Ηροδότου που μελετήσατε συμπίπτουν οι απόψεις που εκφράζονται από τον Οδυσσέα και από το χορό; (Κείμενο 1 και 2 αντίστοιχα).

3. Ευριπίδης, *Εκάβη*, στ. 615-647

(Εκάβη)

Ω! σπίτια και παλάτια ευτυχισμένα
κάποιον καιρό, κι ω! Πρίαμε, πατέρα
τόσων λαμπρών παιδιών, με τόσα πλούτη
κι εγώ η γριά μητέρα τους, στ' αλήθεια
πώς φτάσαμε στο τίποτα, την πρώτη
χάνοντας αρχοντιά μας. Με περφάνια
φουσκώνουμε όλοι, μόλις μας φωνάζουν
«αφέντη» μες στα πλούσια σπιτικά μας
ή μες στους δρόμους οι πολίτες. Όμως
τίποτα δεν αξίζουν τούτα, μόνο
της γλώσσας καυχησιές είναι και κούφιος
φροντίδες του μυαλού. Να λογαριάζεις
ευτυχισμένο εκείνον που περνάει
με δίχως συμφορές την κάθε μέρα.

Μετάφραση: Τάσος Ρούσος

ΕΡΩΤΗΣΗ: Η Εκάβη στο θρήνο της κάνει κάποιες διαπιστώσεις για την ευτυχία. Να τις σημειώσετε και να βρείτε ποιες από αυτές θα ταίριαζαν και στην περίπτωση του Κροίσου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

1. Θρησκευτικές ιδέες - χρησμοί και μαντεία

Για έναν άνθρωπο της εποχής του Ηροδότου θα ήταν αδιανόητο να μένει αδιάφορος σε θέματα μεταφυσικής, να μη βλέπει παντού την παρουσία των θεών, να μην κάνει λόγο για το θείον. Έτσι ο Ηρόδοτος είναι οπωσδήποτε ευσεβής, αλλά αυτή η ευσεβεία του δε σημαίνει ότι ανήκει στους «τυπικάρηδες» και τους απροβλημάτιστους πιστούς. Κι από την άλλη, η ορθολογική κριτική, που συνηθίζει να ασκεί σε άλλες περιπτώσεις, δεν τον οδηγεί στο ν' αμφιβάλλει για την ύπαρξη των θεών ή για την παρέμβασή τους στα ανθρώπινα ούτε τον οδηγεί στον αγνωστικισμό. Κατά τον Ed. Meyer είναι ο εμπειρισμός που κάνει τον Ηρόδοτο να πιστεύει στη δράση των θεών· η παρέμβαση του θείου στη ζωή των ανθρώπων και την πορεία της ιστορίας είναι ένα εμπειρικό γεγονός που διαπιστώνεται καθημερινά [...]. Στην *Ιστορίη* του Ηροδότου οι θεοί δεν παρεμβαίνουν άμεσα στα ανθρώπινα, παρὰ μονάχα όταν απειλείται το «έχει» τους {έτσι ο Απόλλων θα αποκρούσει τους Πέρσες, για να περιώσει τους θησαυρούς του μαντείου του (VIII, 36-7): ο Μαρωνίτης κάνει λόγο για υπεράσπιση του «ζωπικού χώρου» των θεών} ή όταν καλούνται να εξασφαλίσουν την ισορροπία που αυτοί θεσμοθέτησαν για τον ανθρώπινο κόσμο· μάλιστα, για την πραγματοποίησή αυτής της «θείας πρόνοιας», συνεργάζεται συχνά και ο άνθρωπος, χωρίς να το συνειδητοποιεί. {Κάτι που διαπιστώνεται στην περίπτωση όπου ο Κροίσος αναθέτει τη φρούρηση του Άτη στον Άδραστο (I 41)}. Και

υπάρχει η πρόνοια αυτή, επειδή η διατάραξη της ισορροπίας αυτής θα οδηγούσε σε ανάδειξη ανθρώπων που θα διεκδικούσαν θέση ισότιμη με τους θεούς. Αντίθετα η έμμεση παρέμβαση των θεών είναι συγγή· έτσι καθοδηγούν τους θεοσεβείς, ιδιαίτερα τους ανοιχτοχρηήδες δωρητές, με τα μαντεία, τους χρησμούς, τα «τέρεα». Αλλά και σ' αυτή την περίπτωση οι θεοί κρατούν στάση διακριτική, δε δίνουν συγκεκριμένες οδηγίες, αλλά απλώς κάνουν ένα νεύμα, *σημαίνουν*· κι αυτό φαίνεται από το ότι χρησμούς και *τέρεα* τα δίνουν σε γριφώδη, αινιγματική μορφή – δεν παίρνουν επάνω τους όλη την ευθύνη· με δική του ευθύνη ο άνθρωπος θα ερμηνεύσει (κι απ' αυτή την ερμηνεία θα εξαρτηθεί η ευτυχία ή η καταστροφή του) τον χρησμό, το *τέρας* ή το προφητικό όνειρο.

Ηλ. Σπυρόπουλος, τ. Α', σσ. 36- 37

2. Ο νόμος της συγγραφής του Ηρόδοτου είναι η κοινότητα της ανθρώπινης μοίρας

Το κύριο θέμα του ηροδότειου έργου είναι οι ελληνοβαρβαρικοί πόλεμοι. Πόλεμος σημαίνει διαφορά, αντιδικία των ανθρώπων μεταξύ τους στην πιο δυναμική μορφή: αυτό είναι το πρώτο επίπεδο της ηροδότειας ιστορίας. Οι πολιτικές και οι πολεμικές αιτίες (που δεν τις αγνοεί ο Ηρόδοτος ούτε τις αποσιωπά) είναι αυτές ακριβώς που κρατούν μακριά τον Πέρση από τον Έλληνα. Όμως κάτω από τον διαφορετικό αριθμητή των δύο κλασμάτων ο Ηρόδοτος –ακολουθώντας και εδώ το παράδειγμα του Ομήρου– ανακαλύπτει ένα κοινό παρονομαστή, τον άνθρωπο δηλαδή και τη μοίρα του: αυτό είναι το δεύτερο επίπεδο της ιστορίας του, όπου όλοι οι άνθρωποι (Πέρσες, Έλληνες, Σκύθες, Αιγύπτιοι κτλ.) είναι δεμένοι στον ίδιο χορό, στον κύκλο των *άνθρωπινων πραγμάτων*. Μέσα σ' αυτόν τον κύκλο μπορούν οι αντίπαλοι να συζητούν (ο Σόλων με τον Κροίσο, ο Ξέρξης με το Δημάρατο, ο ορχομένιος Θέρσανδρος με τον ομοτράπεζό του Πέρση): εδώ ο Πολυκράτης, ο Περίανδρος, ο Κύρος, ο Ξέρξης, ο Απρίης, ο Άμασις μοιάζει να έχουν μεταξύ τους μια συγγένεια πιο βαθιά από την έχθρα που τους χωρίζει. Η θρησκευτική λοιπόν και ηθική υποδομή του ηροδότειου έργου συνενώνει τα αντίδικα στοιχεία της συγγραφής και δημιουργεί τις προϋποθέσεις εκείνες που καθιστούν δυνατή την αντικειμενική θεώρηση των γεγονότων –και είναι γνωστό πως το α και ω της ιστορίας είναι αυτή ακριβώς η ικανότητα του ιστορικού να βρίσκει ένα στέρεο και αντικειμενικό βάθρο, για να πατήσει πάνω του και να εποπτεύσει γύρω του. Ο Θουκυδίδης το βάθρο αυτό το βρήκε στον ορθό λόγο, ο Ηρόδοτος στην κοινή ανθρώπινη μοίρα. Χωρίς τη θρησκευτική και ηθική του πίστη το έργο του Ηροδότου θα διαλυόταν σε μεμονωμένα ιστορικά γεγονότα, σε γοητευτικές ίσως ιστορίες και σε εθνογραφικές διατριβές.

Στο έργο του Θουκυδίδη ο ελληνικός κόσμος είναι χωρισμένος σε δύο στρατόπεδα, το αθηναϊκό και το σπαρτιατικό, που αντιμάχονται το ένα το άλλο και στο χώρο της πολεμικής πράξης και στο χώρο της πολιτικής σκέψης και ζωής (ο επιτάφιος του Περικλή αποτελεί από την άποψη αυτή χαρακτηριστικό κείμενο)· η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στους δύο κόσμους φτάνει ίσαμε κάτω· ούτε τα Μηδικά δεν μπορούν να αποτελέσουν μια κοινή βάση για τους Έλληνες του πελοποννησιακού πολέμου: ο νόμος της συγγραφής του Θουκυδίδη είναι ο ανταγωνισμός. Στο έργο του Ηροδότου υπάρχει η διαχωριστική γραμμή όσο βρισκόμαστε στα πολεμικά γεγονότα· μόλις πλησιάσουμε στο χώρο της σκέψης, εκεί το χάσμα ανάμεσα στα δύο αντίπαλα στρατόπεδα αρχίζει να γεφυρώνεται (και μόνον ο διάλογος του Σόλωνα με τον Κροίσο ή του Ξέρξη με το Δημάρατο αποτελεί απόδειξη γι' αυτό που λέμε – τίποτα ανάλογο δεν έχουμε στο Θουκυδίδη). Όταν τέλος κατεβούμε στο υπέδαφος της ανθρώπινης μοίρας, εκεί πια δε χωρίζει τίποτε τους Έλληνες από τους βαρβάρους: ο νόμος της συγγραφής του Ηρόδοτου είναι η κοινότητα της ανθρώπινης μοίρας.

Δ.Ν. Μαρωνίτης, 1964, σσ. 114-115

ΕΝΟΤΗΤΕΣ 4-5-6

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ (για όλες τις ενότητες του **δεύτερου** βιβλίου)

- Να γνωρίσουν μέσα από τα μάτια του ιστορικού – σε γενικές βέβαια γραμμές – έναν από τους αρχαιότερους και λαμπρότερους πολιτισμούς, που εντυπωσίασε και επηρέασε τους Έλληνες.
- Να κατανοήσουν το ενδιαφέρον του ιστορικού, και των αρχαίων Ελλήνων γενικότερα, για την Αίγυπτο, να εκτιμήσουν τη στάση του Ηροδότου απέναντι στον πολιτισμό της και, γενικότερα, τη στάση του απέναντι στον «άλλο», την αμεροληψία του ως ιστορικού και την αποδοχή της ετερότητας που σφραγίζει το έργο του.
- Να γνωρίσουν τη στάση του Ηροδότου απέναντι στα θρησκευτικά ζητήματα.
- Να γνωρίσουν τη χώρα και τους κατοίκους της Αιγύπτου, να αποκομίσουν λαογραφικά στοιχεία και να ικανοποιήσουν την περιέργεια της ηλικίας τους με το πλήθος των πληροφοριών που παρέχει ο Ηρόδοτος.
- Να γνωρίσουν τον τρόπο που εργάστηκε ο ιστορικός, ώστε να κατανοήσουν τη μέθοδό του, τις πηγές του και τον τρόπο που τις επεξεργάστηκε, και να εκτιμήσουν την προσπάθειά του για την αναζήτηση της αλήθειας, συνειδητοποιώντας τις δυσκολίες που συνάντησε ο ιστορικός κατά τη συλλογή των στοιχείων που παραθέτει.
- Να γνωρίσουν την έννοια των «ανεκδότων», να αντιληφθούν τη θέση τους στο έργο του ιστορικού (μόνο αν δοθεί το δεύτερο από τα «Συμπληρωματικά παράλληλα κείμενα», σ. 42, αλλιώς ο στόχος θα τεθεί στην 7η ενότητα).
- Να συνειδητοποιήσουν (έστω και λίγο) τα προβλήματα που αντιμετώπισε ο άνθρωπος στην ιστορική του πορεία, τα ερωτήματα που έθεσε, τις λύσεις που δοκίμασε· να ευαισθητοποιηθούν σε θέματα ιστορικής έρευνας και μελέτης.
- Να κατανοήσουν τη θέση του «αιγύπτιου λόγου» στην *Ιστορίη* και τη σχέση με το κύριο θέμα της.
- Να εκτιμήσουν την αφηγηματική τέχνη του Ηροδότου και την περιγραφική του δύναμη.

ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΠΥΡΗΝΕΣ (για όλες τις ενότητες)*Γεωγραφικές-εθνογραφικές παρεκβάσεις**Η αναζήτηση της αλήθειας**Θωμάσια, έργα και νόμοι**Κοινωνική ανισότητα**Μέθοδος και πηγές του ιστορικού**Η δομή της Ιστορίας**Περιγραφή και αφήγηση**Ανθρωπογεωγραφία*

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ (για όλες τις ενότητες)

Πολιτισμός

Αλληλεπίδραση – επικοινωνία

Ομοιότητα- διαφορά- ετερότητα

Ισότητα – ανισότητα

Χώρος – χρόνος

Κοινωνική οργάνωση–σύστημα: συζητούμε την έννοια σε άλλους τομείς π.χ. οικοσύστημα, σύστημα της γλώσσας κ.ά.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ (για όλες τις ενότητες)

- Οι μαθητές γνωρίζουν τι είναι «λόγοι» και «παρεκβάσεις», εφόσον έχει προηγηθεί η διδασκαλία της 2ης ενότητας. Το νέο στοιχείο στο «λόγο» αυτό είναι η τυπική **δομή** και η (τυπική, έστω και) χαλαρή, **σύνδεση** με την ιστορική αφήγηση (βλ. βιβλιογραφικά αναγνώσματα). Οι υπόλοιποι λόγοι – με εξαίρεση τον «λυδικό» – ακολουθούν το υπόδειγμα του «αιγύπτιου». Η θέση του «αιγύπτιου λόγου» στην *Ιστορία* μπορεί να δώσει αφορμή για να εξηγήσουμε τη δομή της *Ιστορίας*. Θα έχουμε επίσης την ευκαιρία (αν υπάρχει χρόνος) να αναφερθούμε στο «*ανέκδοτα*» ως κατηγορία του ηροδοτικού λόγου (στα «Συμπληρωματικά παράλληλα κείμενα», στο τέλος του δεύτερου βιβλίου).
- Στον «Αιγύπτιο λόγο» ο ιστορικός μας δίνει πολλές πληροφορίες για τον τρόπο με τον οποίο εργάστηκε, μπορούμε επομένως να γνωρίσουμε και να κατανοήσουμε καλύτερα τη **μέθοδό** του. Εμπιστεύεται καταρχάς τις δικές του διαπιστώσεις, στις οποίες έχει καταλήξει με *αυτοψία* («*ὄψιν*»), έρευνα («*ἰστορίην*») και λογική επεξεργασία (Π 5), στηρίζεται σε *πληροφορίες* που προσπαθεί να ελέγξει και να αντιμετωπίσει *κριτικά* («*γνώμην*») θέτοντας συνεχείς ερωτήσεις (Π 19), εμπιστεύεται τις «*χειροπιαστές μαρτυρίες*» (Π 4) και το «*πείραμα*» (βλ. «Συμπληρωματικά παράλληλα κείμενα», Π 2 και Π 38). Η *αυτοψία* σημαίνει επιτόπιες παρατηρήσεις, όπως οι γεωλογικές (Π 12), μετρήσεις και υπολογισμούς (Π 5, 12 κ.α.)· χρησιμοποιεί τη *σύγκριση* και την *αναλογία* σε μεγάλο βαθμό (Π 4, 35, 37, 148). Εξηγεί πάντοτε την προέλευση των πληροφοριών που μας μεταδίδει, τον έλεγχο που άσκησε σ' αυτές, ακόμα και το βαθμό αξιοπιστίας τους, όπως ο ίδιος τον αντιλαμβάνεται («*έλεγον*» Π 4, «*έμεινα με την εντύπωση*» Π 5, «*σχημάτιστα με βεβαιότητα τη γνώμην*» Π 12, «*είδα*» Π 12 κ.α.) Με τον ίδιο τρόπο κρίνει π.χ. τις θεωρίες για τις πλημμύρες του Νείλου Π 22). Εξηγεί τις ιδιομορφίες του **τρόπου ζωής** των Αιγυπτίων από την «*ατμόσφαιρα*» (Π 35), (στοιχείο που παραπέμπει στην ιπποκρατική ιατρική). Τα στοιχεία της μεθόδου μπορούμε να τα ανακεφαλαιώσουμε στο τέλος της 5ης ενότητας (κεφ. 99 – αρχή του δεύτερου μέρους του «αιγύπτιου λόγου»). Η παράθεση του πρωτότυπου κειμένου έχει στόχο να κατανοήσουν οι μαθητές τους όρους, καθώς δίνονται από τον ιστορικό σχεδόν όλοι μέσα σε τρεις γραμμές (*ὄψις, γνώμη, ἰστορίη, λόγους - λόγοι, ἤκουον - ἀκοή*). Σημαντική θέση στις εξηγήσεις του ιστορικού έχει ο οικονομικός παράγοντας, στον οποίο θα έχουμε την ευκαιρία να αναφερθούμε (βλ. Συμπληρωματικές ερωτήσεις, αρ. 1 και Άξονες απάντησης).
- Στη φροντίδα του Ηροδότου για τον έλεγχο των πηγών του και την εξήγηση των φυσικών φαινομένων ή του τρόπου ζωής φαίνεται η επίδραση του ιωνικού **επιστημονικού πνεύματος**, του **ορθολογισμού**, η προσπάθεια για **αντικειμενική** εξιστόρηση και **αλήθεια**. Μόνιμη φροντίδα του Ηροδότου είναι η επίτευξη της «*ἀτρεκέιης*», της αδιαμφισβήτητης αλήθειας. Δεν το κατορθώνει βέβαια πάντοτε, αλλά μερικές αδυναμίες μπορούν να εξηγηθούν: η άγνοια της γλώσσας και η χρησιμοποίηση διερμηνέα (Π 125), η απροθυμία των ιερέων να αποκαλύψουν κάποια πράγματα, η απαγόρευση επίσκεψης ορισμένων μνημείων και βέβαια το επίπεδο της γνώσης στην εποχή του.

- Θα μας απασχολήσει επίσης η στάση του Ηρόδοτου απέναντι στα **θρησκευτικά ζητήματα**. Ο ιστορικός αποφεύγει με επιμέλεια να θίξει τέτοια θέματα και το διευκρινίζει, τονίζοντας ■ ότι το αντικείμενό του είναι τα ανθρώπινα πράγματα και όχι τα θεία (ενότητα 4, κεφ. 3-4), ■ ότι τα θρησκευτικά ζητήματα είναι κοινά στους λαούς, είτε υπονώντας ■ ότι θεωρεί επικίνδυνο να μιλήσει για «μυστήρια» ή ■ ότι οι «γνώσεις» του είναι περιορισμένες. Δεν αρνείται όμως ποτέ την **επίδραση** των θείων πραγμάτων στα ανθρώπινα. Από την άποψη αυτή ο **ορθολογισμός** του είναι περιορισμένος.
- Η αφηγηματική ικανότητα του ιστορικού είναι φανερή και στον «αιγύπτιο λόγο», ενώ εντυπωσιακή είναι η δεινότητά του στην **περιγραφή**: το έδαφος, τα μνημεία, ο κροκόδειλος αλλά και οι σκηνές καθημερινής ζωής, περιγράφονται με τρόπο που προδίδει την προσπάθεια του ιστορικού να μην του λείπει κάποια πληροφορία.
- Ενδιαφέρεται για τα ήθη, τα έθιμα, τις νοοτροπίες, τη θρησκεία, δηλαδή για ό,τι σήμερα θα ονομάζαμε **εθνογραφία, ανθρωπογεωγραφία, λαογραφία και κοινωνική ανθρωπολογία**. Αντιλαμβάνεται την ιστορία ως σύνολο των μικρών και των μεγάλων πραγμάτων.
- Γνωρίζοντάς μας τον αιγυπτιακό πολιτισμό, τη διαφορά του από τον ελληνικό αλλά και τη σχέση του με αυτόν, μας μαθαίνει να αποδεχόμαστε τον «άλλον» και να γνωρίζουμε τον εαυτό μας.
- **Η εικόνα της Σφίγγας σ. 38** μπορεί να συσχετισθεί με την εικόνα του εξωφύλλου και να επισημανθούν οι σχέσεις ελληνικού και «βαρβαρικού» κόσμου, όπως προκύπτουν από τον Ηρόδοτο και την ιστορία. Σφίγγες ως διακοσμητικά στοιχεία έχουμε και στην εικόνα θώρακα σ. 56. Είναι μεν δυσδιάκριτες, αλλά τις αναφέρουμε για τον ίδιο λόγο.

ΕΝΟΤΗΤΑ 4η

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

θρησκεία (3): οι μαθητές θα προσέξουν ότι ο ιστορικός δεν ασχολείται με τα «θεία» αλλά με τα «ανθρώπινα» (4): αυτά είναι το αντικείμενο της «ιστορίας», ενώ τα θρησκευτικά θέματα τα θίγει, όσο είναι αναγκαίο στην αφήγησή του. Δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι αν πρόκειται για παράδοση των λογογράφων ή προσωπική του μόνο θέση.

δώρο απ' τον ποταμό (5): ο Αρριανός (*Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις*, V, 6) αναφέρει ότι ο Εκαταίος και ο Ηρόδοτος ονομάζουν την Αίγυπτο δώρο του Νείλου (*Αἴγυπτόν τε Ἡρόδοτός τε και Ἐκαταίος οἱ λογοποιοί, ἧ εἰ δὴ του ἄλλου · ἧ Ἐκαταίου ἐστὶ τὰ ἀμφὶ τῆ γῆ τῆ Αἴγυπτιᾶ ποιήματα, δῶρόν τε τοῦ ποταμοῦ ἀμφότεροι ὡσαύτως ὀνομάζουσιν*).

οι πλημμύρες του Νείλου (20- 22): η **πρώτη** θεωρία αποδίδεται στον Θαλή το Μιλήσιο (Διόδωρος I 38), η **δεύτερη** ίσως είναι του Εκαταίου, πάντως την αντίληψη για τη θέση του Ωκεανού τη βρίσκουμε στον Όμηρο (*Ιλιάδα* A 200, 206, 207, Φ 194) και τον Ησίοδο (*Θεογονία* 338), βλ. και Ηρόδοτος, IV 8. Πιο κοντά στην πραγματικότητα βρίσκεται η **τρίτη** (βλ. Διόδωρος Σικελιώτης I 41, που υιοθέτησε την άποψη του Αναξαγόρα).

Ο Ηρόδοτος, αφού απορρίπτει τις θεωρίες που προβάλλονται, διατυπώνει τη δική του άποψη: Η άποψη του Ηρόδοτου στηρίζεται στους φυσικούς φιλοσόφους, ότι το σύμπαν είναι ένα ημισφαίριο με σχετικά περιορισμένα όρια, μέσα στα οποία θεωρούσαν πιθανό να επηρεάζεται ο ήλιος από τις καταιγίδες και τους ανέμους.

Αν τώρα είμαι υποχρεωμένος, αφού απέρριψα τις γνώμες που έχουν προταθεί, να διατυπώσω την προσωπική μου γνώμη για κάτι που παραμένει ανεξερεύνητο, θα πω ποια πιστεύω ότι είναι η αιτία που φουσκώνουν τα νερά του Νείλου το καλοκαίρι. Ο ήλιος, καθώς οι κακοκαιρίες

της εποχής του χειμώνα τον βγάζουν από την αρχική τροχιά του, παίρνει το δρόμο της Άνω Λιβύης· με αυτή τη συνοπτική διατύπωση, είπαμε ότι είχαμε να πούμε· γιατί σ' όποια χώρα πλησιάζει πάρα πολύ αυτός ο θεός και μεσουραναί απάνω της, αυτή είναι λογικό να έχει αφόρητη λειψυδρία και να ξεραίνονται οι κοίτες των ποταμών της.

Ηρόδοτος, II 24

Τη θεωρία αυτή υιοθέτησε ο Δημοκρίτος, προεκτείνοντάς την στη σελήνη και τα αστέρια.

ΑΞΟΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗΣ (στις ερωτήσεις του β.τ.Μ.)

Για την ερώτηση 2: να δοθεί και το χωρίο II 24 από τα συμπληρωματικά σχόλια.

Για την ερώτηση 3: στόχος είναι καταρχάς να κατανοήσουν πώς με την επιστημονική πρόοδο προκύπτει η διαίρεση των επιστημών, η εξειδίκευση στην επιστήμη, πώς συνδέεται η επιστήμη με την εξέλιξη και τις ανάγκες της καθημερινής ζωής κτλ. Μπορούν να αναζητήσουν στοιχεία από τα μαθήματα που διδάσκονται. Χρήσιμο είναι επίσης το χωρίο από τον Ηρόδοτο για τις ιατρικές ειδικότητες στην αρχαία Αίγυπτο (5η ενότητα), που δείχνει και τη σχέση της επιστήμης με τις πρακτικές ανάγκες (ταρίχευση) και την ιδεολογία (εδώ τη θρησκευτική πίστη).

Για την ερώτηση στο παράλληλο κείμενο: Η υπενθύμιση για τον Εκαταίο έχει στόχο απλώς να προσέξουν οι μαθητές τη σχέση Ομήρου - Εκαταίου - Ηροδότου και την παιδευτική σημασία των ομηρικών επών για όλη την αρχαιότητα.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΩΤΗΣΗ

Να συγκρίνετε το αιγυπτιακό ημερολόγιο με το σημερινό.

Για την απάντηση

Το έτος έχει 365 ημέρες και 6 ώρες. Η διαφορά αυτή των έξι ωρών δεν καλύπτεται μέσα στο ίδιο έτος, αλλά οι έξι ώρες που «περισσεύουν» συμπληρώνουν σε τέσσερα χρόνια μία ημέρα (ένα εικοσιτετράωρο), που προστίθεται στο έτος αυτό και συγκεκριμένα στο μήνα Φεβρουάριο, που έχει έτσι 29 αντί 28 ημέρες. Επομένως κάθε τέσσερα χρόνια το έτος έχει 366 ημέρες και ονομάζεται δίσεκτο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

Ιστορική δεοντολογία και λογοτεχνική δημιουργία

[...] Η πειστικότερη επιχειρηματολογία που εκτέθηκε από τη νεότερη έρευνα οδηγεί στην αποδοχή της θέσης ότι και ο ιστοριογραφικός και ο λογοτεχνικός χαρακτήρας του έργου είναι υπαρκτοί και αναμφισβήτητοι. Η δυαδικότητα αυτή προκύπτει από τη διπλή ιδιότητα του Ηροδότου: τον αφηγητή και τον επιστήμονα· ως αφηγητής επηρεάστηκε από το έπος, τη λυρική ποίηση και την τραγωδία, ενώ η επιστημονική του υποδομή είναι το πνεύμα της Ιωνίας (αλλά και η ιπποκρατική ιατρική) και, κατά δεύτερο λόγο, η σοφιστική. Σήμερα όμως φαίνεται ότι η δυαδικότητα αυτή ενοχλεί και δεν είναι πάντοτε και για όλους αυτονόητη· όμως, για την εποχή που γράφτηκε το έργο, ήταν αναπόφευκτη.

Ηλ. Σπυρόπουλος, τ. Α', σ. 104

ΕΝΟΤΗΤΑ 5η

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Ο τίτλος της ενότητας προέρχεται από την αρχή του κεφ. 35 και η παράθεση του πρωτοτύπου στοχεύει στην κατανόησή του.

περισσότερο λόγο γι' αυτή (35): κατά τους σχολιαστές How & Wells (τ. I, σ. 179), τα κεφάλαια 35-98 είναι το πολυτιμότερο μέρος του II βιβλίου.

Ήσιρις - Ίσις (42): ο Ήσιρις βασιλιάς στη γη, σύμφωνα με το μύθο, ήταν εκείνος που έδωσε στους ανθρώπους τη γεωργία και τον πολιτισμό, αλλά ο αδελφός του Σεθ (Τυφώνας) ζήληψε και τον σκότωσε. Η Ίσις (αδελφή και σύζυγός του) κατόρθωσε να βρει τον νεκρό, αλλά ο Σεθ τον παίρνει πάλι και τον κόβει σε κομμάτια, που η Ίσις τα βρίσκει μετά από μακροχρόνια αναζήτηση. Ο Άνουβις (θεός με τη μορφή τσακαλιού) του ξαναδίνει με μαγικό τρόπο τη ζωή. Ο θάνατος και η ανάσταση του Ήσιρη, οι θρήνοι της Ίσιδας, η αναζήτηση του αγαπημένου της, είναι στοιχεία κοινά σε πολλές θρησκείες. Η Ίσις λατρευόταν σε όλη την Αίγυπτο. Είχε χαρακτηριστικά της Αφροδίτης (Ίσις- Αθώρ) και της Δήμητρας: ζωντανό σύμβολό της ήταν η αγελάδα, γι' αυτό οι Αιγύπτιοι δεν θυσίαζαν τις αγελάδες. **όλα τα θεωρούν ιερά (65):** δεν ήταν όλα ιερά: στο κεφ. 42, π.χ. αφηγείται ότι οι Θηβαίοι θεωρούσαν τους κριούς ιερούς και δεν τους θυσίαζαν, αλλά μία φορά το χρόνο θυσίαζαν κριό στον Άμμωνα Δία και έπειτα πενθούσαν το θάνατό του. Τα ιερά ζώα θεωρούνταν ενσάρκωση του θεού ή ήταν αφιερωμένα σε κάποιον θεό (κυρίως στην κατηγορία αυτή αναφέρεται ο Ηρόδοτος).

ίβιδα (65): ο Ηρόδοτος αναφέρει (κεφ. 76) δύο είδη, ένα μαύρο και ένα άσπρο που ήταν ιερό· κάνει όμως λάθος, αναφέροντας ως ιερό το μαύρο. Πάντως ήταν πολύτιμα για τους Αιγυπτίους, γιατί σκότωναν τα επικίνδυνα (φερωτά) φίδια. Ο γεωγράφος Στράβων (46 π.Χ. - 24 μ.Χ.) υποστηρίζει ότι είδε αυτά τα φίδια (ο Ηρόδοτος τα αναφέρει, αλλά δεν γράφει ότι τα είδε) και μας πληροφορεί ότι οι δρόμοι της Αλεξάνδρειας ήταν γεμάτοι από ιερές ίβιδες.

οι κροκόδειλοι (68): τα σημεία που πρέπει να διορθωθούν είναι: α) ο κροκόδειλος το χειμώνα περνάει πολύ καιρό χωρίς τροφή (όχι τέσσερις μήνες) και εμφανίζεται πολύ λίγο, β) έχει γλώσσα, αλλά είναι πολύ μικρή, γ) κουνάει την κάτω σιαγόνα αλλά, καθώς σηκώνει το κεφάλι του για να δαγκώσει, φαίνεται πως κινείται μόνο η πάνω σιαγόνα, δ) δεν είναι τυφλός στο νερό, η όρασή του είναι πολύ καλή, ε) δεν υπάρχουν βδέλλες στο Νείλο για να γεμίζει το στόμα του κροκόδειλου μ' αυτές, μάλλον ο τροχίλος τον απάλλαξε από έντομα και υπολείμματα τροφών που τον ενοχλούσαν. Ο Αριστοτέλης (*Περί τὰ ζῷα ἱστορία*, 558a 18) ακολουθεί τον Ηρόδοτο στην περιγραφή, αν και τον επικρίνει. Οι ανακρίβειες που παρατηρούνται στις λεπτομέρειες οφείλονται στην έλλειψη επιστημονικών πηγών.

ΑΞΟΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗΣ (στις ερωτήσεις του β.τ.Μ.)

Για την ερώτηση 1: Ο Ηρόδοτος εξηγεί τις ιδιομορφίες των Αιγυπτίων από την ιδιομορφία του φυσικού περιβάλλοντος που συνέβαλε στη διαμόρφωση του συγκεκριμένου πολιτισμού. Συγκεκριμένα αναφέρεται ρητά (κεφ. 35) στη μοναδικότητα της ατμόσφαιρας και του ποταμού, συμπεραίνοντας ότι, όπως αυτά είναι διαφορετικά από όλων των άλλων χωρών, έτσι οι νόμοι και οι συνήθειες που καθιέρωσαν οι Αιγύπτιοι διαφέρουν από των άλλων λαών.

Για την ερώτηση 2: βλ. παραπάνω, συμπληρωματικά σχόλια.

Για την ερώτηση στο «Παράλληλο κείμενο»: Ο Οιδίποδας εκφράζει την ίδια άποψη και με τον Ηρόδοτο για τα αιγυπτιακά έθιμα, για τα οποία πιστεύει ότι ανατρέπουν τα παραδεδομένα, αφού τα δύο φύλα αλλάζουν ρόλους. Γενικά το χωρίο του Σοφοκλή μοιάζει να «βγήκε» από τον «αιγύπτιο» λόγο του Ηρόδοτου (οι δύο άνδρες συνδέονταν άλλωστε φιλικά). Τις αντιλήψεις αυτές συναντάμε και σε άλλους αρχαίους συγγραφείς.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Τάματα

Και ισχύει για τα ζώα ένα τέτοιο έθιμο· για κάθε ράτσα έχει διορισθεί ξεχωριστός επιμελητής, είτε

άντρας είτε γυναίκα της Αιγύπτου, και η διακονία αυτή είναι κληρονομική, από πατέρα σε παιδί. Και κάθε κάτοικος της πόλης τους εκπληρώνει με τον εξής τρόπο το τάμα του· κάνοντας την προσευχή τους στο θεό που έχει στην προστασία του το ζώο, κι αφού ξυρίσουν ή ολόκληρο το κεφάλι του παιδιού ή το μισό ή το ένα τρίτο του, παίρνουν ζυγαριά και στο ένα ζύγι βάζουν τις τρίχες, στο άλλο ασήμι· κι όσο ασήμι σηκώσει η ζυγαριά, το δίνουν στην επιμελήτρια των ζώων· κι αυτή, ανάλογα με την αξία του, κομματιάζει ψάρια και τα δίνει τροφή στα ζώα. Μ' αυτό λοιπόν τον τρόπο εξασφαλίστηκε η διατροφή τους.

Ηρόδοτος, II 65

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Αφού διαβάσετε τα κεφ. 42 και 50, και το κεφ. 53 που σας δίνεται να γράψετε ποια είναι η σχέση της αιγυπτιακής θρησκείας με την ελληνική:

II 53 Και την προέλευση του κάθε θεού (ή αν όλοι τους υπήρχαν ανέκαθεν) και ποια μορφή είχαν, τα αγνοούσαν οι Έλληνες ως χτες και προχτές, που λέει ο λόγος. Γιατί πιστεύω ότι ο Ησίοδος και ο Όμηρος έζησαν μόλις τετρακόσια χρόνια πριν από μένα κι όχι περισσότερα. Λοιπόν αυτοί είναι που δημιούργησαν για τον ελληνικό κόσμο τη γενεαλογία των θεών και τους έδωσαν τις ονομασίες και μοίρασαν ανάμεσά τους τις θρησκευτικές τελετές και τα έργα και που σκιαγράφησαν τη μορφή τους. Ενώ οι ποιητές που, κατά την παράδοση, έζησαν πριν απ' αυτούς τους δυο, έχω τη γνώμη ότι είναι μεταγενέστεροί τους. Από τα παραπάνω, τα πρώτα τα λένε οι ιέρειες της Δωδώνης, ενώ τα επόμενα, αυτά που αφορούν στον Ησίοδο και τον Όμηρο, τα λέω εγώ.

2. (α) Οι αρχαίοι Έλληνες δεν λάτρευαν τα ζώα, βρισκουμε όμως κάποια ζώα που συνοδεύουν θεούς ή που είναι αφιερωμένα σε θεούς. Γνωρίζετε τέτοια παραδείγματα από την *Οδύσσεια* ή από τη μυθολογία που έχετε διαβάσει;

(β) Στη χριστιανική θρησκεία υπάρχουν ζώα (πουλιά, ψάρια) που σχετίζονται με το Θεό ή αγίους, προφήτες, ευαγγελιστές; Γνωρίζετε κάποιους από τους συμβολισμούς τους;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

Πηγές – μέθοδος

Το δεύτερο βιβλίο προσφέρει ένα εξαιρετικό παράδειγμα για το πώς στον Ηρόδοτο, παρ' όλη την ποικιλία των εθνογραφικών στοιχείων, μολαυτά η ιστορική διάσταση διατηρεί σταθερά τα δικαιώματά της. Έτσι ο «αιγύπτιος λόγος» στο δεύτερό του μέρος γίνεται ιστορία της χώρας. Αξίζει επίσης να προσέξουμε την φροντίδα με την οποία ο Ηρόδοτος σημειώνει την αλλαγή των πηγών του στο σημείο της αρμογής των δύο τμημάτων αυτού του λόγου (το κεφ. 99). Αν ως τώρα αντλούσε από προσωπική θέα και περιήγηση, τώρα πια πρέπει για το ιστορικό μέρος να πιάσει την αιγυπτιακή παράδοση.

A. Lesky, σ. 441

ΕΝΟΤΗΤΑ 6η

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

ανώτερος από κάθε περιγραφή (148): ο Ηρόδοτος τον θεωρεί «θώμα», όπως και τη λίμνη Μοίριδα, αλλά κατώτερον από εκείνη: *«Τοῦ δὲ λαβυρίνθου τούτου ἑόντος τοιούτου θώμα ἔτι μέζον παρέχεται ἢ Μοίριος καλεομένη λίμνη, παρ' ἣν ὁ λαβύρινθος οὗτος οἰκοδόμηται.»* (149)

ο ναός στη Σάμο (148): στην αρχική του μορφή ήταν δίπτερος ιωνικός ξύλινος, με δάπεδο λίθινο, με γλυπτά και ζωγραφικές απεικονίσεις. Το ναό έκτισε ο Σάμιος αρχιτέκτονας Ροίκος (μέσα του βου αιώνα), αλλά, κατά τον Στράβωνα, καταστράφηκε από πυρκαγιά και τον ξανάκτισε μεγαλύτερο ο Πολυκράτης (ή τελείωσε επί Πολυκράτη).

ΑΞΟΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗΣ για τις διαθεματικές εργασίες

1. Ένα από τα θέματα στο μάθημα της Γεωγραφίας της Α' Γυμνασίου είναι τα ποτάμια. Επομένως είναι εύκολο να συνδέσουν όσα έμαθαν στη Γεωγραφία με όσα αναφέρει ο Ηρόδοτος ή να συγκεντρώσουν αναφορές από λογοτεχνικά κείμενα, από τα Θρησκευτικά, καθώς και εικαστικές αναπαραστάσεις.
2. Προϋποθέτει ότι υπάρχει εργαστήριο σε λειτουργία, σύνδεση με το διαδίκτυο και συνεννόηση με τον καθηγητή της Πληροφορικής.
3. Θα πρέπει να δοθούν τα κείμενα στους μαθητές. Επιπλέον μπορεί να δοθεί το κείμενο του Ηρόδοτου για τη σχετικότητα των εθίμων από τα «Συμπληρωματικά παράλληλα κείμενα», III 38.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ (για όλο το δεύτερο βιβλίο)

1. Να συγκεντρώσετε και να σχολιάσετε τα στοιχεία που αναδεικνύουν τη σημασία που απέδιδε ο Ηρόδοτος στον οικονομικό παράγοντα.
2. Σε ποια σημεία του «αιγύπτιου λόγου» βλέπουμε το φυσικό περιβάλλον να έχει παίξει ρόλο στη διαμόρφωση του αρχαίου αιγυπτιακού πολιτισμού;

ΑΞΟΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗΣ για τις συμπληρωματικές ερωτήσεις

Για την ερώτηση 1: Η ιδιαίτερη σημασία που δίνει ο Ηρόδοτος στον οικονομικό παράγοντα φαίνεται από την αναφορά: α) στο ρόλο που διαδραματίζει ο Νείλος, β) στις δαπάνες για τις πυραμίδες και το λαβύρινθο, γ) στην (υποχρεωτική) εργασία των Αιγυπτίων στην κατασκευή των μεγάλων έργων, δ) στις επαγγελματικές δραστηριότητες των Αιγυπτίων, πέρα από τη γεωργία, δηλαδή στο λιανεμπόριο και την υφαντική, ε) στη δαπάνη διατροφής των ιερών ζώων και στον τρόπο που εξασφαλιζόταν (προϋποθέτει να δοθεί το κείμενο II 65, «Τάματα»), στ) στη σύνδεση καλής διοίκησης της χώρας με την οικονομική ευημερία και το αντίθετο (Ραμφίνιτος, Χέοπας).

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Η Ελένη στην Αίγυπτο (το κείμενο μπορεί να δοθεί ως παράδειγμα για τον *ορθολογισμό* του Ηρόδοτου ο οποίος δεν απαλλάσσεται εντελώς από τα εξωλογικά στοιχεία).

Αυτά λοιπόν έλεγαν οι ιερείς των Αιγυπτίων· σ' ό,τι με αφορά, κι εγώ πηγαίνω με το μέρος τους σε όσα ιστορούν για την Ελένη, με τον εξής συλλογισμό: αν η Ελένη βρισκόταν στο Έλιο, θα την έδιναν πίσω στους Έλληνες, το 'θελε δεν το 'θελε ο Αλέξανδρος. Γιατί δεν ήταν βέβαια τόσο αλλοπαρμένος ο Πριάμος ούτε κι οι άλλοι συγγενείς του, ώστε να θέλουν να βάλουν σε κίνδυνο και τη δική τους και των παιδιών τους τη ζωή και την πόλη τους, για να πλαγιάζει ο Αλέξανδρος με την Ελένη. Κι αν πούμε ότι στα πρώτα χρόνια έπαιρναν μια τέτοια απόφαση, αργότερα, όταν τόσοι και τόσοι από τους υπόλοιπους Τρώες έχαναν τη ζωή τους σε κάθε συμπλοκή με τους Έλληνες, κι όσο για τον ίδιο τον Πριάμο, δεν υπήρξε περίπτωση να γίνει μάχη και να μην σκοτωθούν δυο ή τρεις ή κι ακόμη περισσότεροι γιοι του (αν μπορώ να πω κάτι στηριζόμενος στους επικούς ποιητές)· αν

λοιπόν αυτά συνέβαιναν, εγώ τουλάχιστον φρονώ ότι, ακόμα κι αν ο ίδιος ο Πριάμος πλάγιαζε με την Ελένη, θα την έδινε πίσω στους Αχαιούς, αν ήταν βέβαια να γλιτώσει απ' τις συμφορές που τον χτυπούσαν. Κι ούτε να πεις ότι η βασιλεία περνούσε στα χέρια του Αλεξάνδρου, ώστε, καθώς ο Πριάμος ήταν γέρος, εκείνος να διαχειρίζεται τις υποθέσεις, αλλά ήταν να την πάρει στα χέρια του, όταν ο Πριάμος θα πέθαινε, ο Έκτορας, που ήταν και μεγαλύτερος και πιο αντρεωμένος απ' τον Αλέξανδρο· και δεν τον συνέφερε ν' αφήνει τον αδελφό του να κάνει αδικίες, για τον πρόσθετο λόγο ότι και ο ίδιος του προσωπικά και όλοι οι υπόλοιποι Τρώες πάθαιναν μεγάλες συμφορές εξαιτίας του Αλεξάνδρου. Στην πραγματικότητα λοιπόν (γιατί, πώς να δώσουν πίσω την Ελένη, αφού δεν την είχαν;) οι Έλληνες δεν έδωσαν πίστη στα λόγια τους κι ας έλεγαν εκείνοι την αλήθεια, επειδή, κατά την άποψη που διατυπώνω, ο θεός έφερε έτσι τα πράγματα, ώστε με το ολοκληρωτικό ξεκλήριμά τους να γίνει ολοφάνερο σ' όλο τον κόσμο ότι, για τις μεγάλες αδικίες, οι θεοί στέλνουν μεγάλες τιμωρίες. Αυτή είναι η γνώμη μου, όπως την διατύπωσα.

Ηρόδοτος, II 120

2. Ανέκδοτο: Το πείραμα του Ψαμμήτιχος

Τώρα, οι Αιγύπτιοι, προτού ανεβεί στο θρόνο τους ο Ψαμμήτιχος*, πίστευαν ότι ήταν ο αρχαιότερος λαός του κόσμου. Όταν όμως ο Ψαμμήτιχος ανέβηκε στο θρόνο και θέλησε να μάθει ποιος λαός ήταν ο αρχαιότερος του κόσμου, από τότε πιστεύουν ότι οι Φρύγες φάνηκαν στον κόσμο πριν απ' τους ίδιους, κι οι ίδιοι τους πριν απ' τους υπόλοιπους. Ο Ψαμμήτιχος λοιπόν καθώς, μ' όλες τις πληροφορίες που συγκέντρωνε, δεν μπορούσε να βρει κανένα τρόπο για να εξακριβώσει ποιος ήταν ο αρχαιότερος λαός του κόσμου, καταφεύγει στο εξής πείραμα: δυο βρέφη νεογέννητα, απ' τα πρώτα αντρούγνα που βρήκε τυχαία, τα έδωσε σ' ένα βοσκό να τ' ανατρέφει στη στάνη του· και να ποια θα ήταν η ανατροφή τους, κατά τις εντολές του· να μη προφέρει κανένας μπροστά τους καμιά λέξη, αλλά να ζουν απομονωμένα σε καλύβα χωρίς ανθρώπινη ψυχή και την ώρα του θηλασμού τους να φέρνει κοντά τους κασίκες· κι αφού χορτάσουν γάλα, να βολεύει τις υπόλοιπες ανάγκες τους. Κι αυτά τα έβαλε μπρος ο Ψαμμήτιχος κι έδινε αυτές τις εντολές, επειδή ήθελε ν' ακούσει τα παιδιά, ποια λέξη θα βγάλουν πρώτη από το στόμα τους, μόλις θα σταματούσαν τα άναρθρα ψελλίσματά τους. Έτσι κι έγινε. Δηλαδή, είχαν περάσει δυο χρόνια με το βοσκό να κάνει ό,τι του είπαν, όταν, τη στιγμή που άνοιγε την πόρτα κι έμπαινε μέσα, τα παιδάκια και τα δυο μπουσουλώντας στα πόδια του φώναζαν «βεκός» απλώνοντας τα χέρια τους. Λοιπόν, όταν το πρωτοάκουσε ο βοσκός, δεν έκανε λόγο· αλλά, καθώς πήγαινε και ξαναπήγαινε σ' αυτά και τα φρόντιζε κι εκείνα επαναλάμβαναν ασταμάτητα αυτή τη λέξη, το μίλησε στον αφέντη του· κι αυτός τον πρόσταξε να του τα παρουσιάσει, οπότε τα έφερε μπροστά του. Κι όταν τ' άκουσε κι ο Ψαμμήτιχος με τ' αυτιά του, ρωτούσε να μάθει σε τίνος λαού τη γλώσσα «βεκός» σημαίνει κάτι· και ρωτώντας βρήκε ότι «βεκός» οι Φρύγες λένε το ψωμί. Έτσι οι Αιγύπτιοι παραδέχτηκαν κι απ' αυτό το περιστατικό έβγαλαν το συμπέρασμα ότι οι Φρύγες είναι λαός αρχαιότερος από τους ίδιους. Αυτή την εκδοχή την άκουσα από τους ιερείς του Ηφαίστου στη Μέμφη. Όμως οι Έλληνες, κοντά σε πολλές άλλες ανοησίες, λένε και πως τάχα ο Ψαμμήτιχος έκοψε τις γλώσσες κάποιων γυναικών κι έτσι έβαλε να παιδάκια να ζουν μαζί μ' αυτές.

* Περίπου 663-609 π.Χ.

Ηρόδοτος, II 2

3. Η σχετικότητα εθίμων

Λοιπόν τα πάντα μου δείχνουν ότι αποτρελάθηκε εντελώς ο Καμβύσης· γιατί αλλιώς δε θα επιχειρούσε να εκστομίσει σαρκασμούς στα θεία και στα έθιμα. Γιατί, αν κανείς παρουσίαζε μπροστά στα

μάτια όλων των ανθρώπων τα έθιμα στο σύνολό τους και τους προκαλούσε να διαλέξουν τα πιο καλά ανάμεσα σ' όλα, ο κάθε λαός ύστερ' από προσεχτική εξέταση θα διάλεγε τα δικά του· σε τέτοιο βαθμό ο κάθε λαός πιστεύει ότι τα έθιμά του είναι ασυγκρίτως τα ωραιότερα. Άρα μόνον από έναν τρελό, κι από κανένα άλλο, θα περίμενε κανείς να τα γελοιοποιεί. Κι ότι αυτή την άποψη έχουν για τα έθιμά τους όλοι οι λαοί, είναι εύκολο και με πολλά άλλα στοιχεία να ολοκληρωθεί, προπάντων όμως με το εξής περιστατικό: ο Δαρείος, βασιλιάς πια, κάλεσε τους παρευρισκομένους Έλληνες και τους ρώτησε με πόσα χρήματα θα δέχονταν να καταβροχθίσουν το πτώμα του πατέρα τους· κι αυτοί είπαν πως, όσα κι αν τους έδινε, δε θα έκαναν τέτοιο πράγμα. Κι ύστερ' απ' αυτό ο Δαρείος κάλεσε τους Ινδούς της φυλής που αποκαλούνται Καλλάτιες, που καταβροχθίζουν τους γονείς τους, και τους ρώτησε μπροστά στους Έλληνες, που με διερμηνείς παρακολουθούσαν τον διάλογο, με ποιο χρηματικό ποσό θα δέχονταν να κάνουν στάχτη στην πυρά τα πτώματα των γονιών τους· κι αυτοί έβγαλαν φωνή μεγάλη και του συνιστούσαν να σωπάσει. Λοιπόν αυτή η άποψη κυριαρχεί γι' αυτά, και μου φαίνεται σωστός ο στίχος του Πινδάρου: «Σ' όλα τα πάντα ο νόμος βασιλεύει».

Ηρόδοτος, ΙΙΙ 38

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

1. «Λόγοι»

Ο Ηρόδοτος, εξαντλώντας τις δυνατότητες της *ποικιλίης* στους λόγους του, περιγράφει ό,τι του φάνηκε αξιοσημείωτο (σύμφωνα με τη σκοποθεσία του προοιμίου, Ι 1) στη φύση, στις ανθρώπινες ενέργειες και δημιουργίες, ό,τι θῶμα παρουσίαζε κάθε έθνος και κάθε χώρα, παραχωρώντας, όπως οι Έλληνες λογογράφοι, σημαντική θέση στη γεωγραφία. Έχοντας σχηματίσει μια γενικότερη σύλληψη της μορφής της επιφάνειας της γης, για την οποία αποφεύγει τα ορθολογικά σχήματα των λογογράφων και υιοθετεί μια εμπειρικότερη εικόνα, δίνει πληροφορίες γεωφυσικές (η οικουμένη ΙV, 36· οι επιμέρους χώρες με την ατμόσφαιρα, το κλίμα, τα βουνά, τις θάλασσες, τους ποταμούς, τις λίμνες· την πανίδα και τη χλωρίδα τους· τις συγκοινωνίες τους)· εθνολογικές – λαογραφικές (καταγωγή, σωματική διάπλαση, θρησκευτικές δοξασίες, γλώσσα, ήθη και έθιμα²⁷, ενδυμασία κτλ.)· οικονομικές (γονιμότητα γης, καλλιέργειες, μέταλλα και βιοτεχνία, ναυτιλία και εμπόριο)· μνημειώδη ανθρώπινα έργα (ναοί και ανάκτορα, διώρυγες, μνημεία υστεροφημίας, ιδιαίτερα μνημειώδεις τάφοι με εντυπωσιακότερα δείγματα τις πυραμίδες και το λαβύρινθο)· μυθολογία των λαών και εξωλογικές παραδόσεις (όπου συχνά ο Ηρόδοτος παρεμβάλλεται, για να δώσει την ερμηνεία τους), που συχνά παρουσιάζουν μοτίβα παραμυθιών, διηγούνται όμως και μιιά φορά και πράγματα που ενδιαφέρουν την ιστορία, π.χ. εκστρατείες μεγάλων βασιλιάδων.

Ηλ. Στυρόπουλος, τ. Α', σσ. 73- 75

2. «Λόγοι»

Εκείνο όμως που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι η σειρά με την οποία εμφανίζεται ο κάθε λόγος και ο τρόπος με τον οποίο παρεμβάλλεται στην κύρια αφήγηση. Έτσι, η σειρά εμφάνισης του κάθε λόγου δεν εξαρτάται από τον χρόνο στον οποίο συνέβησαν τα όσα περιέχει, αλλά από τη συγκεκριμένη φάση της περσικής ιστορίας, στην οποία αναφέρεται· ακριβέστερα ο Ηρόδοτος

27. Οι συνήθεις όροι για τα ήθη και τα έθιμα είναι: νόμος, νόμαια, νόμιμα, νομιζόμενα, που άλλοτε επιβάλλονται από τη θρησκεία και άλλοτε από το κοινό αίσθημα. Για την έννοια του «νόμου», βλ. το βιβλιογραφικό ανάγνωσμα **Νόμος**.

τοποθετεί τον λόγον, που αφορά στο καθένα από τα έθνη που περιγράφει, τη στιγμή κατά την οποία το έθνος αυτό έρχεται σε σχέσεις με τους Πέρσες (και πιο συγκεκριμένα σε σύγκρουση με τους Πέρσες). Αλλά και ο τρόπος με τον οποίο διαρθρώνονται οι λόγοι είναι τυποποιημένος: προηγείται η αιτία της σύγκρουσης και ακολουθούν: η περιγραφή της χώρας (φύση της χώρας, *θωμάσια, νόμοι, ιστορία του έθνους*). Βέβαια όλοι οι λόγοι δεν παρουσιάζουν αυτόν τον πληρέστερο κατάλογο.

Ηλ. Σπυρόπουλος, τ. Α', σσ. 75-76

3. Περιβάλλον και άνθρωποι

Άνθρωποι που ζουν σε τόπο ορεινό, τραχύ, ψηλό και με άφθονα νερά, όπου η εναλλαγή των εποχών συνοδεύεται από μεγάλες μεταβολές, είναι φυσικό να έχουν μεγάλα σώματα, προικισμένα από τη φύση με αντοχή στους κόπους και στα έργα της αντρειοσύνης: τέτοιες φύσεις χαρακτηρίζονται, σε όχι μικρό βαθμό, από αγριότητα και ωμότητα. Αντίθετα οι κάτοικοι των κοιλάδων, οι άνθρωποι που ζουν σε τόπους με πνιγερά λιβάδια, όπου φυσούν κατά κύριο λόγο θερμοί άνεμοι παρά ψυχροί, όπου το νερό που πίνουν είναι ζεστό, δεν είναι δυνατόν να είναι ψηλοί και ευθυτενείς: αυτοί μεγαλώνουν σε φάρδος, είναι εύσαρκοι και έχουν μαύρα μαλλιά: το δέρμα τους είναι μάλλον σκούρο παρά ανοιχτό και η ιδιοσυγκρασία τους προσδιορίζεται μάλλον από τη χολή παρά από το φλέγμα. Η αντρεία και η αντοχή δεν μπορούν βέβαια να υπάρχουν εκ φύσεως στην ψυχή αυτών των ανθρώπων με τον ίδιο όπως στους άλλους τρόπο, είναι όμως δυνατό να γεννηθούν κάτω από την επίδραση πολιτικών συνθηκών. [...] Εύκολα, πράγματι, μπορεί κανείς να κάνει τη διαπίστωση ότι στον ιδιαίτερο χαρακτήρα ενός τόπου αντιστοιχεί κατά κανόνα και η σωματική κατασκευή και ο χαρακτήρας των κατοίκων του. Όπου η γη είναι παχιά, μαλακή και με άφθονα νερά [...], εκεί και οι άνθρωποι είναι παχύσαρκοι – σε σημείο μάλιστα που να μη διακρίνονται οι αρμοί του σώματός τους – υγροί, χωρίς καθόλου αντοχή, και στην ψυχή δειλοί κατά κανόνα. Εύκολα διακρίνει κανείς σ' αυτούς τους ανθρώπους μια νωθρότητα και μια υπνηλία [...]. Αντίθετα, όπου ο τόπος είναι φαλακρός, άνυδρος και τραχύς, που τη μια φορά τον δέρνει ο χειμώνας και την άλλη τον καίει ο ήλιος, εκεί θα δεις ανθρώπους στεγνούς, ισχνούς, με ευδιάκριτες τις αρθρώσεις του σώματός τους, ρωμαλέους και δασύτριχους. Μια άγρυπνη φιλεργία είναι ευδιάκριτη σ' αυτούς τους ανθρώπους, ενώ στον χαρακτήρα και στο φυσικό τους είναι άνθρωποι με αυτοπεποίθηση και ανεξαρτησία γνώμης.

Ιπποκράτους, *Περί άερων, ύδάτων, τόπων* 24.

Μετάφραση: Δ. Λυπουρλής

4. Μυθική παράδοση και ορθολογισμός

Ο Ηρόδοτος κινείται διαφορετικά από τον Θουκυδίδη, σ' έναν κόσμο στον οποίο ακόμα σε κάθε βήμα συναντά τον μύθο. Ο τρόπος με τον οποίο τον αντιμετωπίζει, δεν είναι πάρα πολύ ενιαίος: ούτε επιδιώκει έναν γενικόν ορθολογισμό, ούτε είναι βασικά σκεπτικιστής, και πολύ λιγότερο δέχεται αβασάνιστα τη μυθική παράδοση: αντίθετα είναι έτοιμος και να την επικρίνει όταν χρειασθεί. Το αποτέλεσμα είναι ότι έχουμε ακραίες περιπτώσεις με πολλές παραλλαγές ενδιάμεσα.

A. Lesky, σσ. 453-4

5. Νόμος

Η έννοια του νόμου στον Ηρόδοτο δεν είναι πράγματι η σοφιστική, όπως απέδειξε ο Stier και μάλλον οφείλεται στο πνεύμα των προσωκρατικών φιλοσόφων. Είναι όμως βέβαιο ότι ο Ηρόδοτος αποδίδει μεγάλη σπουδαιότητα στο νόμο. Αυτό δηλώνει δραματικά, πέρα από όποια σημασία προσπαθούν να δώσουν οι μελετητές στη λέξη στο ένα ή το άλλο χωρίο, το σχετικό ανέκδοτο που αποδίδει ο Ηρόδοτος στο Δαρείο και το οποίο καταλήγει στην αποδοχή της γνώμης του Πινδάρου για

το νόμο: ὀρθῶς μοι δοκῆει Πίνδαρος ποιῆσαι, νόμον πάντων βασιλέα φήσας εἶναι (3.38.4). Η έντονη αντίθεση, για ένα μάλιστα μακάβριο θέμα, μεταξύ του νόμου των Ελλήνων να καίνε τους νεκρούς και του νόμου των Καλλιπιδών Ινδών να τους τρώνε, καθώς και η απόλυτη σχετικότητα του νόμου γίνεται παραδεκτή με το σχόλιο οὕτω μὲν νυν ταῦτα νενόμισται. Η σημασία που αποδίδεται στους νόμους των διαφόρων εθνών, καθώς επίσης στις διαμετρικές πολλές φορές αντιθέσεις τους, και ιδιαίτερα στις αντιθέσεις μεταξύ του ελληνικού και του περσικού νόμου, πρέπει να αποτελεί έκφραση της πολικότητας που είναι βασικό χαρακτηριστικό της αρχαϊκής αντίληψης των Ελλήνων.

I.N. Περουσιάνκης, σ. 202

6. Νουβέλες, ανέκδοτα και παραμύθια

Τα ανέκδοτα χαρακτηρίζονται, όπως και οι νουβέλες, από το ότι διαδραματίζονται σε συγκεκριμένο ανθρώπινο χώρο, μέσα σε ρεαλιστικές συνθήκες, χωρίς τη μεσολάβηση υπερφυσικών δυνάμεων, και οι πρωταγωνιστές τους είναι επώνυμοι: διαφοροποιούνται από τις νουβέλες με την περιορισμένη έκτασή τους – είναι αυτό που θα λέγαμε σήμερα «ενσταντανέ²⁷». Η αστάθεια των χαρακτηριστικών τους, που οδήγησε τους μελετητές να καταλήγουν σε διαφορετικές κατατάξεις, είναι μικρότερη απ' ό,τι των παραμυθιών, τα οποία θυμίζουν βέβαια έντονα τις «Χίλιες και μια νύχτες», όμως, όπως γράφει ο Κακριδής, «κάτω απ' τον διάφανο ουρανό της Ιωνίας... το μαγικό παραμύθι θα γίνει ιστορία ανθρώπινη, λογοποιία, νουβέλα με τον μοντέρνο όρο». Τέλος εντοπίζονται και «μίξεις ειδών», αφού σε ορισμένες νουβέλες παρεμβάλλονται μοτίβα γνωστά από παραμύθια, όπως συμβαίνει στη νουβέλα του Αδράστου. Εκείνο για το οποίο συμφωνούν περισσότερο μεταξύ τους οι μελετητές του Ηροδότου είναι ότι οι νουβέλες δίνονται, όπως υπογραμμίζει ο F. Robert, με ιδιαίτερα φροντισμένη καλλιτεχνική επεξεργασία και διεισδυτικότερη ψυχολογική παρατηρητικότητα».

Ηλ. Στυρόπουλος, τ. Α', σσ. 79- 80

* Στιγμιότυπα.

ΒΙΒΛΙΟ ΤΡΙΤΟ (ΙΙΙ)

ΘΑΛΕΙΑ

ΕΝΟΤΗΤΑ 7η

ΤΟ ΔΑΧΤΥΛΙΔΙ ΤΟΥ ΠΟΛΥΚΡΑΤΗ ΙΙΙ 39-44

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- Να κατανοήσουν οι μαθητές τη θέση της νουβέλας στο ηροδότειο έργο.
- Να εκτιμήσουν τις αντιλήψεις του ιστορικού για το ρόλο του θείου και της μοίρας στη ζωή των ανθρώπων, και για τις συνέπειες που είχε η ύβρις.
- Να γνωρίσουν το ήθος των τυράννων και τα χαρακτηριστικά της τυραννικής εξουσίας.
- Να κατανοήσουν καλύτερα τα είδη του ηροδότειου λόγου (ιδίως το **ανέκδοτο** από τα «Παράλληλα κείμενα» στο β.τ.Μ., αν δεν έχει διδαχτεί αυτό της 2ης ενότητας από το β.τ.Κ.).
- Να εκτιμήσουν τη λογοτεχνική ικανότητα του Ηροδότου στην αφήγηση μιας ιστορίας, όπου η πραγματικότητα και το παραμύθι διαπλέκονται.

ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΠΥΡΗΝΕΣ

Ο φθόνος του θείου.

Η ύβρις – η μοίρα – κυκλική πορεία της ανθρώπινης ζωής.

Το ήθος του τυράννου.

Ιστορία – λογοτεχνία και μοτίβα παραμυθιού.

Πολιτικές ιδέες Ηροδότου.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Επικοινωνία

Ελευθερία – τυραννία

Άτομο – κοινωνία

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ

- **Ο φθόνος του θείου** και το σχήμα **ύβρις- νέμεσις** κυριαρχούν ως εξηγητική αρχή στην ιστορία του Πολυκράτη. Στο κεφάλαιο 39 τα ιστορικά γεγονότα που συνδέονται (έμμεσα ή άμεσα) με τον Πολυκράτη και ο τρόπος με τον οποίο γίνεται απόλυτος κυρίαρχος αποκαλύπτουν την εύνοια της τύχης του τυράννου, μιας «τύχης» που υποδηλώνει την ύβρη που διαπράττει ο τύραννος, καθώς μεταφράζεται σε εξουσία κατακτημένη με βία, φόνους και λεηλασίες. Έτσι στο κεφ. 40, η «προειδοποίηση» έρχεται σαν φυσικό επακόλουθο: ο Άμασης, σε ρόλο «σοφού συμβούλου», «τραγικού προειδοποιητή», προσπαθεί να αφυπνίσει τον Πολυκράτη – αν και δεν μιλάει για ύβρη στο γράμμα του, μόνο για εύνοια της τύχης και φθόνο των θεών.
- Το **αναπόφευκτο της μοίρας** και το **ήθος του τυράννου** τοποθετούνται στο κέντρο της ιστορίας του Πολυκράτη. Το πρώτο συνδέεται με το **φθονερόν θείο** και το δεύτερο με το **μοτίβο του χαμένου θησαυρού** (λόγω του οποίου η ιστορία του Πολυκράτη εντάσσεται από ορισμένους μελετητές στα παραμύθια και όχι στις νουβέλες) και με την ιστορική πραγματικότητα (κεφ. 39). Ο Ηρόδοτος χρησιμοποιεί το μοτίβο του χαμένου θησαυρού, για να περιγράψει την (άκαρπη) προσπάθεια του Πολυκράτη να αποφύγει την εύνοια της τύχης, επομένως το φθόνο του θείου· την προσπάθεια αυτή ο ιστορικός την αποδίδει με εικόνες από θαλασσινά ταξίδια (που γνώριζε πολύ καλά) και από τη ζωή του παλατιού. Ενώ όμως ο «σοφός σύμβουλος» εισακούεται, η προειδοποίηση αποδεικνύεται μάταιη. Το λάθος του Πολυκράτη δεν είναι μόνο ότι εγκαταλείπει αμέσως κάθε άλλη προσπάθεια να αποφύγει το φθόνο του θείου, αλλά και ότι δεν παραιτείται από την αλαζονική συμπεριφορά και στάση (η συμπεριφορά ίδια στα κεφ. 39 και 44, πριν και μετά την «προειδοποίηση»). Το τέλος του είναι αναπόφευκτο (κεφ. 120, περίληψη). Η ζωή του Πολυκράτη διαγράφει μια τροχιά από την ευτυχία στη δυστυχία και μας θυμίζει τις αντιλήψεις που έχει εκφράσει ο ιστορικός ήδη στο προοίμιο.
- Το πρόσωπο που προκαλεί το **φθόνο** του θείου είναι **Έλληνας**, ο προειδοποιητής **Αιγύπτιος**. Έχει προηγηθεί ο Κροίσος, όπου οι ρόλοι είναι αντίστροφα μοιρασμένοι στον Λυδό και τον Αθηναίο. Μπορούμε να προσέξουμε την πίστη στο φθονερό θείο που παρουσιάζεται στον ελληνικό και «βαρβαρικό» κόσμο, το ίδιο «δικαίωμα» Ελλήνων και «βαρβάρων» στη διάπραξη ύβρης, αλλά και τη μετατόπιση στον ελληνικό χώρο.
- Το τέλος της νουβέλας (κεφ. 44) και στη συνέχεια το τέλος του Πολυκράτη (κεφ. 120) –τον οποίο ο Ηρόδοτος θαυμάζει για τα έργα του στη Σάμο– και η τύχη της Σάμου (κεφ. 149), τοποθετούν

το **άτομο** στη θέση του **πρωταγωνιστή της ιστορίας**. Ο Ηρόδοτος δεν γράφει την ιστορία της Σάμου αλλά την ιστορία του Πολυκράτη ή την ιστορία του αδελφού του Συλοσώντα, την τυχαία γνωριμία του με τον Πέρση βασιλιά κτλ. Έτσι η συμφορά του νησιού – η «**σαγήνευση**» – παρουσιάζεται ως συνέπεια κάποιων χειρισμών από τους ανθρώπους (του Συλοσώντα που ζητάει ανταπόδοση του δώρου που είχε κάνει τυχαία κάποτε στο Δαρείο, του Μαιάνδριου – τοποτηρητή του Πολυκράτη – που επιτίθεται στους Πέρσες κτλ.), αποτέλεσμα: *Τὴν δὲ Σάμον σαγήνευσαντες οἱ Πέρσαι παρέδωσαν Συλοσῶντι ἔρημον ἐοῦσαν ἀνδρῶν* (III 149). Τη «σαγήνευση» περιγράφει και ο Πλάτων στους *Νόμους* (βλ. εδώ σ. 60) και τον *Μενέξενο*, αναφερόμενος όμως στην Ερέτρια. Από τον Ηρόδοτο δεν έχουμε τέτοια πληροφορία για την Ερέτρια αλλά για τα νησιά του Αιγαίου.

- Το **ήθος του τυράννου** είναι δομικό στοιχείο της ιστορίας του **Περίανδρου**, που δίνεται σε περιήληψη ως παράλληλο κείμενο. Πάνω από όλα βρίσκεται η εξουσία και οι τρόποι της ασφαλούς, για τον τύρανο, διατήρησής της. Η συμβουλή του Θρασύβουλου στον Περίανδρο αποδίδεται με «μαγική» εικόνα, η οποία εισηγείται, χωρίς λόγια αλλά πειστικά για τον τύρανο που περίμενε την απάντηση, έναν απάνθρωπο τρόπο διακυβέρνησης.
- Στην ενότητα προσφέρεται να συζητηθούν με συντομία τα είδη του ηροδότειου λόγου, συγκεκριμένα οι παρεκβάσεις: νουβέλα, ανέκδοτο, παραμύθι. Αν και το ανέκδοτο για τον Περίανδρο δεν δίνεται ολόκληρο, μπορεί να γίνει κατανοητό.
- Για να γίνει κατανοητή η δομή της *Ιστορίας* θα πρέπει οι μαθητές να θυμούνται α) ότι κεντρικός άξονάς της είναι οι πόλεμοι Ελλήνων - Περσών, αλλά β) ότι πριν από αυτούς ο Ηρόδοτος εξιστορεί την επέκταση του περσικού κράτους, οργανώνοντας το υλικό του κατά Πέρσες βασιλείς (εδώ, στο τρίτο βιβλίο, βρισκόμαστε στο τέλος της βασιλείας του Καμβύση) και γ) ότι στην ιστορική αφήγηση παρεμβάλλεται ποικίλο υλικό που συνδέεται άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο με αυτήν, οι παρεκβάσεις, με τις οποίες περνάμε στο χώρο της λογοτεχνίας ή της γεωγραφίας, της εθνογραφίας κτλ. Για το σκοπό αυτό, οι μαθητές θα μπορούσαν να ανατρέξουν στο «διάγραμμα της *Ιστορίας*» στο βιβλίο τους.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

ο θεός είναι φθονερός (40): την άποψη αυτή, διατυπωμένη με τα ίδια ακριβώς λόγια, συναντάμε τρεις φορές στον Ηρόδοτο: την πρώτη φορά την εκφράζει ο Σόλων στον Κροίσο (I, 32, ενότητα 2), τη δεύτερη εδώ ο Άμασις προς τον Πολυκράτη και την τρίτη ο Αρτάβανος, ένας Πέρσης «σοφός σύμβουλος», ο θεός του Ξέρξη προς τον Ξέρξη (VII, 46). Αυτό σημαίνει ότι για τον Ηρόδοτο οι άνθρωποι, πέρα από τις διαφορές των πολιτισμών και των θρησκειών, έχουν κάποιες κοινές πεποιθήσεις και αξίες και κοινή μοίρα²⁸.

να μη νιώσει πόνο (43): Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης (*Ιστορική βιβλιοθήκη*, βιβλίο 1, 95, 3) επιχειρεί να εκλογικεύσει το μύθο λέγοντας ότι ο Άμασις διέλυσε τη συμμαχία λόγω της τυραννικής συμπεριφοράς του Πολυκράτη προς τους πολίτες.

Ο Πλούταρχος (*Κάμιλλος* 5, 7-9) αφηγείται παρόμοια ιστορία για τον Ρωμαίο Κάμιλλο, ο οποίος, μετά από αλλεπάλληλλες νίκες, ευχήθηκε στους θεούς να στείλουν στον ίδιο μικρή ατυχία, για να μη γυρίσει στο κακό η ευτυχία που δίνουν στην πόλη. Την ώρα που έκανε την ευχή έπεσε και

28 Βλ. Βιβλιογραφικά αναγνώσματα, ενότητα 2, αρ.2, σ. 28.

ερμήνευσε την πώση του ως πραγματοποίηση της ευχής: ταῦτ' εἰπὼν, καθάπερ ἔστι Ρωμαῖοις ἔθος ἐπευξαμένοις καὶ προσκυνήσασιν ἐπὶ δεξιὰ ἐξελίττειν, ἐσφάλη περιστρεφόμενος. Διαταραχθέντων δὲ τῶν παρόντων, πάλιν ἀναλαβὼν ἑαυτὸν ἐκ τοῦ πτώματος εἶπεν ὡς γέγονεν αὐτῷ κατ' εὐχὴν σφάλμα μικρὸν ἐπ' εὐτυχία μεγίστη.

ΓΙΑ ΤΟ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ (του β.τ.Μ.)

Η συμβουλή του Θρασύβουλου στον Περίανδρο: Την ίδια ιστορία με τα στάχνα αναφέρει ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* (1284 a 26 κ.ε.), αλλά αντιστρέφει τους ρόλους των δύο τυράννων, Θρασύβουλου και Περίανδρου.

Οι μεγάλοι εγκληματίες είναι τύραννοι

Ο Πλάτων στην *Πολιτεία* (615, d 6- 7) μεταφέροντάς μας στον Άδη με το μύθο του Ηρόδου του Παμφύλου ζωγραφίζει με μελανά χρώματα την εικόνα των μεγάλων εγκληματιών που βασανίζονται στα Τάρταρα: από αυτούς οι περισσότεροι είναι τύραννοι –*σχεδόν τι αὐτῶν τοὺς πλείστους τυράννους· ἦσαν δὲ καὶ ἰδιωτῶται τινες τῶν μεγάλα ἡμαρτηκότων*– και ανάμεσά τους ο ονομαστός, από τον Πλάτωνα και μετά, τύραννος Αρδιαίος (ευρύτερα γνωστός χάρι στον Γ. Σεφέρη, *Επί ασπαστάθων*). Φαίνεται ότι οι θεοί δεν δελεάζονται από τα πολύτιμα δώρα των τυράννων (βλ. εικόνα σ. 46).

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Να εντοπίσετε στο κείμενο και να αποδώσετε σε μία παράγραφο τα στοιχεία που αποκαλύπτουν το τυραννικό ήθος του Πολυκράτη.
2. Να διαχωρίσετε τα ιστορικά στοιχεία που υπάρχουν στη νουβέλα και να συζητήσετε το ρόλο της νουβέλας στην *Ιστορία*.

ΑΞΟΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗΣ (στις συμπληρωματικές ερωτήσεις)

1. Για την πρώτη ερώτηση βλ. επισημάνσεις.
2. Για τη δεύτερη, εκτός από όσα αναφέρονται στις επισημάνσεις, να προσθέσουμε ότι: η συμμαχία Πολυκράτη – Άμαση είναι ιστορικό γεγονός, αλλά ο Ηρόδοτος δεν προχωρεί να βρει τα αίτια της διάλυσής της και αφηγείται την ιστορία του δαχτυλιδιού, η οποία δεν προσφέρει τίποτα στην (επιστημονική) ιστορική εξήγηση. Φωτίζει όμως την προσωπικότητα του Πολυκράτη και προοιωνίζεται το τέλος του, ενώ προσφέρει ποικιλία στην αφήγηση, τέρψη στον ακροατή ή αναγνώστη. Αυτός ο τρόπος εξήγησης συνδέεται με την αντίληψη του Ηροδότου για την κυκλική πορεία της ανθρώπινης ζωής και της ιστορίας. Μπορούν οι μαθητές να αντιληφθούν με αυτό τι εννοούμε, όταν λέμε ότι ο Ηρόδοτος δεν έχει απαλλαγεί από τον μύθο. Άλλωστε «ο εξοβελισμός του μύθου από τη ζωή των ανθρώπων ίσως δε σημαίνει πάντοτε πρόοδο και πνευματική κατάκτηση. Στις περιπτώσεις αυτές οι άνθρωποι αντικαθιστούν το μύθο είτε με το θρησκευτικό είτε με τον πολιτικό μύθο, δηλαδή το φανατισμό²⁹».

29. Βλ. Β. Κύρκος, σ. 42, σημ. 13.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΟ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Φρήντριχ Σύλλερ, «Το δαχτυλίδι του Πολυκράτη»

Στο ξώστεγο στεκόταν του σπιτιού του
και τη Σάμο, που τύραννός της ήταν,
την κοίταε με καμάρι και χαρά.
«Όλα όσα βλέπεις, όλα εγώ τα ορίζω,
παραδέξου πως είμαι ευτυχοισμένος».
Έτσι λέει στον Αιγύπτιο βασιλιά.

«Σ' ευνόησαν οι θεοί· ναι, αυτό είν' αλήθεια·
εκείνους που ίσιοι πρώτα ήταν μ' εσένα
το σκήπτρο σου τους πιέζει δυνατό.
Αλλά ένα ζει που εκδίκηση διψάει·
Όσο αγρυπνά του οχτρού σου αυτού το μάτι,
Καλότυχο πώς θέλεις να σε πω;»

Ακόμα ο λόγος έστεκε του ρήγα
και να σταλμένος απ' τη Μίλητο, ένας
μανταποφόρος φτάνει βιαστικά.
«Αφέντη», λέει στον τύραννο, «έλα βάλε
δάφνης χλωρό στεφάνι στο κεφάλι
και της θυσίας η κνίσα ας πάει ψηλά.

Ο οχτρός σου πάει, τον βρήκε το κοντάρι·
ο Πολύδωρος ο άξιος στρατηγός σου,
με στέλνει εδώ, το νέο να φέρω αυτό ...»
Και βγάζει από μια μαύρη ευθύς λεκάνη
ένα κεφάλι, ματωμένο ακόμα,
πολύ γνωστό, που τρώμαζαν κι οι δυο.

Με φρίκη κάνει πίσω ο ξένος ρήγας,
με ανήσυχη ματιά, και λέει: «Ωστόσο
στην τύχη μη βασίζεσαι πολύ.
Με αβέβαιη τύχη ο στόλος σου αρμενίζει
σ' άπιστο κύμα· τι εύκολα, στοχάσου,
τα πλοία τα σπάει μιας τρικυμίας οργή!»

Το λόγο δεν προφταίνει ν' αποσώσει·
χαράς φωνές κι αλαλαγμοί τον κόβουν,
που απ' το λιμάνι φτάνουν ως εδώ.
Βαριά με ξένα πλούτια φορτωμένους
των πλοίων ο πολυκάταρτος ο λόγγος
στης πατρίδας γυρίζει το γιאלό.

Τ' ακούει ο ξένος ρήγας και σαστίζει.
«Σήμερα η τύχη σου είναι στα καλά της,
μα η τύχη παίζει, έχε το νου σου εσύ.
Οι Κρητικοί πρωτοτεχνίτες στα όπλα,
πολέμου σκιαχτρα αντίκρου σου έχουν στήσει
κι είναι κοντά σου σε τούτο το νησί».

Το 'πε δεν το 'πε, κι απ' τα πλοία τα πλήθη
χυμούν, φωνή χιλιοστομη αλαλάζει:
«Νίκη! Δε μας φοβίζουμε οι οχτροί·
ο πόλεμος πια τέλειωσε και πάει,
τα κρητικά που αρμενίζαν καράβια
τα σκόρπισε η φουρτούνα εδώ κι εκεί!»
Τ' ακούει κι ανατριχιάζει ο ξένος φίλος:

«Σε κρίνω –πώς αλλιώς;– ευτυχοισμένον,
μα τρέμω αν θα μπορέσεις να σωθείς.
Οι θεοί φθονούν, κι αυτό 'ναι που φοβούμαι·
Ανόθευτη χαρά απ' αυτούς στον κόσμο
ποτέ θνητός δεν έλαβε κανείς.

Κι εμένα σε καλό μου βγήκαν όλα,
σ' όλες τις πράξεις που έκαμα ως μονάρχης·
αν οι θεοί μ' ευνόησαν, μα έναν ακριβό,
που ο κληρονόμος μου ήταν, μου τον πήραν,
τον είδα, ωιμέ, νεκρό· στην ευτυχία
το φόρο μου τον πλέρωσα κι εγώ.

Από κακό να φυλαχτείς· αν θέλεις,
να δέεσαι στους αόρατους, και πόνο
να σου δίνουν μαζί με τη χαρά.
Δεν ξέρω εγώ θνητό που να του δώσαν
τα δώρα τους οι ουράνιοι απλόχερα όλα
και να 'χει φτάσει σε καλά στερνά.

Οι θεοί αν αυτή τη χάρη δε σου κάνουν,
Τη συμφορά προκάλεσέ την ο ίδιος·
άκου με που σα φίλος σου μιλώ·
κι απ' τ' αγαθά σου αυτό που το 'χεις πρώτο
και την καρδιά σου πιότερο σου ευφραίνει
παρ' το και ρίχτ' το ο ίδιος στο γυαλό».

Τρομάζει αυτός. «Απ' όλους του νησιού μου τους θησαυρούς το δαχτυλίδι τούτο είναι ό,τι εγώ λογαριάζω πιο ακριβό. Στις Ερινύες το δίνω κι ας σχωρέσουν οι θεές την ευτυχία μου». Και πετάει στη θάλασσα τ' ωραίο διαμαντικό.

Πρωί πρωί την άλλη μέρα κιόλας ένας ψαράς στον τύραννο πηγαίνει τον Πολυκράτη με όψη γελαστή: «Δέξου από μένα, αφέντη, αυτό το δώρο· είν' ένα ψάρι που έπιασα· άλλο τέτοιο ποτέ σε δίχτυ δεν έχει πιαστεί».

Κι ο μάγειρας, σαν άνοιξε το ψάρι, έρχεται βιαστικός και σαστισιμένος και φωνάζει με βλέμμα εκστατικό: «Αφέντη, μέσ' στο ψάρι, στην κοιλιά του, βρήκα το δαχτυλίδι σου, δεν έχει σύνορα το καλό σου ριζικό».

Ο ξένος ρήγας τότε ανατριχιάζει. Στο σπίτι σου άλλο δεν μπορώ να μείνω και φίλος μου πια να 'σαι δεν μπορείς. Οι αθάνατοι ποθούνε το χαμό σου. Φεύγω να μη χαθώ κι εγώ μαζί σου". Έτσι είπε και στο πλοίο του μπήκε ευθύς.

Μετάφραση: Θρασύβουλος Σταύρου

μπαλάντα: η ρομαντική μπαλάντα (όπως αυτή του Σίλλερ) έχει πάρει τη μορφή της από τη λαϊκή μπαλάντα, δηλαδή από το πολύστιχο λαϊκό τραγούδι, το οποίο αφηγείται με δραματικό τρόπο μια ιστορία επικεντρωμένη σ' ένα σημαντικό επεισόδιο. Μοιάζει με το είδος του δημοτικού τραγουδιού που ονομάζουμε «*παραλογή*» (π.χ. «Του νεκρού αδελφού», «Το γεφύρι της Άρτας» κ.α.). Αντλεί τα θέματά της από τις λαϊκές δοξασίες και παραδόσεις αλλά και από ιστορικά γεγονότα ή από ατομικά περιστατικά.

ΕΡΩΤΗΣΗ: Ο Γερμανός ρομαντικός ποιητής και δραματουργός Φρήντριχ Σίλλερ (1759- 1805) πήρε από τον Ηρόδοτο το θέμα για να γράψει την μπαλάντα του «*Το δαχτυλίδι του Πολυκράτη*». Να σημειώσετε τις διαφορές της μπαλάντας από το κείμενο του Ηρόδοτου σε επί μέρους στοιχεία της ιστορίας και στον τρόπο παρουσίασής της.

ΑΞΟΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗΣ (για τη σύγκριση της μπαλάντας)

Μερικές από τις βασικές διαφορές: ο Ηρόδοτος στη νουβέλα αφηγείται την ιστορία του Πολυκράτη, ενώ ο Σίλλερ δραματοποιεί την ιστορία - όπως απαιτεί το είδος του ποιήματος - σε μία σκηνή. Τα πρόσωπα είναι ο Πολυκράτης, που καυχιέται για την ευτυχία του, ο βασιλιάς της Αιγύπτου (με κάποιες διαφορές από του Ηρόδοτου) – παρών στη σκηνή, σχολιάζει τα γεγονότα που εξιστορούν οι άλλοι - δευτερεύοντα πρόσωπα, αγγελιοφόροι, ο ψαράς και ο μάγειρος· πρόσωπα δηλαδή που υπάρχουν και στον Ηρόδοτο. Η εξιστόρηση λειτουργεί συσσωρευτικά, καθώς συγκεντρώνει τα απειλητικά τα γεγονότα που φανερώνουν την καλοτυχία του Πολυκράτη και προμηνύουν την εκδήλωση του φθόνου των θεών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

1. Η μοίρα του Πολυκράτη

Στον Κ. Reinhard ανήκει μια πολύ εύστοχη παρατήρηση που γεννά πολλές σκέψεις και επιδέχεται ίσως ουσιαστικές συμπληρώσεις. Στην κατανομή του νοβελιστικού και ανεκδοτολογικού

υλικού μέσα στο έργο του Ηροδότου υπάρχει μια ανισομέρεια: στην ασιατική πλευρά πέφτουν οι περισσότερες καθαρές νουβέλες και ένα πλήθος από ανέκδοτα με θεματικό πυρήνα ανθρωποκεντρικό· στην ελληνική σχεδόν αποκλειστικά ανέκδοτα, και αυτά περισσότερο ως υπομνήματα γεγονότων και λιγότερο ως έκφραση ανθρώπινης μοίρας [...]

Του Πολυκράτη η μοίρα [...] μοιάζει πολύ με την τύχη ασιατών μοναρχών, του Κροίσου, του Κύρου, του Καμβύση· έχει κοινό παρανομαστή μαζί τους το θείο φθόνο και τη θεία νέμεση που δεν ανέχονται την υπέρβαση ενός καθορισμένου μέτρου στην ανθρώπινη ευδαιμονία. Παρουσιάζει όμως και μια χαρακτηριστική διαφορά: ο Έλληνας τύραννος είναι διαλεκτικότερος από τους ασιάτες συναδέλφους του και αυτό δίνει μια ιδιαίτερη λάμψη στην τραγική του ιστορία: στη συμβουλή του Άμαση να προλάβει το φθόνο των θεών θυσιάζοντας ό,τι πιο πολύτιμο έχει, ρίχνει στη θάλασσα το πιο ακριβό του δαχτυλίδι. Ο διάλογος λοιπόν εδώ υπάρχει, και η δυνατότητα για πειθώ επίσης. Γιατί όμως μένουν χωρίς αποτέλεσμα; Ο πλούσιος Πολυκράτης δέχεται να στερηθεί ένα τεκμήριο του πλούτου του, όχι όμως ένα μέρος της τυραννικής του εξουσίας· αυτό το πάθος εξακολουθεί να τον διακατέχει ως το τέλος της ζωής του, όπως αποδεικνύει η συνέχεια της ιστορίας του με τον Οροίτη. Η μοίρα όμως δεν αποτρέπεται με μέσα τόσο εξωτερικά, όπως το δαχτυλίδι. Ξέρω ότι ερμηνεύω εδώ ορθολογιστικά ένα στοιχείο καθαρά παραμυθικό, όμως ποιος μας λέει ότι στο δαχτυλίδι ο Ηρόδοτος δεν βλέπει ένα σύμβολο του πλούτου που μας επιτρέπεται να το αποκρυπτογραφήσουμε;

[...] τραγικές νουβέλες με ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα υπάρχουν και στον ελληνικό χώρο στα πλαίσια τυραννικού πολιτεύματος, λείπουν όμως από την ζωή της ελληνικής πόλης. Συσχέτιση τυραννίδος και τραγικής νουβέλας στην Ελλάδα μου φαίνεται το ίδιο πιθανή, όσο κι αυτή που πιστοποίησε ο K.Reinhard για μια σειρά από περσικές ιστορίες στα πλαίσια του ασιατικού μοναρχικού καθεστώτος. Η σύγκριση αυτών των δύο ομάδων, που εδώ μόλις υπαινιχθήκαμε, θα φώτιζε από μian άλλη πλευρά, σε έδαφος τόσο συγγενικό, τη διαφορά ελληνικού και ασιατικού πνεύματος. Πλάι στις ελληνοπερσικές νουβέλες (εκείνες δηλαδή στις οποίες συμπλέκονται Έλληνες και Πέρσες στο ίδιο ανέκδοτο ή την ίδια νουβέλα – και τέτοιες υπάρχουν στο έργο του Ηροδότου αρκετές), τα συμπεράσματα αυτής της σύγκρισης θα μας βοηθούσαν αρκετά στην ορθότερη ερμηνεία της τραγικής αντίληψης του Ηροδότου για την πορεία της ιστορίας. Μήπως η τραγικότητα της ιστορίας του Ηροδότου πρέπει να συσχετισθεί με το περσικό μοναρχικό καθεστώς, και μήπως έτσι εξηγείται η απουσία της μεταφυσικής προοπτικής στην εξιστόρηση των ελληνικών πραγμάτων που αφορούν την ιωνική επανάσταση και την αντίσταση άλλων ελληνικών πόλεων στους Πέρσες; Ότι η δημοκρατική Αθήνα κέρδισε τη συμπάθεια του Ηροδότου μας το αποδειώνει το ίδιο το έργο του· όμως το ίδιο το έργο δεν μαρτυρεί και μια μεγαλύτερη εξοικείωση του συγγραφέα με τα ιστορικά προβλήματα που προκύπτουν από την άσκηση της περσικής μοναρχίας ή της ελληνικής τυραννίδος; Δ.Ν. Μαρωνίτης, 1964, σσ. 84- 88

2. Ανέκδοτα - τύραννος

Ο Ηρόδοτος χρησιμοποιεί κάποτε το ιστορικό πλαίσιο, για να καταχωρίσει ανεξάρτητα στην αρχή λαϊκά ανέκδοτα, ακόμα και όταν τα ανέκδοτα δεν κατορθώνουν να βολευτούν άνετα μέσα στον καινούριο τους περίγυρο [...] Έχουμε λοιπόν να κάνουμε με ένα ελεύθερο θέμα, που όποιος θέλει μπορεί να το αποδώσει σε όποιον τύρανο θέλει. Για ένα πράγμα δεν πρέπει, πιστεύω, να αμφιβάλουμε, ότι δηλαδή το ανέκδοτο, στην αρχή τουλάχιστο, πλάστηκε για να δείξει πιο πολύ την πολιτική διορατικότητα των τυράννων παρά την αιμοβορία τους».

Ι.Θ. Κακριδής, 1981, σσ. 28, 29

ΕΝΟΤΗΤΑ 8η

ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ ΙΙΙ 80-83

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- Να γνωρίσουν οι μαθητές τα επιχειρήματα που προβάλλονται υπέρ ή κατά καθενός πολιτεύματος.
- Να εκτιμήσουν τα κριτήρια της αξιολόγησης των πολιτευμάτων.
- Να συσχετίσουν τη συζήτηση με τις εμπειρίες του ιστορικού από τα πολιτεύματα στα οποία έζησε ή τα οποία γνώρισε.
- Να εκτιμήσουν τη σημασία του διαλόγου και να συζητήσουν για τις προϋποθέσεις του.
- Να κατανοήσουν τις έννοιες άτομο – σύνολο και τη μεταξύ τους σχέση.

ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΠΥΡΗΝΕΣ

Πολιτεύματα (σύγκριση)

Ελευθερία – εξουσία

Πολιτικές αντιλήψεις Ηροδότου

Διάλογος

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Σύστημα – πολιτισμός

Άτομο – κοινωνία

Ελευθερία – τυραννία

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ

- Η συζήτηση για τα πολιτεύματα μέσα στα περσικά ανάκτορα δημιουργεί ορισμένα ερωτήματα: αν πράγματι έγινε, ποιο ρόλο έχει στο έργο του Ηροδότου και, σε άλλο επίπεδο, ποια είναι η σχέση της με την ελληνική πολιτική φιλοσοφία. Ο ίδιος ο Ηρόδοτος έχει συναίσθηση του παράδοξου και το επισημαίνει, τονίζοντας ότι η συζήτηση, όσο κι αν φαίνεται απίστευτη σε μερικούς Έλληνες, έγινε πράγματι «*και ἐλέχθησαν λόγοι ἄπιστοι μὲν ἐνίοισι Ἑλλήνων, ἐλέχθησαν δ' ᾧν*» (80, 3).
- Από τους μελετητές έχουν διατυπωθεί τρεις ερμηνείες – χωρίς να επικρατήσει κάποια οριστικά: (α) η συζήτηση για τα πολιτεύματα, με αντιπαράθεση επιχειρημάτων, έχει πράγματι περσική προέλευση, (β) ο Ηρόδοτος διασκέυασε ένα σοφιστικό κείμενο για τα πολιτεύματα και (γ) ο Ηρόδοτος προσάρμοσε τις ελληνικές συζητήσεις της εποχής του σε μια περσική συγκυρία. Πρόκειται πιθανόν για συζήτηση που άκουσε από εξελληνισμένο Πέρση. Η συζήτηση μπορεί να περιστράφηκε γύρω από το ερώτημα, αν οι Πέρσες θα επιστρέψουν στην παλιά κατάσταση της αυτονομίας των ιρανικών φυλών ή στη συγκεντρωτική μοναρχία.
- Το κείμενο της ενότητας προσφέρεται περισσότερο για να συζητήσουμε τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα καθενός πολιτεύματος, όπως προβάλλουν από το διάλογο, τα κριτήρια που τίθενται ή υπονοούνται και τις αδυναμίες της επιχειρηματολογίας, παρά για να συμπεράνουμε την πολιτική ιδεολογία του Ηροδότου. Θα επισημάνουμε όμως ότι ο Ηρόδοτος αναγνωρίζει τα θετι-

κά ενός πολιτεύματος, όπου υπάρχουν. Ενώ ο ίδιος είναι υπέρ της δημοκρατίας (γιατί έζησε στη νεότητά του την τυραννία και ήρθε σε αντίθεση με το καθεστώς, γιατί θεωρούσε την ελευθερία το μεγαλύτερο αγαθό, και αυτή μόνο η δημοκρατία μπορεί να την εγγυηθεί), αξιολογεί θετικά π.χ. το σπαρτιατικό πολίτευμα, όπως θεμελιώθηκε από τη νομοθεσία του Λυκούργου. Στο διάλογο των Περσών αναγνωρίζει (μέσα από τα λόγια του Δαρειού) την προσφορά της μοναρχίας (του Κύρου) στην Περσία.

- Να έχουμε υπόψη μας ότι ο Οτάνης κρίνει το μοναρχικό πολίτευμα με βάση την όλη συμπεριφορά του Καμβύση, ο Δαρειός με βάση τη διακυβέρνηση του Κύρου και ο Μεγάβυξος από τη σκοπιά της κοινωνικής του τάξης.
- Η ελευθερία που εξασφαλίζει για τον εαυτό του ο Οτάνης είναι ελευθερία απέναντι στην εξουσία, περίπου η ελευθερία ενός πολίτη ελληνικής πόλης.
- Τα επιχειρήματα που διατυπώνονται απηχούν ελληνικές σκέψεις.
- Η συζήτηση (άσχετα αν πραγματοποιήθηκε ή όχι) παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον για τα επιχειρήματα που διατυπώνονται αλλά κυρίως για τη διάκριση των πολιτευμάτων σε τρεις κατηγορίες, που αποτέλεσε τη βάση της πολιτικής θεωρίας στο δυτικό κόσμο.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

πέντε μέρες (80): από τον Σέξτο τον Εμπειρικό (τέλη 2ου αι. μ.Χ.) έχουμε την πληροφορία ότι οι Πέρσες ευγενείς, είχαν το έθιμο, όταν πέθαινε ο βασιλιάς τους, να ζουν πέντε μέρες σε αναρχία («*ἀνομία*»), για να καταλάβουν όλοι πόσα δεινά προκαλεί και να γίνουν πιο πιστοί φύλακες του βασιλιά: *ἐντεῦθεν καὶ οἱ Περσῶν χαρίεντες νόμον ἔχουσι βασιλέως παρ' αὐτοῖς τελευτήσαντος πέντε τὰς ἡμέρας ἀνομίαν ἄγειν, οὐχ ὑπὲρ τοῦ δυστυχεῖν ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ ἔργω μαθεῖν ἡλικὸν κακὸν ἔστιν ἡ ἀνομία, σφαγὰς καὶ ἀρπαγὰς καὶ εἴ τι χεῖρόν ἐστιν ἐπάγουσα, ἵνα πιστότεροι τῶν βασιλέων φύλακες γένωνται.* (Σέξτος Εμπειρικός, *Προς Μαθηματικούς*, 2, 33, 1). Πιθανόν ο Σέξτος να το συμπεραίνει από τον Ηρόδοτο.

μάγοι (80): η λέξη «μάγος», η οποία, ήδη στην κλασική Ελλάδα ήταν συνώνυμο του απατεώνα, κατά μία ετυμολογία σήμαινε: «αυτός που δεν έχει αυτιά». Σύμφωνα με την παράδοση που αναφέρει ο Ηρόδοτος, ο Κύρος είχε κάποτε κόψει τα αυτιά του Μάγου (που ισχυρίστηκε έπειτα ότι είναι ο Σμέρδης) και από αυτό προδόθηκε. Καθώς δηλαδή ο Μάγος -Σμέρδης σφετερίστηκε με το θάνατο του Καμβύση το θρόνο, πήρε και τις γυναίκες του, ανάμεσα στις οποίες ήταν η Φαιδυμία, κόρη του Οτάνη. Η Φαιδυμία, με εντολή του πατέρα της, όταν ήρθε η σειρά της να κοιμηθεί με το βασιλιά, περίμενε και αφού εκείνος βυθίστηκε στον ύπνο, του έβγαλε το σκούφο που φορούσε, για να δει αν έχει αυτιά. Έτσι ειδοποίησε αμέσως τον πατέρα της και οι συνωμότες, αφού βεβαιώθηκαν πως πρόκειται για σφετεριστή, προχώρησαν στην εκτέλεση του σχεδίου τους.

τρέφει φθόνο για τους εξαίρετους πολίτες (80): παρόμοια ο Ξενοφών στον *Ιέρωνα* υποστηρίζει ότι ο τύραννος φοβάται τους άριστους πολίτες (το κείμενο στο βιβλίο του μαθητή). Ο Πλάτων στην *Πολιτεία* (615 d 6-7) τους συγκαταλέγει στους μεγαλύτερους εγκληματίες (βλ. ενότητα 7) και ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* (1311) αναφέρεται στις ωμότητες των τυράννων.

με κλήρο (80): η κλήρωση σημαίνει απόλυτη ισότητα δίνει σε όλους τη δυνατότητα να συμμετέχουν στα κοινά.

οι πολλοί είναι το παν (80): οι πολλοί, κατά τον Αριστοτέλη, (*Πολιτικά* 1281a 40) διαθέτουν α-

θροιστικά περισσότερη αρετή και φρόνηση από τον ένα, είναι επομένως σε θέση να κρίνουν καλύτερα.

Το τέχνασμα του Δαρείου: τελικά οι άλλοι συνωμότες συντάχθηκαν με τη γνώμη του Δαρείου, ο οποίος πήρε το θρόνο με τέχνασμα του ιπποκόμου του: είχαν συμφωνήσει ότι θα γίνει βασιλιάς αυτός που το άλογο του θα χρεμετίσει πρώτο με την ανατολή του ήλιου στο προάστιο, όπου θα πήγαιναν. Ο ιπποκόμος του Δαρείου οδήγησε εκεί τη φοράδα που προτιμούσε περισσότερο το άλογο, την έδωσε και έφερε στο ίδιο σημείο και το άλογο. Αργότερα το επανέφερε στο στάβλο και απομάκρυνε τη φοράδα. Το επόμενο πρωί, όταν το άλογο πλησίαζε στο ίδιο σημείο, χρεμέτισε, όπως ήταν φυσικό, αναζητώντας τη φοράδα. Ο Ηρόδοτος αναφέρει και άλλη παρόμοια εκδοχή για το τέχνασμα με τους ίδιους πρωταγωνιστές (III, 85-87).

ΓΙΑ ΤΟ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ (στο β.τ.Μ.)

Συνήθης πρακτική των τυράννων είναι να εξοντώνουν τους καλύτερους και αξιότερους πολίτες, που θα μπορούσαν να συσπειρώσουν και να καθοδηγήσουν το λαό εναντίον τους. Αυτό εξηγεί ο Ιέρων.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Με ποια κριτήρια αξιολογούνται οι μορφές του πολιτεύματος; Ποια σημασία έχει το κριτήριο που υιοθετείται;
2. Από ποια πολιτεύματα είχε εμπειρία ο Ηρόδοτος; Φαίνεται μέσα από τη συζήτηση η προτίμησή του για κάποιο πολίτευμα;
3. Ποιο από τα πολιτεύματα, όπως παρουσιάζονται στη συζήτηση, προϋποθέτει μεγαλύτερη ανάπτυξη του πολιτισμού;
4. Η αθηναϊκή δημοκρατία, όπως υπερηφανεύεται ο μεγαλύτερος ηγέτης της, ο Περικλής, καλλιεργούσε τις φιλικές σχέσεις των πολιτών και την αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ τους. Γιατί οι τύραννοι έκαναν ακριβώς το αντίθετο;

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Η τυραννία «Το πιο άδικο και αιμοβόρο πολίτευμα»

[...] Ο Σωκλής από την Κόρινθο είπε τα εξής: «Στ' αλήθεια ο ουρανός θα βρεθεί κάτω από τη γη κι η γη πάνω από τον ουρανό, ανάερη, και οι άνθρωποι θα 'χουν κατοικία τους τη θάλασσα και τα ψάρια θα ζουν εκεί που πρωτίτερα ζούσαν οι άνθρωποι, εφόσον εσείς, Λακεδαιμόνιοι, καταργώντας τις ισοπολιτείες, είστε έτοιμοι να παλινορθώσετε στις πόλεις τους τυράννους – υπάρχει στον κόσμο πολίτευμα πιο άδικο και πιο αιμοβόρο απ' το δικό τους; Γιατί στο κάτω κάτω, αν πιστεύετε πως είναι προκοπή οι πόλεις να δυναστεύονται από τυράννους, εμπρός πρώτοι εσείς οι ίδιοι αναδείξτε έναν τύρανο στην πόλη σας, κι ύστερα να μπειτε στον κόπο να αναδείξετε και στους άλλους· αντίθετα τώρα, ενώ οι ίδιοι σας δεν τους έχετε δοκιμάσει και παίρνετε τα ανστηρότερα μέτρα για να μη δει τυράννους η Σπάρτη, πάτε να τους φορτώσετε στους συμμάχους· αν όμως τους είχατε δοκιμάσει οι ίδιοι, όπως εμείς, θα μπορούσατε να φέρετε εδώ καλύτερες προτάσεις απ' αυτές που κάνετε τώρα».

Ηρόδοτος, V 92- 93

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑ

Τα πολιτεύματα

Η προσπάθεια του Ηρόδοτου να εκθέσει με αμεροληψία και αντικειμενικότητα τις επικρατέστερες απόψεις της εποχής του για τους κυριότερους τύπους πολιτευμάτων είναι φανερή στην περίφημη συζήτηση των συνωμοτών για το καθεστωτικό ζήτημα του περσικού κράτους ευθύς μετά την καταστολή της επανάστασης των μάγων [...] Ο Ηρόδοτος εκθέτει με τόση πειστικότητα την πολιτική ιδεολογία τους και τα αλληλοαναιρούμενα επιχειρήματά τους, ώστε να μην μπορεί κανείς να διακρίνει με ποια από τις τρεις απόψεις συντάσσεται ο ίδιος.

[...] Είναι λοιπόν φανερό πως από τη συζήτηση των Περσών ευγενών για το καλύτερο πολίτευμα, είτε αυτή αντανάκλα τις καθημερινές συζητήσεις των Αθηναίων, είτε διασκευάζει ή αντιγράφει κάποιες πραγματείες πολιτικών στοχαστών της εποχής εκείνης, είτε συνοψίζει την πραγματική εμπειρία του ιστορικού από τα ποικίλα πολιτικά καθεστώτα των ελληνικών πόλεων, είτε ακόμη αποδίδει πιστά τα όσα ειπώθηκαν, δεν μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για την πολιτική ιδεολογία του Ηρόδοτου. Τόση μάλιστα είναι η προσπάθειά του να εξισορροπήσει τα αντικρουόμενα επιχειρήματα και να κρατήσει ίσες αποστάσεις και από τους τρεις ομιλητές, ώστε ακόμη και τα πραγματολογικά επιχειρήματα του Δαρείου στον επίλογο της ομιλίας του να αντισταθμίζονται με την επίκληση της υβριστικής συμπεριφοράς του Καμβύση και του Μάγου στον πρόλογο του Οτάνη.

[...] Ορισμένοι ωστόσο μελετητές, που πιστεύουν πως η ελευθερία των πολιτών μόνο με τη δημοκρατία συμβιβάζεται, υποστηρίζουν πως η έμφαση με την οποία εξαιρείται η ελευθερία της οικογένειας του Οτάνη προδίδει την προτίμηση του Ηρόδοτου για τη δημοκρατία. Ο Ηρόδοτος όμως δε φαίνεται να θεωρεί την ελευθερία ασυμβίβαστη ούτε με τη μοναρχία ούτε με την ολιγαρχία: το ότι ο Δαρείος αποδίδει την ελευθερία των Περσών στον ιδρυτή της περσικής μοναρχίας και ο Δημάρατος στην απάντησή του προς τον Ξέρξη μετά την επιθεώρηση του στρατού στο Δορίσκο εξαιρεί την ελευθερία των Λακεδαιμονίων, αποδεικνύουν ότι η ελευθερία αποτελεί για τον Ηρόδοτο τη λυδία λίθο της αξίας ενός πολιτεύματος και όχι ένα αποκλειστικό διακριτικό γνώρισμα της δημοκρατίας.

Δεν είναι λοιπόν εύκολο να καταλήξει κανείς σε ασφαλή συμπεράσματα για την πολιτική ιδεολογία του Ηρόδοτου ούτε από τη συζήτηση των συνωμοτών για το καθεστωτικό ζήτημα της Περσίας ούτε από τη στάση του Οτάνη μετά την ψηφοφορία: μπορεί όμως αβίαστα να διαπιστώσει: α) ότι ο Ηρόδοτος προσπαθεί να παρουσιάσει με αμεροληψία και αντικειμενικότητα όλες τις γνωστές σ' αυτόν θετικές και αρνητικές πλευρές κάθε πολιτεύματος σύμφωνα με τη γενικότερη προγραμματική αρχή: *audiatur et altera pars* και β) ότι το μέτρο αξιολόγησης κάθε πολιτεύματος είναι για τον Ηρόδοτο η πραγμάτωση της ελευθερίας και, επομένως, η κατάφασή της, όταν, όπου και σε όποιο βαθμό διαπιστώνεται, δε σχετίζεται απαραίτητα με την πολιτική ιδεολογία του ιστορικού.

Σοφ. Μαρκιανός, σσ. 49- 53

ΕΝΟΤΗΤΑ 9η (α, β)

Για την ενότητα δεν προβλέπεται ιδιαίτερη διδακτική ώρα, εφόσον δεν περιλαμβάνει κείμενο για επεξεργασία. Ο διδάσκων θα διαθέσει λίγο χρόνο για τις περιλήψεις των βιβλίων IV και V· στο βαθμό που υπάρχει χρόνος θα αναφερθεί στην ιωνική επανάσταση – με την οποία ο Ηρόδοτος μπαίνει στο κύριο μέρος του έργου του – και στην καταγωγή των Μακεδόνων. Δίνουμε από το τέταρτο βιβλίο το σχόλιο του Ηροδότου για τον Εκαταίο στο πρωτότυπο και δύο κείμενα για την ιωνική επανάσταση (σε μετάφραση), τα οποία μπορεί να χρησιμοποιήσει ο διδάσκων (αν θέλει) με όποιο τρόπο νομίζει ο ίδιος.

Ο Ηρόδοτος για το χάρτη του Εκαταίου

«Γελῶ δὲ ὄρων γῆς περιόδους γράψαντας πολλοὺς ἤδη καὶ οὐδένα νόον ἔχόντως ἐξηγησάμενον. Οἱ Ὠκεανὸν τε ῥέοντα γράφουσι περίξ τὴν γῆν, ἐοῦσαν κυκλωτερά ὡς ἀπὸ τόρου, καὶ τὴν Ἀσίην τῇ Εὐρώπῃ ποιούντων ἴσην».

IV 36

Η καταγωγή των Μακεδόνων

Πως Έλληνες είναι αυτοί οι απόγονοι του Περγίκα, όπως λένε κι οι ίδιοι, κι εγώ προσωπικά είμαι σε θέση να το ξέρω, αλλά και στη συνέχεια της ιστορίας μου θα αποδείξω πως είναι Έλληνες· κι επιπλέον και οι οργανωτές των αγώνων των Ελλήνων που γίνονται στην Ολυμπία αυτή την απόφαση έβγαλαν. Γιατί, όταν ο Αλέξανδρος πήρε την απόφαση να πάρει μέρος στους αγώνες και κατέβηκε γι' αυτό το σκοπό, οι Έλληνες που ήταν αντίπαλοί του σε αγώνα δρόμου ήθελαν να τον αποκλείσουν με τον ισχυρισμό πως ο αγώνας δεν είναι για βαρβάρους αθλητές, αλλά για Έλληνες. Κι ο Αλέξανδρος, επειδή απέδειξε πως η καταγωγή του ήταν από το Άργος κι οι κριτές παραδέχτηκαν πως είναι Έλληνας, πήρε μέρος στο αγώνισμα δρόμου ενός σταδίου και τερμάτισε στον ίδιο χρόνο με τον πρώτο. Κάπως έτσι λοιπόν έγιναν αυτά.

V 22

Ιωνική επανάσταση

Ο Αρισταγόρας και η αθηναϊκή βοήθεια

Ο Μιλήσιος Αρισταγόρας, διωγμένος απ' τον Κλεομένη το Λακεδαιμόνιο, έφτασε από τη Σπάρτη στην Αθήνα· γιατί από τις υπόλοιπες πόλεις αυτή είχε την πιο μεγάλη δύναμη. Εμφανίστηκε λοιπόν στην εκκλησία του δήμου ο Αρισταγόρας κι επανέλαβε όσα είπε και στη Σπάρτη για τα πλούτη της Ασίας³⁰ και για τον πόλεμο που κάνουν οι Πέρσες, που ούτε ασπίδα ούτε δόρυ³¹ κρατούν, και πως ήταν εύκολο να τους νικήσει κανείς. Αυτά λοιπόν έλεγε και πρόσθετε πως η Μίλητος ήταν αποικία των Αθηναίων³²

30. **για τα πλούτη της Ασίας:** ο Αρισταγόρας τα είχε περιγράψει αναλυτικά στον Κλεομένη, δίνοντας έμφαση στον χρυσό, τον άργυρο, τον χαλκό, τα ζώα, τους δούλους και στο πλήθος των αγαθών: «οι κάτοικοι της χώρας αυτής (της Ιωνίας) έχουν πλούτη περισσότερα από όλους τους άλλους λαούς μαζί».

31. **ούτε ασπίδα ούτε δόρυ:** οι Πέρσες κρατούσαν ακόντιο και διακρίνονταν για την ικανότητά τους να ιππεύουν και να τοξεύουν. Ο οπλισμός τους σε σχέση με τον ελληνικό ήταν ελαφρύς.

32. **αποικία των Αθηναίων:** κατά την παράδοση οικιστής της Μίλητου ήταν ο Νηλέας, γιος του ηρωικού βασιλιά της Αθήνας Κόδρου.

κι ήταν φυσικό, μια κι εκείνοι ήταν πολύ ισχυροί, να τη λυτρώσουν. Και δεν υπάρχει υπόσχεση που να μη την έδωσε, καθώς τον πίεζε τέτοια φοβερή ανάγκη, που στο τέλος τους έπεισε. Γιατί φαίνεται πως είναι ευκολότερο να εξαπατήσεις πολλούς παρά έναν³³, αφού τον Κλεομένη το Λακεδαιμόνιο μόνο του δεν μπόρεσε να εξαπατήσει, όμως το κατάφερε αυτό σε τριάντα χιλιάδες³⁴ Αθηναίους. Οι Αθηναίοι λοιπόν πείστηκαν στα λόγια του κι αποφάσισαν να στείλουν είκοσι καράβια βοήθεια στους Ίωνες κι ανέδειξαν στρατηγό τους τον Μελάνθιο, έναν πολίτη που από κάθε άποψη τον εκτιμούσαν. Κι αυτά τα καράβια στάθηκαν πρωταρχή των συμφορών³⁵ και για τους Έλληνες και για τους βαρβάρους.

V 97

Η άλωση των Σάρδεων

Κυρίεψαν (ενν. οι Ίωνες επαναστάτες) λοιπόν την πόλη, αλλά δεν τη λεηλάτησαν, και να τι τους εμπόδιζε· τα σπίτια των Σάρδεων ήταν, τα περισσότερα, από καλαμιές, κι όσα απ' αυτά ήταν χτισμένα με πλίθρες, είχαν κι αυτά τις σκεπές τους από καλαμιές. Λοιπόν κάποιος στρατιώτης έβαλε φωτιά σ' ένα απ' αυτά κι αμέσως από σπίτι σε σπίτι οι φλόγες τύλιξαν ολόκληρη την πολιτεία. Με τη φωτιά που πήρε η πόλη, οι Λυδοί κι όσοι Πέρσες βρισκόνταν στο κέντρο της, καθώς οι φλόγες φούντωναν ένα γύρο στις ακρινές συνοικίες, βρέθηκαν αποκλεισμένοι απ' όλες τις μεριές και δεν είχαν τρόπο να βγουν από την πόλη· ήρθαν τότε και στοιβάχτηκαν στην αγορά και στις όχθες του Πακτωλού ποταμού, που τους κατεβάζει ψήγματα χρυσού από τον Τιμόλο, και διασχίζοντας με τα νερά του το κέντρο της αγοράς χύνεται κατόπι στον ποταμό Έρμο, κι αυτός στη θάλασσα. Σ' αυτού λοιπόν του Πακτωλού τις όχθες και στην αγορά συγκεντρωμένοι οι Λυδοί κι οι Πέρσες, στενεμένοι από την ανάγκη, έδιναν μάχη. Κι οι Ίωνες, βλέποντας ένα μέρος των εχθρών να τους πολεμά κι άλλο, πολυάριθμο, να βαδίζει εναντίον τους³⁶, τους έπιασε φόβος· εγκατέλειψαν την πόλη κι έφυγαν προς το βουνό, που λέγεται Τιμόλος, κι από κει, όταν έπεσε η νύχτα, γύρισαν πίσω στα καράβια τους.

V 101

Και οι Σάρδεις πυρπολήθηκαν, κι ένας ναός μες στην πόλη της θεάς του τόπου, της Κυβήβης, που αργότερα τον είχαν δικαιολογία οι Πέρσες, όταν για εκδίκηση³⁷ πυρπολούσαν τους ναούς των Ελλήνων. [...]

V 102

33. **πολλούς παρά έναν**: διατυπώνει την άποψη ότι οι πολλοί, ο δημοκρατικός λαός, μπορούν να παρασυρθούν για συναισθηματικούς κυρίως λόγους. Οι Αθηναίοι επικρίθηκαν συχνά (και από μεταγενέστερους συγγραφείς) ότι έδειχναν ευπιστία.

34. **τριάντα χιλιάδες**: ο αριθμός φυσικά είναι συμβατικός και θα πρέπει να θεωρηθεί απλώς ως δήλωση μεγάλου πλήθους. Τόσοι ήταν μάλλον οι ελεύθεροι πολίτες της Αθήνας.

35. **πρωταρχή των συμφορών**: πιθανόν ο Ηρόδοτος να πίστευε ότι η επανάσταση δεν είχε ελπίδα επιτυχίας. Ο Πλούταρχος – σφοδρός επικριτής του Ηροδότου – εξαιτίας της φράσης αυτής κατηγορεί τον Ηρόδοτο για «έλλειψη πατριωτισμού» (*Περί Ηροδότου κακοηθείας*, 24).

36. **ένα μέρος να τους πολεμά κι άλλο ... εναντίον τους**: δέχονταν επίθεση από τους Πέρσες και Λυδούς που βρισκόνταν στην πόλη, από τις δυνάμεις του Αρταφέρνη, που βρισκόταν στην ακρόπολη, και σε λίγο θα έβλεπαν να φθάνουν (κεφ. 102) ενισχύσεις από το εσωτερικό.

37. **για εκδίκηση**: οι Πέρσες σέβονταν τη θρησκεία και τα ιερά των άλλων λαών, ήταν όμως και εκδικητικοί· τα ιερά που έκαψαν στις εκστρατείες τους στην Ελλάδα ήταν πάρα πολλά σε σχέση με τον έναν ναό στις Σάρδεις, που έκαψαν οι επαναστάτες. Η πυρπολήση του ναού της Κυβήβης τους έδωσε τη δικαιολογία για τις πράξεις τους.

ΕΝΟΤΗΤΑ 10η

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΧΗ
ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΑ VI 103, 105-107

ΠΡΟΤΑΣΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Για να εξοικονομηθεί κάποιος χρόνος για τη 11η ενότητα, προτείνεται η ακόλουθη πορεία εργασίας: η ενότητα 10 να δοθεί για μελέτη στο σπίτι και, στο σχολείο, να λυθούν μόνο τυχόν απορίες. Οι μαθητές θα δώσουν (προφορικά) τα βασικά σημεία- θέματα για τα οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί η άσκηση της ανακεφαλαίωσης ή να δοθούν τα θέματα της ενότητας και να ζητηθούν οι πρωταγωνιστές, ο τόπος (με τη χρήση του χάρτη) και ο χρόνος. Στόχος θα είναι να σχηματίσουν οι μαθητές μια σαφή εικόνα των συνθηκών που είχαν διαμορφωθεί πριν από τη μάχη του Μαραθώνα: έχουν υποταγεί (ή μηδίσει) οι περισσότερες περιοχές, στην εκστρατεία συμμετέχουν και ελληνικές πόλεις – υποτελείς των Περσών – με δυνάμεις τους, η Σπάρτη δεν μπορεί να βοηθήσει, ο πρώην τύραννος οδηγεί τους Πέρσες, στην ίδια την Αθήνα υπάρχει μερίδα που πρόσκειται στους Πεισιστρατίδες, άρα φιλοπερσική, ύποπτη για προδοσία, οι Ερετριείς έχουν ήδη γνωρίσει την εκδικητική manía του Δαρείου, ο οποίος ξεκίνησε την εκστρατεία με την πρόφαση της τιμωρίας των δυο πόλεων. Η ώρα της Αθήνας δηλαδή πλησιάζει και έχει μείνει μόνη της να αντιμετωπίσει τον εχθρό.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- Να γνωρίσουν οι μαθητές σημαντικές εξελίξεις πριν από τη μάχη του Μαραθώνα και να κατανοήσουν τις συνθήκες κάτω από τις οποίες οι Αθηναίοι αναλαμβάνουν την υπεράσπιση της Ελλάδας και της Ευρώπης.
- Να εκτιμήσουν την πίστη των ανθρώπων στην παρέμβαση του θείου σε ώρα κινδύνου.
- Να κατανοήσουν πώς ο περσικός κίνδυνος συμβάλλει στη δημιουργία πανελλήνιου πνεύματος.
- Να επισημάνουν τη συνύπαρξη λογικού / πραγματικού και εξωλογικού στοιχείου στην αφήγηση του ιστορικού και στις εξηγήσεις του.

ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΠΥΡΗΝΕΣ

Ελευθερία και δουλεία

Θρησκευτικές αντιλήψεις – οίωνοί

Πανελλήνια συνείδηση

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ

- Η διδασκαλία στα τέσσερα τελευταία βιβλία του Ηροδότου, που έχουν θέμα τους περσικούς πολέμους, χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή, για να μη μετατραπεί σε μάθημα ιστορίας από μάθημα αρχαίας γραμματείας, καθώς το ηροδότειο κείμενο, ιστορικό και λογοτεχνικό ταυτόχρονα, αποτελεί τη μοναδική ιστορική πηγή για τα κοσμοϊστορικά αυτά γεγονότα. Δεν κάνουμε μάθημα ιστορίας ούτε διδάσκουμε όμως το κείμενο ερήμην της ιστορίας.
- Η κατανόηση των συνθηκών κάτω από τις οποίες οι Αθηναίοι ανέλαβαν να υπερασπιστούν στο Μαραθώνα την Ελλάδα και την Ευρώπη είναι αναγκαία, για να αντιληφθούν οι μαθητές το βά-

ρος της ευθύνης των Αθηναίων, οι οποίοι, λόγω της αδυναμίας της Σπάρτης να βοηθήσει, μένουν μόνοι για να αντιμετωπίσουν τον εχθρό.

- Τα λόγια του Φιλιππίδη στους Σπαρτιάτες, με το πανελλήνιο πνεύμα που εκφράζουν, αποκαλύπτουν ότι διαμορφώνεται συνείδηση **εθνικής ταυτότητας** μπροστά στον κίνδυνο.
- Η **θηροσκευτικότητα** του ιστορικού και η πίστη των ανθρώπων της εποχής, ότι οι θεοί τους βοηθούν κατά του εχθρού (συνάντηση Φιλιππίδη – Πάνα), είναι εμφανείς στην ενότητα: το ίδιο θα παρατηρήσουμε και στις άλλες μεγάλες συγκρούσεις Ελλήνων - Περσών. Οι άνθρωποι με προθυμία πιστεύουν στο «θαύμα» και ο ιστορικός με προθυμία το συμπεριλαμβάνει στις εξηγήσεις του μαζί με τον οπλισμό και την τακτική. Αυτή τη συνύπαρξη **λογικού και εξωλογικού** στοιχείου στην αφήγηση και τις εξηγήσεις του ιστορικού θα τη συναντήσουμε και στις επόμενες ενότητες. Άλλωστε ο ιστορικός μας δεν αφήνει καμία πληροφορία να πάει χαμένη, παραθέτει κάθε στοιχείο, έστω και αν δεν το δέχεται, δηλώνοντας συνήθως τη στάση του.
- Η **αφήγηση** ακολουθεί τον κύριο άξονα εξιστόρησης, τη σύγκρουση Ελλήνων και Περσών, με μία παρέμβαση που λειτουργεί επιβραδυντικά (συνάντηση Φιλιππίδη - Πάνα) και **προληπτικά** (η μελλοντική λατρεία του Πάνα στην Αθήνα) και ένα ανέκδοτο (φτάρνιασμα Ιππία) που μας προιδεάζει για τη νίκη. Η **τριτοπρόσωπη αφήγηση** διακόπτεται με τον **ευθύ λόγο** (έκκληση των Αθηναίων στους Σπαρτιάτες) και το μονόλογο του Ιππία.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Αθήνα, Ερέτρια (στην περιήληψη): ο Ηρόδοτος διευκρίνισε (κεφ. 44) ότι «οι δυό αυτές πόλεις ήταν η **πρόφαση** για την εκστρατεία, ενώ το σχέδιό τους ήταν να υποδουλώσουν όσο γίνεται περισσότερες ελληνικές πόλεις».

δεν ήθελαν να καταργήσουν το έθιμό τους (106): την άποψη ότι δεν επρόκειτο για το έθιμο, αλλά για προβλήματα με τους γείτονές τους (ή με τους ειλωτες), τη βρίσκουμε και στον Πλάτωνα (*Νόμοι* 698e). Το ίδιο πρόβλημα προέκυψε στις Θερμοπύλες, οπότε πάλι συνέπεσε η γιορτή, και ο στρατός ξεκίνησε πριν αρχίσουν οι εκδηλώσεις. Βλ. ενότητα 13.

Ιππίας (107): παραθέτουμε εδώ το το όνειρο που είχε δει την προηγούμενη νύχτα και το θεώρησε καλό οιωνό: «την προηγούμενη νύχτα είδε ένα τέτοιο όνειρο: του φάνηκε του Ιππία πως έσμιξε στο κρεβάτι με τη μητέρα του. Λοιπόν έδωσε την εξής εξήγηση στο όνειρο: πως θα γυρίσει από την εξορία στην Αθήνα, θα ξαναπάρει στα χέρια του την εξουσία κι ύστερα θα πεθάνει σε βαθιά γεράματα στην πόλη του. Αυτή λοιπόν την εξήγηση έδωσε στο όνειρο» (κεφ. 107). Η Ιοκάστη στον *Οιδίποδα Τύραννο* του Σοφοκλή (στ. 981- 982) θεωρεί ότι πολλοί βλέπουν τέτοια όνειρα: «πολλοί γάρ ἤδη κὰν ὄνειρασιν βροτῶν μητρὶ ξυνηνύασθησαν». Οι Πεισιστρατίδες έδειξαν μεγάλο ενδιαφέρον για τους χρησμούς και ο Ιππίας είχε δημιουργήσει περιφέρη συλλογή χρησμών. Πάντως ο οιωνός πριν από τη μάχη (το φτάρνιασμα) επαληθεύτηκε, καθώς πέθανε λίγο μετά τη μάχη, πιθανόν στη Λήμνο, ενώ μία άλλη παράδοση που αναφέρει ο Ηρόδοτος τοποθετεί το θάνατό του στην ώρα της μάχης κατά της πατρίδας του.

ΑΞΟΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗΣ στις ερωτήσεις του β.τ.Μ.

Για την 1η ερώτηση: παρ' όλο που η ερώτηση στηρίζεται σε στοιχεία της περιήληψης, θεωρούμε αναγκαίο να παρακολουθήσουν οι μαθητές το χάρτη. Πέρα από το αυτονόητο που προκύπτει από την περιήληψη, ότι οι Πέρσες ήθελαν να τιμωρήσουν τα νησιά που δεν μίηδισαν, οι μαθητές μπορούν να πιθανολογήσουν ότι ήθελαν να αποφύγουν τη θάλασσα του Άθω, που είχε καταστρέψει πολλά

πλοία του Μαρδόνιου. Μπορεί ο διδάσκων να πληροφορήσει ότι ο Ηρόδοτος στο κεφ. 95 προσθέτει ότι δεν ακολούθησαν τον ίδιο δρόμο με τον Μαρδόνιο, γιατί – κατά τη γνώμη του – φοβήθηκαν τον γύρο του Άθω. (Ενδεικτικές διαθεματικές έννοιες: **Γεωγραφία -Ιστορία**)

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΟ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Η σαγήνευση³⁸

Δέκα σχεδόν χρόνια πριν από τη ναυμαχία της Σαλαμίνας, ο αρχηγός του περσικού στρατού Δάτις διατάχθηκε από τον Δαρείο να επιτεθεί στους Αθηναίους και τους Ερετριείς με τη ρητή εντολή να τους μεταφέρει αιχμαλώτους μπροστά του. Τον είχε μάλιστα προειδοποιήσει ότι τυχόν αποτυχία του θα είχε ως αποτέλεσμα να θανατωθεί. Ο Δάτις, διαθέτοντας μυριάδες στρατού, νίκησε εύκολα τους Ερετριείς, τους οποίους έπιασε αιχμαλώτους. Διέδωσε μάλιστα στην Αθήνα τη φήμη ότι δεν του ξέφυγε κανένας, γιατί οι στρατιώτες του πιάστηκαν χέρι με χέρι και σχημάτισαν ένα δίχτυ μέσα στο οποίο κλείστηκαν όλοι οι αντίπαλοί τους. Η φήμη αυτή, άσχετα αν ήταν αληθινή ή ψεύτικη, έκανε όλους τους Έλληνες να πανικοβληθούν και ιδιαίτερα τους Αθηναίους, που έστειλαν παντού πρέσβεις για βοήθεια. Κανείς δεν δέχτηκε την παράκλησή τους εκτός από τους Σπαρτιάτες. Και αυτοί πάντως, δεν κατάφεραν να τους βοηθήσουν, γιατί βρίσκονταν σε πόλεμο με τους Μεσσήνιους ή για κάποιο άλλο λόγο που δεν ξέρω ακριβώς. Έτσι έφτασαν στο Μαραθώνα μια μέρα μετά τη μάχη που έγινε εκεί.

Πλάτωνος, *Νόμοι* 698 c- e. Μετάφραση: Φιλολογική Ομάδα Κάπτου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑ

Θρησκευτική και ηθική υποδομή του έργου του Ηρόδοτου

Η θρησκευτική πίστη του Ηρόδοτου είναι μια συνεπής πνευματική στάση του συγγραφέα, καρπός της κοσμοπολιτικής του πείρας, θρεμμένος από διάφορες ελληνικές ρίζες, τον Όμηρο, τον ιωνικό ορθολογισμό των προηγούμενών του λογογράφων και την αττική τραγωδία. Αν στο έργο του, το ιστορικό γεγονός ανάγεται και σημασιολογείται με τα μέτρα της ηθικής και της θρησκευτικής του πίστης, αυτό δεν πρέπει να μας ξενίζει, δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι σ' αυτή του τη μέθοδο ο Ηρόδοτος έχει προδρόμους τον Αναξίμανδρο και τον Ηράκλειτο, που δε δίστασαν ο πρώτος να συνδέσει την *άδικη* με τη φυσική νομοτέλεια, και ο δεύτερος τη σταθερή πορεία του ήλιου με τις Ερινύες. Μέσα στο έργο του Ηρόδοτου ο κόσμος είναι ακόμη ενιαίος: η φύση δε χωρίζεται από τον άνθρωπο, ούτε ο άνθρωπος από τον θεό. Κι αυτό το νήμα που ξεκινά από το θείο φθόνο, προσδένεται στη μοίρα του ανθρώπου και τον κρατά πάνω στη γη, εκτεθειμένο στους πέντε άνεμους της αλλαγής, δε φαίνεται διατεθειμένος ο Ηρόδοτος να το σπάσει για χάρη οποιασδήποτε αιτιοκρατικής νομοτέλειας. Χωρίς τη θρησκευτική του και την ηθική του υποδομή το έργο του Ηρόδοτου καταρρέει, στη θέση του μπορούμε να φανταστούμε κάτι άλλο, που όμως δε μπορεί πια να είναι Ηρόδοτος. Αντί λοιπόν να αναζητούμε και να μη βρίσκουμε την ενδοκοσμική αιτιοκρατία στο έργο του, ορθότερο είναι να προσέχουμε τι υπάρχει στη θέση της.

Ιστορία για τον Ηρόδοτο δε σημαίνει γεγονότα, αλλά πράξεις ανθρώπινες, ενέργειες συγκεκριμένων και ονομασμένων ανθρώπων με προσωπική μοίρα και ζωή.

Δ.Ν. Μαρωνίτης, 1964, σ. 113

38. Το κείμενο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να εξηγηθεί η «σαγήνευση» (βλ. ενότητα 7, σ. 47 στο βιβλίο αυτό και σ. 45 στο β.τ.Μ.)

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- Να παρακολουθήσουν οι μαθητές μια από τις κρισιμότερες μάχες της ιστορίας και να γνωρίσουν τον χαρακτηριστικό τρόπο με τον οποίο ο Ηρόδοτος περιγράφει τη σύγκρουση των δύο κόσμων στο πεδίο της μάχης.
- Να εκτιμήσουν τη συμβολή του Μιλτιάδη στην απόφαση για τη μάχη και στην αίσια έκβασή της.
- Να γνωρίσουν τους άλλους πρωταγωνιστές της μάχης, πρόσωπα και ομάδες, και να εκτιμήσουν το ήθος τους.
- Να κατανοήσουν τις ιδέες του Ηροδότου για την ευθύνη του ανθρώπου στη διαμόρφωση της ζωής και της ιστορίας του και να τις εξηγήσουν σε σχέση με τις αντιλήψεις του για τη μοίρα και το θείο.
- Να επισημάνουν το εξωλογικό στοιχείο στην αφήγηση της μάχης από τον Ηρόδοτο και τη θέση του στο ιστορικό κείμενο· πώς ο Ηρόδοτος μας παρουσιάζει τη μάχη να περνάει στη σφαίρα του θρύλου πριν ακόμα καταλαγιάσει ο αχός της.
- Να αντιληφθούν (και μέσα από τους θρύλους και τις παραδόσεις) την κοσμοϊστορική σημασία της μάχης για την ελληνική και την ευρωπαϊκή ιστορία.
- Να επαναβεβαιώσουν αντιλήψεις του Ηροδότου που έχουν ήδη γνωρίσει: την κυκλική πορεία της ζωής και τις συνέπειες της ύβρης, όπως φαίνεται π.χ. από την αφήγηση για το τέλος του Μιλτιάδη.

ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΠΥΡΗΝΕΣ

Ελευθερία και δουλεία.

Δημοκρατία και ανάπτυξη.

Οιωνοί, μαντεία, χρησμοί.

Μοίρα και προσωπική ευθύνη.

Προσωπικότητα και προσωποκεντρική οργάνωση Ιστορίας.

Κυκλική πορεία της ανθρώπινης ζωής.

Ύβρις- νέμεσις

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Σύγκρουση

Ελευθερία

Ομοιότητα – διαφορά

Ατομο – κοινωνία

Χώρος – χρόνος

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ

- Βασικό στοιχείο στην ενότητα είναι ο τρόπος με τον οποίο περιγράφει ο ιστορικός τη μάχη. Θα

σχολιάσουμε λοιπόν την ελλειπτικότητα της **περιγραφής** – λίγες γραμμές οι οποίες διακόπτονται από σχόλια του ιστορικού. Στο κεφάλαιο 112 αρχίζει με τους Αθηναίους που «χύθηκαν τρέχοντας», περνάει στην αντίδραση των Περσών, τη σχολιάζει και επιστρέφει στους Αθηναίους που «ήρθαν στα χέρια με τους βαρβάρους», σχολιάζοντας και πάλι, («πολεμούσαν με έξοχη παλικαριά», «δεν φοβήθηκαν»), και στο κεφ. 113 ολοκληρώνει την περιγραφή με τη φράση: «η μάχη τους στον Μαραθώνα κράτησε ώρες πολλές», στην οποία το μοναδικό στοιχείο είναι η **διάρκεια** του χρόνου. Στη φράση αυτή συνοψίζεται η κοσμοϊστορική σύγκρουση Ασίας- Ευρώπης. Άλλοι μελετητές τονίζουν την αδυναμία του ιστορικού να περιγράψει τη μάχη και την απουσία ουσιαστικής πληροφόρησης, ενώ άλλοι προσέχουν σ' αυτή το λογοτέχνη Ηρόδοτο και τη λιτότητα των μέσων του. Μία σύγκριση με τα «παράλληλα κείμενα» που αναφέρονται στο γεγονός, θα δείξει ανάγλυφα τη διαφορά του ύφους.

- Προβλήματα, όπως αν πράγματι επισκέφθηκε το χώρο της μάχης ή αν στηρίχτηκε μόνο στη ζωγραφική αναπαράσταση της μάχης που είδε στην *Ποικίλη* στοά, δεν χρειάζεται να μας απασχολήσουν ιδιαίτερα, λόγω της ηλικίας των μαθητών και της έλλειψης χρόνου. Το ίδιο ισχύει για προβλήματα όπως: αν όντως επιτέθηκαν πρώτοι οι Αθηναίοι, αν έτρεξαν πράγματι την απόσταση των 1.480 μέτρων με όλο τον οπλισμό τους κτλ. Μερικές απαντήσεις για τα θέματα αυτά δίνονται στα σχόλια και στα βιβλιογραφικά αναγνώσματα. Στόχος μας όμως είναι η ανάλυση του κειμένου, ενός κειμένου που μοιάζει με τις τραγωδίες του Αισχύλου, αποπνέει θρησκευτικότητα και σεβασμό σε μια παράδοση που έχει γίνει ιερή. Ο θρύλος του Μαραθώνα φαίνεται πως επηρέασε τον ιστορικό, ίσως και στην επιλογή του υλικού, και γι' αυτό πιθανόν συνυπάρχει τόσο έντονα το θρησκευτικό στοιχείο, η πίστη στην επέμβαση του θείου, με το στρατηγικό σχέδιο, την κρισιμότητα της ψήφου και την έμφαση στην ευθύνη του ανθρώπου. Η ευθύνη αυτή τονίζεται στα λόγια του Μιλτιάδη προς τον Καλλίμαχο, που αποτελούν μια ένδειξη ότι ο Ηρόδοτος μεταθέτει την ευθύνη της ιστορικής δράσης από τους θεούς και τη μοίρα στον ίδιο τον άνθρωπο (όχι όμως οριστικά και με συνέπεια – πρβλ. «το τέλος του Μιλτιάδη») και ανοίγει το δρόμο προς την επιστημονική ιστοριογραφία.
- Στους παράγοντες που οδήγησαν στη νίκη θα προσέξουμε το σχέδιο και την τακτική που εφάρμοσε ο Μιλτιάδης, τον οπλισμό (αξιοποιώντας και το εικονογραφικό υλικό), αλλά και το γεγονός ότι αγωνίζονται ελεύθεροι άνθρωποι για τη διατήρηση της ελευθερίας τους. Ο ίδιος ο ιστορικός αναφέρεται στη δημοκρατική παράταξη (για την εκλογή του Μιλτιάδη)· άλλωστε είχε συνδέσει την ανδρεία στη μάχη με τη δημοκρατία (βλ. ενότητα 8, παράλληλο κείμενο, V 78). Η σημασία της μάχης και της νίκης είναι φανερές σε όλα τα στοιχεία της ενότητας από τις πληροφορίες του κειμένου ως τις παραδόσεις και τη ζωγραφική της εποχής.
- Θα σταθούμε στην αντιπαράθεση της μεγάλης δύναμης και του πλούτου προς την επινοητικότητα και στην κυκλική αντίληψη της ζωής και της ιστορίας, όπως τη βλέπουμε στην περίπτωση του Μιλτιάδη (ερώτηση 4).
- Η μέθοδος του ιστορικού στην ενότητα αυτή δεν είναι βέβαιο κατά πόσο στηρίζεται στην αυτοψία, την παρατήρηση ή τις πληροφορίες, «ακοή», και τις πηγές.
- Από τους **αφηγηματικούς τρόπους** θα προσέξουμε εκτός από την περιγραφή (στην οποία αναφερθήκαμε) **τον ευθύ λόγο** με τον οποίο μας δίνει την προσπάθεια του Μιλτιάδη να πείσει τον Καλλίμαχο. Κάποιοι μελετητές βλέπουν στην επιχειρηματολογία του επίδραση της σοφιστικής, άλλοι την επίδραση της τραγωδίας.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

πιο δοξασμένο από τον Αρμόδιον και του Αριστογείτονος (109): η σύγκριση της υστεροφημίας που θα αποκτούσε ο Καλλίμαχος με αυτή των τυραννοκτόνων, τους οποίους οι Αθηναίοι τιμούσαν ιδιαίτερα, αδιαφορώντας για το κίνητρο της πράξης τους, δείχνει με δραματικό τρόπο την κρισιμότητα της περίπτωσης.

μήπως μηδίσουν (109): ο φόβος του Μιλτιάδη σχετίζεται με τους οπαδούς του Ιππία, που ήταν πολλοί και αφοσιωμένοι. Μάλιστα ένας από αυτούς εκλέχτηκε επώνυμος άρχοντας (ο Ίππαρχος του Χάρμη το 496- 495 π.Χ.).

μηδική στολή (112): Ο Ηρόδοτος την περιγράφει αναλυτικά στο VII 61: «στο κεφάλι φορούσαν τις λεγόμενες τιάρες (σκουφιά μαλακά), κι ήταν ντυμένοι με χιτώνες πολύχρωμους, με μεγάλα μανίκια, και με θώρακες από σιδερένια λέπια, σαν ψαριού, και γύρω απ' τα σκέλια τους αναξυρίδες» (=είδος παντελονιού) κι είχαν, αντί γι' ασπίδες, τα γέρρα (=ελαφριές ασπίδες σκεπασμένες με δέρματα βοδιών), που από το κάτω μέρος τους κρέμονταν οι φαρέτρες· κι είχαν δόρατα κοντά, αλλά τα τόξα τους ήταν μεγάλα και τα βέλη τους από καλάμι· κι ακόμα είχαν κοντομάχαιρα κρεμασμένα απ' τη ζώνη τους δίπλα στο δεξί μερί». Στην ενδυμασία των Περσών αναφερθήκαμε και στην 3η ενότητα, σ. 32

Η απεικόνιση της μάχης στην Ποικίλη στοά³⁹ (σχόλια στο 114): για την πολυπρόσωπη ζωγραφική σύνθεση έχουμε στοιχεία από αρχαίους συγγραφείς: τον περιηγητή Πausανία (2ος αι. μ.Χ.), τον Αιλιανό, τον Πλίνιο και άλλους. Ανάμεσα στους καλύτερους πολεμιστές ο ζωγράφος απεικόνισε και ένα σκύλο, θέλοντας να τον τιμήσει, γιατί πήρε ενεργό μέρος στη μάχη ως «συστρατιώτης» του κυρίου του (Αιλιανός, *Περί ζώων*, 7, 38).

σκοτώθηκαν... (117): τους νεκρούς του Μαραθώνα τους έθαψαν στο πεδίο της μάχης, όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης στον «Επιτάφιο»: «η ανδρεία εκείνων των νεκρών θεωρήθηκε εξαιρετική και γι' αυτό τους έθαψαν στο πεδίο της μάχης». (B 34,5).

να τον σπρώξει στην καταστροφή («το τέλος του Μιλτιάδη»): βλ. βιβλιογραφικά αναγώσματα, αρ. 3, E.R. Dodds.

ΑΞΟΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗΣ στις ερωτήσεις του β.τ.Μ.

Για την ερώτηση 3: Στη λαϊκή παράδοση διασώθηκε α) η ανάμνηση μιας μεγάλης μάχης β) μεταξύ λίγων Ελλήνων και πολύ περισσότερων εισβολέων, γ) στον ίδιο χώρο με την αρχαία μάχη, δ) το γεγονός ότι οι Έλληνες προσπάθησαν να εμποδίσουν τους εχθρούς να φύγουν, ε) η ανάμνηση των ημεροδρόμων (ταχυδρόμων). Άλλαξαν: α) το όνομα των εχθρών, β) εν μέρει η έκβαση της μάχης: υπερβολή στις απώλειες των εχθρών, γ) η αφήγηση για τον πεζό ταχυδρόμο. Το όνομα των εχθρών ήταν φυσικό να αλλάξει με την πάροδο των αιώνων, γιατί οι άνθρωποι δεν μπορούσαν πια να γνωρίζουν Πέρσες, ενώ γνώριζαν καλά τους Τούρκους. Στη λαϊκή παράδοση περιλαμβάνεται και αιτιολογική αφήγηση, δηλαδή αιτιολογούνται τα τοπωνύμια με την ιστορία του ταχυδρόμου.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Σημειώστε τις διαφορές στην περιγραφή της μάχης ανάμεσα στο κείμενο του Ηρόδοτου και στα

39. Η στοά ονομάστηκε «Ποικίλη» –από Πεισιανάκτειος– γιατί την κόσμησαν με τη ζωγραφική τους οι Πολύγνωτος, Μίκων και Πάναϊνος.

άλλα κείμενα που σας δίνονται. Να λάβετε υπόψη σας α) ότι το κείμενο του Ηροδότου είναι το παλαιότερο, β) ότι τα κείμενα δεν υπηρετούν βέβαια τον ίδιο στόχο και να προσέξετε πού εστιάζει καθένας συγγραφέας.

2. Γύρω από τη μάχη του Μαραθώνα πλάστηκαν από την αρχαία ήδη εποχή πολλοί θρύλοι και παραδόσεις, που έζησαν μέχρι τα νεότερα χρόνια. α) Πώς εξηγείται κατά τη γνώμη σας το γεγονός αυτό και β) ποια στοιχεία της μάχης εξαιρούν οι θρύλοι και οι παραδόσεις;

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Θρύλοι για τη μάχη

Εδώ κάθε νύχτα μπορεί κανείς να έχει την αίσθηση ενός χρομετισμού αλόγων και μάχης ανδρών· αν επεδίωξε όμως κανείς από σκοπού το θέαμα αυτό, ποτέ δεν του βγήκε σε καλό· αν κανείς δεν είχε ακούσει σχετικά, και του συνέβη τυχαία ν' αντιληφθεί αυτά τα πράγματα, τα πνεύματα δεν οργίζονται εναντίον του. Οι Μαραθώνιοι λατρεύουν αυτούς που έπεσαν στη μάχη και τους ονομάζουν ήρωες, και τον Μαραθώνα, από τον οποίο έχει το όνομά του ο δήμος, καθώς και τον Ηρακλή, τον οποίο ισχυρίζονται πως πρώτοι απ' όλους τους Έλληνες αυτοί πίστεψαν για θεό. Υπάρχει και η παράδοση πως στη μάχη συνέβη να λάβει μέρος και κάποιος που έμοιαζε με αγρότη στην εμφάνιση και στην περιβολή. Αυτός σκότωσε πολλούς από τους βαρβάρους με ένα αλέτρι και όταν η μάχη τελείωσε εξαφανίστηκε· όταν οι Αθηναίοι ρώτησαν σχετικά, ο θεός δεν χρησιμοδότησε γι' αυτόν τίποτε περισσότερο από ότι πρέπει να τιμούν τον ήρωα Εχελταίο.

Παυσανίας, Ελλάδος Περιήγησις, Αττικά, III, 32, 4-5.

Μετάφραση: Νικ. Παπαχατζής

2. Ήρωες μαραθωνομάχοι

ΔΑΤΙΣ ὁ Περσῶν σατράπης μετὰ τριάκοντα μυριάδων εἰς Μαραθῶνα παραγενόμενος, πεδίον τῆς Ἀττικῆς, καὶ στρατοπεδευσάμενος πόλεμον τοῖς ἐγχωρίοις κατήγγειλεν· Ἀθηναῖοι δὲ τοῦ βαρβαρικοῦ πλήθους καταφρονήσαντες ἑνακισχιλίους ἔπεμψαν, στρατηγούς ποιήσαντες Κυνέγειρον Πολύζηλον⁴⁰ Καλλιμάχον Μιλτιάδην. συμβληθείσης δὲ τῆς παρατάξεως Πολύζηλος μὲν ὑπεράνθρωπον φαντασίαν θεασάμενος τὴν ὄρασιν ἀπέβαλε καὶ τυφλὸς ἐγένετο· Καλλιμάχος δὲ πολλοῖς περιπεπαρμένος δόρασι καὶ νεκρὸς ἐστάθη· Κυνέγειρος δὲ Περσικὴν ἀναγομένην ναῦν κατασχῶν ἐχειροκοπήθη.

Πλούταρχος, Συναγωγή ἱστοριῶν παραλλήλων ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν, 305 c

3. Ο ημεροδρόμος Φιλιππίδης

Πρῶτος δ' αὐτὸ Φιλιππίδης ὁ ἡμεροδρομήσας λέγεται ἀπὸ Μαραθῶνος ἀγγέλλων τὴν νίκην εἰπεῖν πρὸς τοὺς ἄρχοντας καθήμενους καὶ πεφροντικότητας ὑπὲρ τοῦ τέλους τῆς μάχης, Χαίρετε, νικῶμεν, καὶ τοῦτο εἰπὼν συναποθανεῖν τῇ ἀγγελίᾳ καὶ τῷ χαίρειν συνεκπνεῦσαι.

Λουκιανός, Ὑπὲρ τοῦ ἐν τῇ προσαγορεύσει πταίσματος 3, 1- 3, 6

4. Η ορμητική επίθεση

Μόνο εμεῖς που κρέμεται πίσω μας κεντρί, //τ'άξια είμαστε βλαστάρια της Αθήνας, //γέννημα και θρέμμα, λεβεντογενιά, // που ωφελήσαμε τον τόπο μας στις μάχες. // όταν ήρθε ο βάρβαρος καίγοντας την πόλη// και καπνούς παντού σκορπούσε, προσπαθώντας // με τη βία να μας διώξει απ' τις σφηκοφωλιές μας. // Με κοντάρι τότε ορμώντας και με ασπίδα // και μικρό θυμό ξιδάτο συ-

40. Ο Πολύζηλος του Πλούταρχου είναι προφανώς ο Επίζηλος του Ηροδότου.

γκρουστήκαμε μαζί τους, // σύμπυκνη γραμμή βαστώντας και δαγκώνοντας τα χείλια// κι οι σαΐτες που μας ρίχναν, σκέπαζαν τον ουρανό. // Μα τους διώξαμε ως το βράδυ με τη χάρη των θεών· γιατί πριν από τη μάχη, πάνω απ' το στρατό μας, // κάποια κουκουβάγια φτερουγούσε. Και κατόπι τους επήραμε φαλάγγι, μέσ' απ' τα φαρδιά τους ρούχα // σαν τα ψάρια καμακώνοντάς τους· το 'σκαγαν εκείνοι, // χτυπημένοι στα σαγόνια και στα φρύδια· έτσι παντού// λεν οι βάρβαροι ως τα τώρα πως δεν είναι πουθενά // σαν τη σφήκα της Αθήνας, τίποτα πιο αντρειωμένο.

Αριστοφάνους *Σφήκες* 1075-1090. Μετάφραση: Τάσος Ρούσσο

ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΑ

1. Τὸν τραγόπουν ἐμὲ Πᾶνα τὸν Ἀρκάδα, τὸν κατὰ Μῆδων,
τὸν μετ' Ἀθηναίων στήσαντο Μιλτιάδης. (Σιμωνίδης ο Κείος)

2. Εὐβοίης γένος ἐσμέν Ἐρετρικόν, ἄγχι δὲ Σούσων
καίμεθα· φεῦ, γαίης ὄσσον ἀφ' ἡμετέρης. (Πλάτων)

3. «Αἰσχύλον Εὐφορίωνος Ἀθηναῖον τότε κεύθει
μῆμα καταφθίμενον πυραφόροιο πέλας·
ἄλκην δ' εὐδόκιμον Μαραθώνιον ἄλσος ἂν εἴποι,
καὶ βαθυχαιτήεις Μῆδος ἐπιστάμενος». (Αἰσχύλος)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

1. Η ηροδότεια αφήγηση

Βασικό χαρακτηριστικό των ηροδότειων αφηγήσεων είναι η συνοπτική παρουσίαση των δεδομένων: ο ιστορικός, ενώ κατανοεί τις αρχές που διέπουν τις τακτικές κινήσεις (σε μερικές μάλιστα περιπτώσεις φροντίζει να τις προβάλει στην αρχή της αφήγησης, χρησιμοποιώντας πλάγιο λόγο ή δημηγορία), δεν αποδίδει στους ελιγμούς ιδιαίτερη σημασία, δεν τους θεωρεί κεντρικό στοιχείο της εξιστόρησης. Πρότυπό του παραμένει το έπος· αυτό φαίνεται τόσο στον τόνο όσο και στο ύφος, αλλά κυρίως στην ίδια τη δομή της αφήγησης, καθώς το ενδιαφέρον του το μονοπωλούν ανέκδοτα ή μεμονωμένα πολεμικά επιτεύγματα, που προβάλλονται με έμφαση.

Τη συνοπτική περιγραφή της σύρραξης (που προτάσσεται, όπως είδαμε, στις ομηρικές αφηγήσεις) την αντικαθιστά εδώ μια πολύ σύντομη αναφορά στα πολεμικά γεγονότα: ακολουθεί μια σειρά από ανεκδοτολογικές διηγήσεις για τα ανδραγαθήματα των πιο σπουδαίων μαχητών, από αριστείες, οι οποίες ποικίλλουν σε έκταση, ποτέ όμως δεν απουσιάζουν.

J. de Romilly, σ. 113

2. Οι παράγοντες της νίκης – Ελληνικός και περσικός οπλισμός

Οι Αθηναίοι αναγκάστηκαν να χρησιμοποιήσουν το στρατό των οπλιτών τους –όχι και τόσο σπουδαίο– εναντίον ενός εχθρού που υπερείχε δυο φορές σε αριθμό. Πώς αυτός ο αδοκίμαστος στρατός βρήκε το κουράγιο να παραταχθεί απέναντι σε έναν παντοδύναμο εισβολέα ορμώντας, όπως μας υπενθυμίζει ο Ηρόδοτος, εναντίον των ξένων, που τις φορεσιές και τα όπλα τους δεν είχε δει ποτέ; Δεν υπάρχει σαφής απάντηση στο ερώτημα και σ' αυτό βοηθάει εν μέρει κι ο Ηρόδοτος με την ασαφή περιγραφή της μάχης (Ζ [VI] 108-17). Οπωσδήποτε, όμως, το θάρρος και η διορατικότητα του Μιλτιάδη, αρχηγού των Αθηναίων, έπαιξαν σπουδαίο ρόλο. Δεν πρέπει ωστόσο να πα-

ραβλέπουμε το γεγονός ότι σε όλες τις μάχες που έδωσαν οι Έλληνες στην ξηρά εναντίον των Ασιατών είχαν ν' αντιμετωπίσουν άνδρες λιγότερο εκπαιδευμένους και οργανωμένους απ' αυτούς, (εξ)οπλισμένους με δερμάτινες στολές και λεπτές ασπίδες κι όχι με βαριές χάλκινες πανοπλίες όπως εκείνοι. Καλύτερος οπλισμός και καλύτερη τακτική ελιγμών μπορεί να κάνουν τους λίγους να νικήσουν τους πολλούς, όπως έχει συμβεί πολλές φορές έκτοτε. Στις αγγειογραφίες και στις ανάγλυφες ζωοφόρους που απεικονίζουν τους Έλληνες να μάχονται εναντίον των Περσών φαίνεται καθαρά η διαφορά στον οπλισμό. Ο Έλληνας οπλίτης, που φέρει μεταλλική ασπίδα και μακρύ δόρυ και προστατεύεται από την περικεφαλαία και τον θώρακα, επιτίθεται σε δερματοντυμένους βαρβάρους που κρατούν κοντά εγχειρίδια και τόξα με βέλη. Αν σ' αυτή την ανισοζυγία προσθέσετε και την κατά πολύ ανώτερη συγκρότηση της ελληνικής φάλαγγας και την συγκρίνετε με τον εσμό των ασιατικών ορδών, που ενώ μάχονταν κάτω από την περσική διοίκηση, πολεμούσαν ο καθένας με τον τρόπο που ήξερε, μιλώντας επιπλέον κι ένα συνονθύλευμα γλωσσών, τότε θα καταλάβετε ποιο θάρρος ενέπνευσε την επέλαση του Μαραθώνα, καθώς και την τόσο ανισομερή κατανομή των απωλειών που μας δίνει ο Ηρόδοτος για τέτοιου είδους μάχες πεζικού.

Η αθηναϊκή νίκη στο Μαραθώνα θεωρήθηκε θαύμα από τον ελληνικό κόσμο και όπλισε τους Έλληνες με νέο θάρρος, όταν το 480 ο γιος του Δαρείου, ο Ξέρξης, εξαπέλυσε μια μεγαλύτερης κλίμακας και απειρώς πιο οργανωμένη εισβολή στην πατρίδα τους.

James Romm, σσ. 176-177

3. Ο θεϊκός φθόνος

[...] Η αντίληψη πως η υπερβολική επιτυχία επισύρει κίνδυνο υπερφυσικό, ειδικά αν κάποιος κομπάζει γι' αυτήν, έχει παρουσιαστεί ανεξάρτητα σε πολλούς διαφορετικούς πολιτισμούς και έχει βαθιές ρίζες στην ανθρώπινη φύση (την παραδεχόμαστε και οι ίδιοι όταν «χτυπούμε ξύλο»). Η «Ιλιάδα» αγνοεί την αντίληψη αυτή [...]. Αυτό συμβαίνει στον Σόλωνα, στον Αισχύλο και πάνω απ' όλους στον Ηρόδοτο. Για τον Ηρόδοτο η ιστορία είναι υπερακαθρισμένη: ενώ είναι φανερό το αποτέλεσμα των ανθρώπινων σκοπών, το διεισδυτικό μάτι μπορεί να ανακαλύψει παντού την συγκεκριμένη ενέργεια του φθόνου. Με το ίδιο πνεύμα ο αγγελιοφόρος στους Πέρσες αποδίδει τη μωρή τακτική του Ξέρξη στη Σαλαμίνα στους πανούργους Έλληνες, που τον εξαπάτησαν, και συγχρόνως στον φθόνον των θεών, που ενεργούσε μέσω ενός αλάστορος ή κακού δαίμονα: το συμβάν είναι διπλά καθορισμένο, και στο φυσικό και στο υπερφυσικό επίπεδο.

Οι συγγραφείς της εποχής αυτής, πολλές φορές, μολονότι όχι πάντοτε, ερμηνεύουν ηθικά τον θεϊκό φθόνο ως νέμεσιν, δηλαδή «ευθύδικη αγανάκτηση». Ανάμεσα στο πρωτόγονο αμάρτημα της υπερβολικής επιτυχίας και στην τιμωρία που δίνει η ζηλόφθονη θεότητα, παρεμβάλλεται ένας ηθικός δεσμός: η επιτυχία, λένε, παράγει τον κόρον – την αυταρέσκεια του ανθρώπου που έχει πέτυχει υπερβολικά – και ο κόρος με τη σειρά του γεννά την ύβριν, δηλαδή αλαζονεία στα λόγια, στις πράξεις ή ακόμη και στη σκέψη. Μ' αυτή την ερμηνεία, η παλαιά δοξασία εμφανιζόταν πιο λογική, αλλά δεν ήταν γι' αυτό λιγότερο καταθλιπτική.

E.R. Dodds, σσ. 39, 53

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- Να εντοπίσουν και να κατανοήσουν οι μαθητές τις αξίες που προβάλλει καθένας από τους δύο συνομιλητές: υλική ισχύς και δεσποτισμός από τη μια, αρετή, ελευθερία και νόμος από την άλλη.
- Να κατανοήσουν τις διαφορές (πολιτικές, πολιτιστικές, ιδεολογικές) ασιατικού/ περσικού και ελληνικού κόσμου, όπως εκφράζονται από τον Ξέρξη και τον Δημάρατο αντίστοιχα.
- Να γνωρίσουν τους δύο συνομιλητές, τον Δημάρατο και, ιδίως, τον Ξέρξη, που πρωταγωνιστεί στην τελευταία και πιο δραματική σελίδα των ελληνοπερσικών πολέμων.
- Να κατανοήσουν τη θέση του διαλόγου Ξέρξη – Δημάρατου στο ηροδότειο έργο.
- Να εκτιμήσουν το διάλογο ως αφηγηματική τεχνική του ιστορικού στη συγκεκριμένη περίπτωση (έχουν γνωρίσει το διάλογο στη δεύτερη ήδη ενότητα).

ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΠΥΡΗΝΕΣ

<i>Ασιατικός</i>	<i>Ελληνικός κόσμος</i>
<i>δεσποτισμός</i>	<i>ελευθερία</i>
<i>αλαζονεία</i>	<i>πενία</i>
<i>ύβρις</i>	<i>αρετή</i>
<i>μαστίγιο</i>	<i>σοφία</i>
	<i>νόμος</i>

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Πολιτισμός Ομοιότητα – διαφορά Ελευθερία

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ

Ο **πρώτος** και ο **δεύτερος στόχος** θα αποτελέσουν και τον άξονα της διδασκαλίας, καθώς το κείμενο προσφέρεται ιδιαίτερα για την κατανόηση της αντιπαράθεσης, της σύγκρουσης στο ιδεολογικό πεδίο, του περσικού και του ελληνικού κόσμου: της αριθμητικής –υλικής υπεροχής και της αρετής, της ανατολικής δεσποτείας και του νόμου, της δουλείας και της ελευθερίας⁴¹. Ο Ηρόδοτος, λίγο πριν μας μεταφέρει στο πεδίο της μάχης, μας μεταφέρει στο πεδίο της ιδεολογικής σύγκρουσης, όπου «διαγωνίζονται» ο Ξέρξης με τον Δημάρατο. Είναι χρήσιμο να θυμίσουμε στους μαθητές το διάλογο Κροίσου – Σόλωνα, που αποτελεί την πρώτη σύγκρουση των δύο κόσμων σε ιδεολογικό επίπεδο.

Οι μαθητές θα εντοπίσουν και θα κατανοήσουν τις αξίες που υποστηρίζει ο Δημάρατος στην

41. Βλ. Δ.Ν. Μαρωνίτης, 1964, σ. 60.

απάντησή του, και αντίστοιχα τις αξίες που προβάλλει ο μεγάλος βασιλιάς, και μέσα από αυτές θα συναγάγουν τα στοιχεία που συνθέτουν και χαρακτηρίζουν τον καθένα από τους δύο κόσμους. Τον ίδιο στόχο υπηρετεί και το παράλληλο κείμενο στο βιβλίο του μαθητή.

Ως προς τον **τρίτο στόχο**, τη γνωριμία με τον **Ξέρξη**, θα πρέπει να αξιοποιηθεί και η περιήληψη του βιβλίου, όπου φαίνεται η **ύβρις** που διαπράττει ο Πέρσης βασιλιάς, όταν κανχιέται πως θα υποτάξει την Ελλάδα και τότε το βασιλείο του θα συνορεύει με τον ουρανό του Δία ή όταν διατάζει την τιμωρία του Ελλησπόντου. Τα στοιχεία της προσωπικότητάς του συμπληρώνονται από τα λόγια και τη στάση του στο διάλογο: η αλαζονεία, η βεβαιότητά του πως είναι παντοδύναμος, η περιφρόνησή του προς το νόμο και προς την αξία της ελευθερίας, της ανδρείας, της αρετής, ο τρόπος που κρίνει τους ανθρώπους, το διπλό γέλιο του που συμβολίζει την ύβρη και την επικείμενη νέμεση. Η περιφρόνηση προς το συνομιλητή του, που παίζει το ρόλο τραγικού «προειδοποιητή», προοιδαίνοντας το βασιλιά για την πώση που έρχεται, δείχνει πως ο Πέρσης βασιλιάς βαδίζει προς την καταστροφή του.

Ο **διάλογος**, ένας από τους σημαντικότερους της *Ιστορίας*, είναι προφανώς ένα τέχνασμα του ιστορικού για να παρουσιάσει τη διαφορά των δύο κόσμων. Ο **Δημάρατος** επιλέγεται ως συνομιλητής του Ξέρξη – στη θέση που είχε ως τώρα ο θεός του Αρτάβανος – διότι: αντιπροσωπεύει τον κόσμο με τον οποίο ο Πέρσης βασιλιάς θα συγκρουστεί, την Ελλάδα, και επιπλέον είναι Λακεδαιμόνιος. Έχει βέβαια προδώσει την πατρίδα του και ο Ηρόδοτος δεν τον προβάλλει ως πρότυπο. Τον κρίνει όμως κατάλληλο για τον έπαινο της Σπάρτης και της Ελλάδας, θεωρώντας πιο πειστικό, πιο αντικειμενικό το λόγο του, επειδή ακριβώς μισεί τους Λακεδαιμονίους που τον έβλαψαν. Έπειτα με τους Λακεδαιμονίους θα συγκρουστεί αρχικά ο Ξέρξης και θα δοκιμαστεί η εμπιστοσύνη του στην αναμφισβήτητη αριθμητική του υπεροχή.

Ο Ηρόδοτος χρησιμοποιεί, όπως και σε άλλες περιπτώσεις, μια τεχνική μη αναμενόμενη για ιστορικό κείμενο, το **διάλογο**, ο οποίος όμως φωτίζει το ήθος των προσώπων, τη νοοτροπία, τις σκέψεις, τις αξίες, τον κόσμο που αντιπροσωπεύουν, χωρίς να μας απομακρύνει από την κύρια γραμμή εξιστόρησης· αντίθετα μας βοηθά να κατανοήσουμε καλύτερα τα ιστορικά γεγονότα. Δεν **διαλέγονται** απλώς ο Ξέρξης και ο Δημάρατος, αλλά **δύο αντίθετοι κόσμοι** που δεν μπορούν να κατανοήσουν ο ένας τον άλλον. Η διαφοροποίηση μπορεί σχηματικά να αποδοθεί με αντιθετικά ζεύγη, όπως:

<i>Έλληνες</i>	<i>Βάρβαροι</i>
<i>έννομη πόλη</i>	<i>απόλυτη μοναρχία (υπεράνω νόμων)</i>
<i>ελεύθεροι πολίτες</i>	<i>δούλοι υπήκοοι</i>
<i>αγάπη για την πατρίδα</i>	<i>φόβος του μονάρχη</i>
<i>συνειδητή πειθαρχία στους νόμους</i>	<i>τυφλή υπακοή στη θέληση του μονάρχη</i>
<i>αποτέλεσμα: δυνατότητα</i>	<i>αποτέλεσμα: κίνδυνος εκμηδένισης</i>
<i>εξασφάλισης της ελευθερίας</i>	<i>της προσωπικότητας</i>

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

τώρα (101): μετά την **καταμέτρηση**, η οποία έγινε με τον εξής τρόπο: μάζεψαν δέκα χιλιάδες άντρες σ' ένα μέρος και, αφού τους στρίμωξαν όσο ήταν δυνατόν, χάραξαν γύρω τους έναν κύκλο. Στη συνέχεια, αφού έβγαλαν έξω αυτούς τους στρατιώτες, πάνω ακριβώς στον κύκλο έχτισαν μια ξερολιθιά ως τη μέση περίπου ενός άντρα. Σ' αυτό τον κλειστό χώρο έβαζαν με τη σειρά όλους τους στρατιώτες, ανά δέκα χιλιάδες, μέχρι που τους μέτρησαν όλους.

Δημάρατος (101): ο συμβασιλέας του Κλεομένης τον κατηγορήσε ως νόθο γιο του βασιλιά Αρίσωνα αλλά βαθύτερη αιτία της αντιδικίας ήταν ότι ο Δημάρατος ανιτασσόταν στις επιθετικές πρωτοβουλίες του Κλεομένη εναντίον της Αττικής και της Αίγινας. Όταν εκθρονίστηκε, εγκατέλειψε τη Σπάρτη – μετά και την ταπείνωση που υπέστη από τους αντιπάλους του σε δημόσιο χώρο – και κατέφυγε στην αυλή του Δαρείου. Ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι καταφεύγοντας στους Μήδους «δεν ήθελε το καλό των Λακεδαιμονίων» (VII 239) τους ειδοποίησε για την εκστρατεία του Ξέρξη, ίσως –κατά τον Ηρόδοτο– για να δείξει την ευχαρίστησή του για τις δυστυχίες τους. Μετά τις Θερμοπύλες συμβούλεψε το βασιλιά να καταλάβει τα Κύθηρα ως ορμητήριο κατά της Σπάρτης (VII 234 - 235). Εκείνος δεν συμφώνησε, αναγνώρισε όμως τις καλές του προθέσεις και την ορθότητα του σχεδίου (VII 237). Ο Ξενοφών (*Ἑλληνικά* III, 1, 6) αναφέρει ότι μετά την εκστρατεία ανταμείφθηκε από τον Πέρση βασιλιά για τις υπηρεσίες του με τις προσόδους τριών πόλεων της Μ. Ασίας. Η ιστορία του στον Ηρόδοτο στα κεφ. VI, 50- 70.

η Ελλάδα παλαιόθεν και ως τώρα ζει συντροφιά με την Πενία – τῆ Ἑλλάδι πενήνῃ μὲν αἰεὶ κοτε σύντροφός ἐστι (102): η λέξη «σύντροφος» συναντάται στα αρχαία ελληνικά κείμενα ειδικότερα για συγγενείς (εκ γενετής) νόσους⁴². Ο Ηρόδοτος υπογραμμίζει μια ακόμη αντίθεση: από τη μια ο πλούτος και το πλήθος των ανδρών του Ξέρξη και από την άλλη η πενία που χαρακτηρίζει τον ελληνικό κόσμο· ο πλούτος και το πλήθος όμως υποτάσσονται στην αρετή, την ανδρεία: *πάν πλῆθος καὶ πᾶς πλοῦτος ἀρετῇ ὑπέκει* (Πλάτωνος *Μενέξενος* 240 d).

Την αντίθεση Ασίας/ πλούτου – Ελλάδας/ πενίας τη συναντάμε πολλές φορές στον Ηρόδοτο (VIII 143- 144, VIII 26, IX 82). Στον επίλογο της *Ἱστορίας* ένας Πέρσης, ο Κύρος, θα συνδέσει την πενία με την πολεμική αρετή⁴³.

αλλά εφοδιάστηκε με αρετή (ἀρετῇ δὲ ἔπακτός ἐστι) (102): η αρετή δηλαδή δεν είναι έμφυτη, αλλά αποτελεί κατάκτηση (είτε ως ικανότητα ή δεξιότητα είτε ως ηθική αρετή ή γενναιότητα την εννοήσουμε). Η πενία αντίθετα είναι «σύντροφος» της Ελλάδας, σχεδόν «εκ γενετής» δηλαδή (βλ. προηγούμενο σχόλιο).

να χτυπηθούν με τόσο μεγάλο στρατό (103): ο Ξέρξης σύντομα θα διαφυσθεί πρώτα στις Θερμοπύλες και έπειτα στη Σαλαμίνα, όπου θα γνωρίσει τη συντριβή.

εσύ σα βασιλιάς τους πρέπει ... ν' αντιμετωπίσεις διπλάσιους (103): ο Πέρσης ειρωνεύεται προκλητικά τον Δημάρατο, αλλά και εκείνος απορρίπτει (παρακάτω) με λεπτή ειρωνεία την πρόκληση («ούτε καν θα μονομαχούσα»).

να 'ναι καλά το μαστίγιο (103): τα λόγια του Ξέρξη συμπίπτουν με το λόγο του πατέρα του στο διάλογο για τα πολιτεύματα (βλ. III 82, ενότητα 8) και αποκαλύπτουν το ιδεολογικό – πολιτικό υπόβαθρο του κόσμου της Ασίας: το μαστίγιο και το φόβο του δυνάστη. Βλ. και «Παράλληλο κείμενο», αρ. 4 (σ. 72), Πλάτωνος *Νόμοι*, 697 c- e.

ποια βέβαια τυχαίνει... απέναντί τους (104): το ύφος αυτών των λόγων προδίδει τα συναισθήματα του Δημάρατου· ο Κ.Π. Καβάφης στο ποίημά του για τον εξόριστο Σπαρτιάτη βασιλιά (βλ. «Συμπληρωματικά παράλληλα κείμενα») ακολουθεί τον Ηρόδοτο.

42. Βλ. How & Wells, τ. II, σ. 165. Πρβλ.: *Δεν έχουμε ποτάμια δεν έχουμε πηγάδια δεν έχουμε πηγές, / μονάχα λίγες στέρες, άδειες κι αυτές, «Ο τόπος μας είναι κλειστός», Γ. Σεφέρης, *Μυθιστόρημα, Γ'.**

43. «δεν γίνεται από την ίδια γη να βλασταίνουν και το ένα και το άλλο, και καρποί θαυμαστοί και άντρες με πολεμική αρετή» (IX 122) στο β.τ.Μ. ενότητα 17. Για ανάλυση βλ. I.N. Περούσινακης, σσ. 201- 204.

η ελευθερία τους δεν είναι απόλυτη ... δυνάστης (πρωτότυπο «δεσπότης») **ο νόμος (104)**: η σπαρτιατική ελευθερία βρίσκεται σε αντίθεση προς την αυθαιρεσία του περσικού δεσποτισμού, αλλά ο «δεσπότης νόμος» εξαναγκάζει τους Σπαρτιάτες τόσο απόλυτα στην υπακοή, ώστε να μη διαφέρει από τον τρόπο επιβολής της θέλησης του Πέρση μονάρχη προς τους υπηκόους του, παρά μόνο ως προς τη σταθερότητα («πάντοτε την ίδια προσταγή») και την έλλειψη μαστιγίου. Η διαφορά βρίσκεται κυρίως στο στόχο: ο νόμος επιβάλλει στο Σπαρτιάτη να αγωνιστεί για να διαφυλάξει την ελευθερία του. Έτσι ο νόμος δεν περιορίζει, αλλά διευρύνει την ελευθερία τους, αφού κάθε ενέργειά τους αποβλέπει στην πραγμάτωσή της⁴⁴. Με τη θέλησή τους αγωνίζονται και πεθαίνουν για την ελευθερία τους. *Οι Πέρσες υποτάσσονται στο νόμο του βασιλιά, πεθαίνουν, αλλά για τη ζωή του βασιλιά όχι για την ελευθερία τους* (π.χ. πηδούν από το πλοίο και πνίγονται για να μην κινδυνέψει ο Ξέρξης από τη θαλασσοταραχή, όταν επέστρεφαν στην Ασία, VIII 118). Κάποιοι μελετητές βλέπουν στο διάλογο Δημάρτου – Ξέρξη απήχηση ή δάνεια της σοφιστικής.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Δημόκριτος (περ. 460- 390 π.Χ.), απόσπασμα 251

«Η φτώχεια σε δημοκρατική πολιτεία είναι τόσο προτιμότερη από τη λεγόμενη ευδαιμονία στις χώρες που κυβερνούν δεσποτικοί άρχοντες, όσο είναι προτιμότερη η ελευθερία από τη δουλεία». «ἡ ἐν δημοκρατίῃ πενήτι τῆς παρὰ τοῖσι δυνάστησι καλεομένης εὐδαιμονίης τοσοῦτόν ἐστι αἰρετώτερον, ὀκόσον ἐλευθερίῃ δουλείης».

2. Κ.Π. Καβάφης, «Ο Δημάρτος»

Το θέμα, ο Χαρακτήρ του Δημάρτου,
που τον επρότεινε ο Πορφύριος, εν συνομιλία,
έτσι το εξέφρασεν ο νέος σοφιστής
(σκοπεύοντας, μετά, ρητορικώς να το αναπτύξει).

«Πρώτα του βασιλέως Δαρείου, κ' έπειτα
του βασιλέως Ξέρξη ο αυλικός·
και τώρα με τον Ξέρξη και το στρατεύμά του,
να επί τέλους θα δικαιωθεί ο Δημάρτος.

»Μεγάλη αδικία τον έγινε.
Ήταν του Αρίστωνος ο υιός. Αναίσχυντα
εδωροδόκησαν οι εχθροί του το μαντεϊόν.
Και δεν τους έφθασε που τον εστέρησαν την βασιλεία,
αλλ' όταν πια υπέκλυσε, και το απεφάσισε
να ζήσει μ' εγκαρτέρησιν ως ιδιώτης,
έπρεπ' εμπρός και στον λαό να τον προσβάλουν,
έπρεπε δημοσία να τον ταπεινώσουν στην γιορτή.

44. Βλ. Σοφ. Μαρκιανός, σ. 67.

»Όθεν τον Ξέρξη με πολύν ζήλον υπηρετεί.
Με τον μεγάλο Περσικό στρατό,
κι αυτός στην Σπάρτη θα ξαναγυρίσει·
και βασιλεύς σαν πριν, πως θα τον διώξει
αμέσως, πως θα τον εξευτελίσει
εκείνον τον ραδιούργον Λεωτυχίδα.

»Κ' η μέρες του περνούν γεμάτες μέριμνα·
να δίδει συμβουλές στους Πέρσας, να τους εξηγεί
το πως να κάμουν για να κατακτήσουν την Ελλάδα.

»Πολλές φροντίδες, πολλή σκέψις και για τούτο
είν' έτσι ανιαρές του Δημαράτου η μέρες·
πολλές φροντίδες, πολλή σκέψις και για τούτο
καμιά στιγμή χαράς δεν έχει ο Δημάρατος·
γιατί χαρά δεν είν' αυτό που αισθάνεται
(δεν είναι· δεν το παραδέχεται·
πώς να το πει χαρά; εκορυφώθ' η δυστυχία του)
όταν τα πράγματα τον δείχνουν φανερά
που οι Έλληνες θα βγούνε νικηταί.»

3. Αισχύλου Πέρσες, στ. 180-197

Άτσοσα (η μητέρα του Ξέρξη αφηγείται στο Χορό το όνειρο που είδε την προηγούμενη νύχτα)
Μου φάνηκε μπροστά μου δυο καλοντυμένες
πως βγήκανε γυναίκες, στολισμένη η μια τους
με περσικούς κι η δεύτερη δώριους πέπλους
πολύ απ' τις τωρινές ξεχωριστές στο μπόι
και στην ασύγκριτη ομορφιά· κι απ' το ίδιο γένος
αδερφές, της μιας έδωσε πατρίδα ο κλήρος
την Ελλάδα, της άλλης τη γη των βαρβάρων.
Μου φάνηκε λοιπόν σαν κάποια ανάμεσό τους
νάχανε στήσει αμάχη αυτές, κι ως το είδε ο γιος μου,
να τις κρατήσει επάσκιζε και τις μερέψει,
ως που τις ζεύει στο άρμα του και ζυγολούρια
στο σβέροκο των περνά· κορδώνουνταν η μια τους
με τα στολίδια αυτά κι έδινε υπάκουο στόμα
στα γκέμια της, ενώ φτερονοκοπιούνταν η άλλη
και μια τα σύνεργα του δίφρου θρυμματίζει,
και με βία τον ξεσέρνει δίχως χαλινάρια
ως που τέλος σε δυο το ζυγό σπα στη μέση.
Και πέφτει ο γιος μου κι ο πατέρας του κοντά του
φτάνει γεμάτος λύπηση [...]

Μετάφραση: Ι. Γρουπάρης

4. Πλάτωνος Νόμοι 697-699

Στο συμπέρασμα αυτό μας οδήγησε η λεπτομερής εξέταση του περσικού πολιτεύματος. Βεβαιώθηκαν ότι η διαφθορά τους μεγάλωνε χρόνο με τον χρόνο κι η αιτία του κακού ήταν ότι περιορίσαν σημαντικά τις ελευθερίες του λαού, επέβαλαν μια υπερβολικά αυταρχική εξουσία κι έτσι κατέστρεψαν το συναίσθημα της φιλίας και της ομόνοιας που υπήρχε στην πόλη. Όταν χαθούν αυτά, η πολιτική των αρχόντων δεν είναι πια η εξασφάλιση των συμφερόντων του λαού αλλά η διατήρησή τους στην εξουσία [...]. Όταν όμως βρεθούν στην ανάγκη να βάλουν τους υπηκόους τους να πολεμήσουν για λογαριασμό τους, τότε διαπιστώνουν ότι δεν υπάρχει ενότητα και προθυμία για πόλεμο κι αντιμετώπιση κινδύνων. Μπορεί να έχουν εκατομμύρια στρατιώτες, όλοι όμως είναι άχρηστοι στο πεδίο της μάχης.

[...] Ας πάμε τώρα στο πολιτικό σύστημα της Αττικής. Πρέπει να αποδείξουμε, με παρόμοιο τρόπο, ότι η απόλυτη ελευθερία είναι άπειρα χειρότερη από την υπακοή σε μετριοπαθείς άρχοντες [...].

[...] Οι Αθηναίοι (;μετά τη μάχη του Μαραθώνα και όταν πληροφορήθηκαν για την εκστρατεία του Ξέρξη) κατάλαβαν ότι μόνο οι ίδιοι κι οι θεοί τους θα μπορούσαν να τους σώσουν. Όλα αυτά δημιούργησαν μέσα τους ένα θαυμάσιο πνεύμα αλληλεγγύης. Μια αιτία ήταν ο φόβος που αισθάνονταν για τους παλιούς παραδοσιακούς νόμους της πόλης τους, τους οποίους υπάκουαν τυφλά από τα παλιά χρόνια. Στην προηγούμενη συζήτησή μας ονομάσαμε συχνά αυτό τον φόβο σεβασμό κι είπαμε ότι όσοι θέλουν να είναι σωστοί πρέπει να υποτάσσονται σ' αυτόν, ενώ οι δειλοί δεν τον γνωρίζουν.

Μετάφραση: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου

ΑΞΟΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗΣ για τις ερωτήσεις του β.τ.Μ.

Ερώτηση 3β: Δεν περιμένουμε απαντήσεις που θα ξεπερνούν την ηλικία των μαθητών, άλλωστε η ερώτηση δίνεται για συζήτηση ακριβώς για να καταλάβουν οι μαθητές με τη βοήθεια του διδάσκοντος ορισμένα πράγματα: ποια διαφορά έχει να υπακούω σε κάτι για το οποίο έχω εκφράσει τη γνώμη μου, επομένως με εκφράζει ως ένα βαθμό τουλάχιστον, αποτελεί προϊόν συλλογικής απόφασης, σε κάτι το οποίο με έναν τρόπο με εξασφαλίζει (ανάλογα για ποιο πράγμα συζητάμε, μπορεί το παράδειγμα να ξεκινήσει με λίγα λόγια από το σχολείο ή το σπίτι), να υπακούω σε κάτι το οποίο μπορώ να αλλάξω, αν δεν με εξυπηρετεί. Πάνω απ' όλα, όταν μιλάμε για νόμο, μας εξασφαλίζει την ελευθερία. Από την άλλη ο εξαναγκασμός του δεσπότη, το μασιτίγιο, μας συνηθίζει μόνο στη δουλεία. Φυσικά το θέμα έχει πολλές πτυχές, αλλά δεν θα ήταν σκόπιμο να επεκταθούμε.

ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ – ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Για την 1η ερώτηση, η απάντηση (προφορική) θα στηριχτεί σε πρώτο επίπεδο στην αχανή, πολλαπλάσια της ελληνικής, έκταση και στον άθλο της μεγάλης και δύσκολης πορείας που είχε να επιτελέσει ο Ξέρξης, επικεφαλής της στρατιάς του. Σε δεύτερο επίπεδο γίνεται κατανοητή η διαφορά δυνάμεων, αριθμητικά, και ο πλούτος που μπορεί ο Ξέρξης να συγκεντρώσει και να διαθέσει για τέτοιο στρατό.

Για τη διαθεματική εργασία: αν επιλεγεί η εργασία, θα πρέπει να δοθεί έγκαιρα και να καθοδηγηθούν οι μαθητές στην αναζήτηση του υλικού. Μπορεί όμως και να συζητηθούν απλώς στην τάξη κάποιοι από τους άξονες που δίνονται.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιο είναι το περιεχόμενο της έννοιας «αρετή» σύμφωνα με όσα υποστηρίζει ο Δημάρατος; Πώς καταλαβαίνετε εσείς σήμερα την έννοια;
2. Στα θρησκευτικά σας μάθατε ότι «ὁ θεὸς ὑπερηφάνους ἀντιτάσσειται»⁴⁵, γνωρίζετε την ιστορία για τον «πύργο της Βαβέλ», στον Ηρόδοτο είδατε ότι οι θεοί τιμωρούν την «ύβρη» και ότι «το θείο είναι φθονερό» (και στην *Οδύσσεια* το αναφέρει η Καλυψώ στον Οδυσσέα). Να αναλύσετε με λίγα λόγια την κοινή αντίληψη που εκφράζεται στις περιπτώσεις αυτές και να συζητήσετε αν συναντάμε και σήμερα την ίδια αντίληψη και ποιες επιπτώσεις έχει για το άτομο και την κοινωνία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

1. Ελευθερία και νόμος

[...] Για τον Ηρόδοτο η δράση του ανθρώπου καταξιώνεται ανάλογα με το βαθμό πραγμάτωσης της ελευθερίας. Η έννοια όμως της ελευθερίας, παρ' όλο που χρησιμοποιείται ως μέτρο αξιολόγησης, δεν έχει πάντοτε ένα καθορισμένο περιεχόμενο με μετρήσιμες διαστάσεις· μπορεί να σημαίνει την προσωπική ελευθερία ενός ατόμου σε αντίθεση προς τη δουλεία, την πολιτειακή ελευθερία ενός συνόλου σε αντίθεση προς ένα δεσποτικό ή τυραννικό καθεστώς και, τέλος, την ελευθερία ενός κράτους ή έθνους σε αντίθεση προς κάθε εξάρτησή του από μια ξένη δύναμη. [...] Χαρακτηριστικό παράδειγμα της σχέσης αυτής των διαφόρων μορφών ελευθερίας βρίσκεται στην απάντηση που έδωσαν οι δύο ευγενείς Σπαρτιάτες, ο Σπερθίας και ο Βούλης, προς τον Υδάρνη, το στρατηγό του Ξέρξη στη Μικρά Ασία. [...] Από την απάντηση αυτή προς τον Υδάρνη φαίνεται ότι η ελευθερία δεν είναι νοητή μέσα σε ένα ανελεύθερο δεσποτικό καθεστώς· η προσωπική ελευθερία προϋποθέτει την πολιτειακή ελευθερία. [...] Η πολιτειακή εξάλλου ελευθερία δε συμβιβάζεται για τον Ηρόδοτο ούτε με την υποταγή ενός συνόλου σε έναν ντόπιο δεσπότη ή τύραννο ούτε με την οποιαδήποτε εξάρτηση του συνόλου αυτού από μια εξωτερική δύναμη. Με την έννοια αυτή η πολιτειακή ελευθερία ταυτίζεται με την αυτονομία, κατά την οποία ένα σύνολο ανθρώπων, είτε αυτό είναι κράτος είτε έθνος, έχει το δικαίωμα και την ικανότητα να οργανώνει τη ζωή του σύμφωνα με νόμους και κανόνες που δεν επιβάλλονται από έναν ντόπιο δεσπότη ή τύραννο και δεν υπαγορεύονται από μια εξωτερική δύναμη. [...] Η ανεξαρτησία, λοιπόν ενός κράτους ή έθνους είναι για τον Ηρόδοτο όρος αναγκαίος, όχι όμως και επαρκής, για κάθε άλλη μορφή ελευθερίας: χωρίς αυτήν ούτε προσωπική ελευθερία μπορεί να υπάρξει ούτε πολιτειακή (αυτονομία), ενώ, αντίθετα, η ύπαρξη της ανεξαρτησίας δεν εξασφαλίζει ούτε την πολιτειακή ούτε την προσωπική ελευθερία.

Σοφ. Μαρκιανός, σσ. 59- 61

2. Τραγωδία και Ίστορίη Δημάρατος (7.101-104)

Με ομηρικά ή και μεταγενέστερα παραδοσιακά κριτήρια η τοποθέτηση της *πενίης* δίπλα στην *ἀρετή* θα ήταν οξύμωρο. Από την ώρα όμως που άρχισε ο επιμερισμός της *ἀρετής*, ήδη από τον Όμηρο, και συνεχίστηκε κυρίως τη λυρική εποχή της Ελλάδας, η *ἀρετή* μπορεί να τίθεται δίπλα στην *πενίη*. Πάντως στο χωρίο αυτό η λέξη *ἀρετή* χρησιμοποιείται αμφίσημα. Όταν *ἀπαμύνεται* τη δεσποσύνη, η *ἀρετή* είναι γενναιότητα στη μάχη, όταν *ἀπαμύνεται* την *πενίη* είναι επινοητικότητα

45. Το παράθεμα «Ὁ θεὸς ὑπερηφάνους ἀντιτάσσειται, ταπεινοὺς δὲ δίδωσιν χάριν» είναι από την *Ἐπιστολὴ Ἰακώβ*, 4, αλλά το ίδιο υπάρχει σε *Ψαλμοὺς*, στις *Παροιμίες* κ.ά.

στην αντιμετώπιση της ένδειας. Στην πρώτη περίπτωση είναι αποτέλεσμα *νόμου*, στη δεύτερη *σοφίας*. Με την πρώτη της ιδιότητα η *ἀρετή* της Ελλάδας *ἀπαμύνεται* την πολεμική δύναμη και το πλήθος των επιτιθεμένων, με τη δεύτερη τον πλούτο που εκπροσωπούν και κουβαλούν μαζί τους οι Πέρσες. Ο τρόπος με τον οποίο η *ἀρετή* *ἀπαμύνεται* την *πενίη* είναι η επινοητικότητα και η δραστηριότητα στην εργασία στην ξηρά ή στην θάλασσα (πβ. Αριστοφάνη, *Πλούτος* 510 κε.).

Η αντίθεση μεταξύ *δουλοσύνης* και *ἐλευθερίας* είναι ισχυρή σ' όλη την ενότητα αυτή (πβ. 7.135.3). Ο Ξέρξης φέρνει τη *δουλοσύνη* και η δεσποτική του φύση εμποδίζει να καταλάβει πώς είναι δυνατό, αν είναι όλοι οι Έλληνες ελεύθεροι και δεν εξουσιάζονται από ένα, να θελήσουν να αντισταθούν (103.3-4). Ο Ξέρξης εξετάζει τα πράγματα με τη δική του τυπική λογική [...] με βάση τους αριθμούς, με πόσους μπορεί να πολεμήσει ένας Έλληνας. Αγνοεί το νόμο και την πολλαπλάσια δύναμη που περιέχει, όταν *ἀπαμύνεται* τη *δουλοσύνη* και χαρακτηρίζει *κόμπο* (2) τα λόγια του Δημάρτου για την υποχρέωση των Λακεδαιμονίων να πολεμήσουν ανεξάρτητα από τον αριθμό τους. [...].

[...] Ο Δημάρτος είναι ένας *warner* (= «προειδοποιητής»). Ο διάλογός του με τον Ξέρξη αποσκοπεί να δείξει την άγνοια στην οποία βρίσκεται ακόμη ο βασιλιάς, ενώ κατευθύνεται ήδη προς τη Θέρμη. Ο Ξέρξης βρίσκεται σε θέση ανάλογη με εκείνη του Κροίσου στο τέλος της συνομιλίας του με το Σόλωνα. Ο Κροίσος *ἀποπέμπεται* το Σόλωνα *νομίσσας κάρτα ἀμαθέα εἶναι*. Ο Ξέρξης *ἐς γέλωτά τε ἔτρεψε καὶ οὐκ ἐποίησατο ὀργὴν οὐδεμίαν, ἀλλ' ἠπίως αὐτὸν ἀπεπέμψατο* (7.105). Στην πρώτη περίπτωση *ἔλαβε ἐκ θεοῦ νέμεις μεγάλη Κροῖσον* (1.34.1). Ο γέλωτας του Ξέρξη στη δεύτερη περίπτωση (105) συμβολίζει πάλι την *ἕβριν* και την επικείμενη *νέμεση*. Το διάλογό του με το Δημάρτο διακόπτει άλλος ένας γέλωτας (103.1). Ο γέλωτας αυτός είναι ένα σημαντικό λογοτεχνικό θέμα στον Ηρόδοτο, που χρησιμοποιείται να δείξει περιφρόνηση προς το συνομιλητή και την υβριστική κατάσταση του πνεύματος του ομιλητή. Πληροφορεί τον αναγνώστη ότι ο ήρωας στο ύψιστο σημείο της ευδαιμονίας του δεν έχει αίσθηση της τρωπής θέσης στην οποία βρίσκεται ως άνθρωπος και προδιαγράφει την τελική του πτώση. Έτσι δημιουργεί το αίσθημα ότι «γέλα καλύτερα όποιος γέλα τελευταίος». Ο συγγραφέας με την τεχνική του γέλωτα προδιαγράφει ένα αποτέλεσμα αλλά το κρατεί εκκρεμές για πολλή ώρα. Και αυτής της χρήσης του γέλωτα πρώτος διδάσκαλος είναι ο Όμηρος: πβ. *Οδ.* 18.100, 20.346-7, 358. Ο στ. 347 λέγει για τους μνηστήρες: *οἱ δ' ἤδη γναθμοῖσι γελῶων ἄλλοτριόισιν*.

I.N. Περουσιάνης, σσ. 151-155

3. Η πολιτική αντιδικία Περσών και Ελλήνων

Σε περίοδο ακμής βρίσκει τον Κροίσο ο Σόλων και αποκαλύπτεται η πνευματική αντιδικία Ελλάδος και Ασίας· σε στιγμή ύψιστης ακμής διαλέγεται ο Ξέρξης με το Δημάρτο, και έρχεται στο φως η πολιτική αντιδικία Περσών και Ελλήνων. Ο περσικός στρατός έχει περάσει τον Ελλήσποντο, ο ναυτικός στόλος τον παρακολουθεί. Στο Δορίσκο ο Ξέρξης κάνει τη μεγάλη του επιθεώρηση, η θέα του πολυάριθμου στρατού και στόλου του τον γεμίζει υπερηφάνεια και εμπιστοσύνη, τότε φωνάζει τον εξόριστο βασιλιά των Σπαρτιατών Δημάρτο (7, 100-104) και τον ρωτά αν οι Έλληνες θα τολμήσουν να αντισηκώσουν χέρι στη δύναμή του. Ο διάλογος που ακολουθεί αντιπαραθέτει με τον πιο καθαρό τρόπο την ελληνική πενία και το ελεύθερο ελληνικό πολίτευμα (με ανασταλτικούς της εξαθλίωσης και της ασυδοσίας παράγοντες τη σοφία και το νόμο) στον πλούτο και το δεσποτικό καθεστώς της ανατολής, όπου τα πάντα είναι ζήτημα διαταγής ενός ανθρώπου και υποταγής τυφλής των πολλών. Ο Ξέρξης δεν μπορεί να συλλάβει τη διαφορά, ή μάλλον να εκτιμήσει τη

σημασία και τις επιπτώσεις της στην εξέλιξη των πολεμικών πραγμάτων. Γελά και αποπέμπει το Δημάρατο *ηπίως*. Τα γεγονότα που ακολουθούν θα πείσουν τον Ξέρξη για την ελληνική ανδρεία, η ελληνική όμως ελευθερία θα παραμείνει γι' αυτόν ένα άλυτο μυστήριο. Πόσο η περσική τραγωδία σχετίζεται με το δεσποτικό πολίτευμα, ο Ηρόδοτος το δείχνει με μια σειρά από τις νουβέλες, που θα τις σχολιάσουμε παρακάτω. Για την ελληνική πόλη και το ελεύθερο πολιτειακό της σύστημα υπάρχει χώρος για συλλογική δράση, για αντιδικίες προσώπων και πόλεων επίσης, για μοιραίες όμως αυθαιρεσίες ενός ατόμου όχι. Η κατανομή της εξουσίας και ο επιτρεπόμενος έλεγχος καθιστούν δυνατό το διάλογο, η πιθανή καταστροφή έτσι επιμερίζεται και δεν συνθλίβει με τον όγκο της το σύνολο.

Δ.Ν. Μαρωνίτης, 1964, σ. 76

ΒΙΒΛΙΟ ΕΒΔΟΜΟ (VII)

ΠΟΛΥΜΝΙΑ

ΕΝΟΤΗΤΑ 13η

Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΘΕΡΜΟΠΥΛΩΝ VII 206, 208-213, 215, 219, 223-226, 228, 238

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- Να γνωρίσουν οι μαθητές ένα από τα πιο ένδοξα γεγονότα της ελληνικής ιστορίας, τη μάχη των Θερμοπυλών, και να κατανοήσουν γιατί η περσική νίκη δεν απέκτησε κανενός είδους αίγλη, ενώ αντίθετα η ελληνική ήττα υψώθηκε σε πανανθρώπινο διαχρονικό σύμβολο προσηλώνσης στο χρέος και θυσίας για την ελευθερία.
- Να εκτιμήσουν τη λιτότητα του λόγου του Ηροδότου και γενικότερα την αφηγηματική του δύναμη.
- Να γνωρίσουν καλύτερα τον Πέρση βασιλιά και τους άλλους πρωταγωνιστές της μάχης μέσα από τις πράξεις και το λόγο τους.
- Να αναγνωρίσουν και να κατανοήσουν τους παράγοντες που επηρέασαν τις διάφορες φάσεις της μάχης και την τελική της έκβαση και να εκτιμήσουν την προσφορά της Σπάρτης και των άλλων Ελλήνων (των Θεσπιέων κυρίως) στον αγώνα κατά των Περσών.
- Να εμβραθύνουν στις διαφορές μεταξύ του ασιατικού και του ελληνικού κόσμου (στον ιδεολογικό, πολιτιστικό και στρατιωτικό-πολεμικό τομέα).
- Να γνωρίσουν καλύτερα τον τρόπο χρονολόγησης που ακολουθεί ο Ηρόδοτος.

ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΠΥΡΗΝΕΣ

Ελευθερία-δεσποτισμός

Νόμος

Ανθρωπισμός – βαρβαρότητα

Μοίρα – ευθύνη

Λιτότητα

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Άτομο - κοινωνία, Νόμος , Ομοιότητα- διαφορά.

Πολιτισμός (οπλισμός – στρατιωτική τακτική, αξίες/ ιδανικά, φιλοπατρία – προδοσία).

Σύστημα (π.χ. στρατιωτικό, κοινωνικό κτλ.).

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ

- Οι μαθητές μπορούν να εντοπίσουν στην αφήγηση όλα τα στοιχεία που έκαναν τη μάχη των Θερμοπυλών **σύμβολο θυσίας** και ακλόνητης, συνειδητής, **προσήλωσης στο χρέος**. Η αφήγηση αναδεικνύει τον πόθο για την ελευθερία, τη δύναμη του νόμου, κάνει κατανοητό ότι η αριθμητική υπεροχή υποχωρεί μπροστά στο φρόνημα, ότι, εκτός από την επικράτηση στο πεδίο της μάχης, υπάρχει η ηθική δικαίωση, οι αξίες, τα ιδανικά. Οι Πέρσες πολεμούν υπό την απειλή του μαστιγίου και νικούν με την προδοσία του Εφιάλτη και την αριθμητική υπεροχή τους. Οι Έλληνες δεν νικούν στη μάχη, αλλά το αποτέλεσμα της μάχης το χαρακτηρίζουμε «θυσία» και όχι «ήττα». Η γνωριμία του γεγονότος και η κατανόηση της ιδιαιτερότητάς του, όπως προκύπτει από το κείμενο, θα αποτελέσει το βασικό άξονα της διδασκαλίας (πρώτος και δεύτερος στόχος).
- Η αφήγηση τοποθετείται στον κύριο άξονα εξιστόρησης⁴⁶, ενώ ο νέος διάλογος Ξέρξη - Δημάρατου εξηγεί τη συμπεριφορά των Σπαρτιατών και ταυτόχρονα προβάλλει την *άτη* (με την έννοια της τύφλωσης) που έχει καταλάβει τον Πέρση βασιλιά (209)· το ίδιο και η διαταγή του να τους πάνε μπροστά του ζωντανούς (210)· η *ύβρη* του προς τον νεκρό του Λεωνίδα προστίθεται στην προηγούμενη υβριστική συμπεριφορά του και οδηγεί με βεβαιότητα στη *νέμεση*. Έχουμε την εντύπωση ότι παρακολουθούμε αργαία τραγωδία.
- Οι παράμετροι του γεγονότος (χώρος, χρόνος, δυνάμεις αντιπάλων) διαγράφονται ικανοποιητικά. Θα προσέξουμε ιδίως λεπτομέρειες όπως τη στενότητα του περάσματος, προσδιορισμούς για τη **χρονολόγηση** της μάχης (Ολυμπιακοί αγώνες, Κάρνεια) και για τον καθορισμό καθεμιάς φάσης της: «την ώρα που ανάβουν τα λυχνάρια», «γλυκοχάραζε η αυγή», «την ώρα που η αγορά γεμίζει κόσμο».
- Η απόφαση του Λεωνίδα και των συμπολεμιστών του να μείνουν και να πεθάνουν υπακούοντας στους νόμους της Σπάρτης, τονίζει την αντίληψη του Ηρόδοτου ότι ο άνθρωπος έχει την ευθύνη των πράξεων και αποφάσεών του. Όλοι γνώριζαν (κεφ. 219) ότι ο θάνατος είναι βέβαιος, μάλιστα ο μάντης Μεγιστίας το γνώριζε πρώτος· με την απόφασή τους να μείνουν υψώνονται σε ελεύθερες ηθικές οντότητες, που αναλαμβάνουν την ευθύνη των πράξεών τους, θυσιάζουν τη ζωή τους για αξίες που θεωρούν ανώτερες, υπερβαίνουν την αναγκαιότητα που επιβάλλει η μοίρα⁴⁷. Κι αν τους Σπαρτιάτες τους υποχρέωνε ο νόμος της πατρίδας τους να μείνουν, τον Μεγιστία και τους Θεσπιείς τους υποχρέωνε μόνο **η συνείδηση του χρέους**. Η στάση, το ήθος των υπερασπιστών των Θερμοπυλών απέναντι στο ήθος του Ξέρξη και των Περσών αναδεικνύει τη διαφορά των δύο κόσμων, ελληνικού και ασιατικού. Ανάμεσα στους δύο κόσμους, ο Εφιάλτης παραμένει το διαχρονικό σύμβολο του προδότη. Ο Ηρόδοτος μιλάει καθαρά για την ευθύνη του και μάλιστα με πρόληψη (κεφ. 213): «μαρτύρησε το μονοπάτι ... που έγινε αιτία ν' αφανιστούν οι Έλληνες».

46. Υπάρχουν λίγες σύντομες παρεκβάσεις (π.χ. στο κεφ. 216 για το μονοπάτι, η οποία συνιστά τραγική προειδοποίηση), αλλά παραλείφθηκαν από το βιβλίο λόγω περιορισμού σελίδων.

47. Βλ. και Σ. Μαρκιανός, σ. 48.

- Ως προς τη δύναμη της αφήγησης και της περιγραφής θα πρέπει να αναδειχτεί η λιτότητα του ύφους: παραστατικότητα, λεπτομέρεια, χωρίς κανένα περιττό στοιχείο, ούτε σχήματα λόγου ούτε καν επίθετα πέρα από τα αναγκαία προσδιοριστικά. Η περιγραφή της στρατηγικής και των ελιγμών των Ελλήνων, η περιγραφή της τελευταίας φάσης της μάχης, η εικόνα των σπασμένων δοράτων, η μάχη σώμα με σώμα, με τα χέρια και τα δόντια, ο θάνατος του Λεωνίδα, η λυσσαλέα μάχη γύρω από το πτώμα του συγκλονίζουν στη λιτότητά τους. Ακόμα και η κακοποίηση του νεκρού Λεωνίδα αποδίδεται με λίγα λόγια, χωρίς εξάρσεις. Πολλά στοιχεία δίνουν ποιικιλία στην αφήγηση: η αλλαγή από τον ευθύ λόγο του Δημάρατου στον πλάγιο του Ξέρξη, το επεισόδιο με τον Διηνέκη με τον ανεκδοτολογικό χαρακτήρα του, η εικόνα των Σπαρτιατών που γυμνάζονται ή περιποιούνται τα μαλλιά τους.
- Ως προς τον Ξέρξη, οι μαθητές μπορούν να παρακολουθήσουν την εναλλαγή των συναισθημάτων του, τη συναισθηματική αστάθεια, την έλλειψη ψυχραιμίας, που έρχονται σε αντίθεση με τη σταθερότητα του Λεωνίδα⁴⁸, την αφοσίωση στους νόμους της πατρίδας του. Αξίζει, τέλος, να αναλυθεί το ήθος των Σπαρτιατών και το επεισόδιο με τον Διηνέκη, που δίνει μια άλλη διάσταση του ήθους αυτού.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

αυτό το σώμα του Λεωνίδα (206): το σώμα των τριακοσίων φαίνεται πώς ήταν θεσμοθετημένο⁴⁹ μόνο η επιλογή των συγκεκριμένων ανδρών ήταν ευθύνη του Λεωνίδα. Ο Λεωνίδας ήταν αδελφός (ετεροθαλής) του βασιλιά Κλεομένη και γαμπρός του· παντρεύτηκε την κόρη του, την περίφημη Γοργώ, ενισχύοντας και τα δικαιώματά του στο θρόνο, καθώς ο Κλεομένης δεν είχε γιο και η Γοργώ ήταν «πατρούχος» κόρη – κάτι ανάλογο με την «επίκληρο» των Αθηναίων. Ο Ηρόδοτος στον έπαινο του Λεωνίδα περιλαμβάνει την αναφορά στο γενεαλογικό του δέντρο (κεφ. 204) που φτάνει στον Ηρακλή, αλλά τα στοιχεία και οι υπολογισμοί (21 γενιές μετά τον Ηρακλή) δεν συμφωνούν με τη χρονολογία της μάχης των Θερμοπυλών (480 π. Χ.), αφού καταλήγουν ότι έζησε περίπου το 650 π.Χ. Ο κατάλογος των προγόνων του Λεωνίδα θυμίζει ανάλογους καταλόγους στην *Ιλιάδα*, πριν από την αριστεία ενός ήρωα.

Ολυμπιακοί αγώνες (206): για να προετοιμαστούν και να διεξαχθούν οι αγώνες και οι ποικίλες εκδηλώσεις, σταματούσαν οι εχθροπραξίες για ένα μήνα και επιβαλλόταν εκεχειρία. Γι' αυτό ο Λεωνίδας θα ξεκίνησε από τη Σπάρτη, πριν αρχίσουν οι εκδηλώσεις των Καρνείων⁵⁰.

κατάσκοπος (208): η κατασκοπία σε καιρό πολέμου είναι γνωστή από την *Ιλιάδα* (*Κ: Δολώνεια*), όπου ο Διομήδης με τον Οδυσσέα, ενώ βρίσκονται σε κατασκοπευτική αποστολή, συλλαμβάνουν κατάσκοπο από το τρωικό στρατόπεδο, τον Δόλωνα.

με τη στρατιά του (209): το αίσθημα υπεροχής προκύπτει από τη δύναμη της στρατιάς. Ο ιστορικός

48. Τον περιγράφει με εξαιρετική λιτότητα στο κεφ. 204 (δεν περιλαμβάνεται στο σχολικό βιβλίο): «Βέβαια στο στρατόπεδο αυτό υπήρχαν κι άλλοι στρατιοί, καθώς η κάθε πόλη είχε τον δικό της αλλά εκείνος που τον **καμάρωναν** πάνω απ' όλους κι είχε στις διαταγές του το σύνολο του στρατού ήταν ο Λεωνίδας ο Λακεδαιμόνιος, ο γιος του Αναξανδρίδα, γιου του Λέοντος». Λίγο παραπάνω είχε παρουσιάσει τον Ξέρξη: «ήταν λοιπόν τόσα εκατομμύρια άντρες, κανείς τους όμως δεν είχε παράστημα και ομορφιά που να του δίνει το δικαίωμα να εξουσιάζει αυτή τη δύναμη – μονάχα ο Ξέρξης» (VII 187). Οι υπογραμμίσεις στο κείμενο δικές μας.

49. Βλ. Ηλ. Σπυρόπουλος, τ. Δ', σ. 419, σχόλιο 491.

50. Βλ. How & Wells, τ. II, σ. 223.

είχε αναφέρει παραπάνω ότι το πλήθος που οδηγούσε ο Ξέρξης ήταν τέτοιο (5.283.000 ανθρώπους υπολογίζει), που τα νερά μερικών ποταμών δεν στάθηκαν αρκετά να τους ξεδιψάσουν.

άντρες όμως λίγοι (210): η φράση έμεινε ως παροιματική για τη γενναιότητα. Παρόμοια άποψη εκφράζει η Αρτεμισία προς τον Μαροδόνο (κεφ. 68): «οι αντίπαλοι είναι τόσο ανώτεροι στη θάλασσα απ' τους άντρες σου, όσο οι άντρες απ' τις γυναίκες» και ο Ξέρξης για την Αρτεμισία στη ναυμαχία της Σαλαμίνας: «μου έγιναν οι άντρες γυναίκες κι οι γυναίκες άντρες» (VIII 88).

αναπήδησε (212): τα συναισθήματα του βασιλιά στη σκηνή αυτή έρχονται σε αντίθεση με τα συναισθήματά του σε αντίστοιχη σκηνή που μας περιέγραψε ο ιστορικός στην Άβυδο. Τότε, όταν καμάρωνε το στρατό του, ο βασιλιάς ένωσε χαρά και περηφάνια, εδώ νιώθει φόβο. Οι ελπίδες του διαψεύδονται σιγά σιγά: στην αρχή περίμενε ότι οι Έλληνες «θα το βάλουν στα πόδια», ύστερα, οργισμένος που είχαν το «θράσος» να του αντιστέκονται, έστειλε «να τους πιάσουν ζωντανούς». Όταν αυτοί απέτυχαν, έστειλε τους επίλεκτους του σώματος των «αθανάτων» κτλ. Από τη βεβαιότητα της δύναμης και το γέλιο, που προδίνουν την αλαζονεία, την ύβρη, φθάνει στην οργή, την απογοήτευση, την αμηχανία, το φόβο.

Εφιάλτης (213): ο Ηρόδοτος παραθέτει και την εκδοχή ότι ο προδότης δεν ήταν ο Εφιάλτης αλλά κάποιος Ονήτης από την Κάρυστο ή ο Κορυδαλλός από την Αντίκυρα, αλλά δεν τη δέχεται.

η κατάβαση από το βουνό ... και η ανάβαση (223): τα τμήματα του στρατού του Ξέρξη που θα έκαναν την κατά μέτωπο επίθεση είχαν μόνο να κατέβουν από το βουνό (είχαν δηλαδή να διανύσουν μικρή κατηφορική απόσταση), αντίθετα ο Υδάρνης έκανε το γύρο του βουνού (άρα είχε μεγάλη και ανηφορική –εκτός από την κατηφορική– πορεία). Γι' αυτό υπολόγιζαν τόσο το χρόνο (όπως δηλώνει με τους συνεχείς χρονικούς προσδιορισμούς ο ιστορικός) και δεν καθυστέρησαν πολύ με τους Φωκείς. Πιθανόν, θα είχε αποτύχει ο συγχρονισμός των δύο επιθέσεων και η κύκλωση των υπερασπιστών των στενών, αν οι Φωκείς δεν έφευγαν. Ο Ηρόδοτος υπερασπίζεται τους Φωκείς, ίσως με απαίτηση του μαντείου των Δελφών⁵¹.

να κόψουν το κεφάλι του (238): η περιγραφή του Ηροδότου ταιριάζει στο έθιμο των Ταύρων της Κριμαίας, που ο ίδιος ο ιστορικός περιγράφει στο IV 103. Στο έθιμο αυτό στηρίζει ο Ευριπίδης την πλοκή της τραγωδίας του *Ίφιγένεια εν Ταύροις*. Οι Ταύροι θυσίαζαν στη θεά Αρτεμη τους Έλληνες ναυαγούς που το κύμα έβγαζε στις ακτές τους ως εξής: χτυπούσαν το υποψήφιο θύμα με ρόπαλο στο κεφάλι κι ύστερα έκοβαν το κεφάλι και το κάρφωναν πάνω σε πάσσαλο, ενώ το σώμα το έριχναν σε παραπλήσιο γκρεμό. Στη μάχη των Πλαταιών θα καταδικάσει και ο Πανσανίας το έθιμο αυτό και θα τονίσει ότι είναι ξένο προς τους Έλληνες.

μετά τη μάχη: από τη μάχη επέζησαν δύο Σπαρτιάτες: ο ένας ήταν άρρωστος και ο άλλος είχε σταλεί κήρυκας στη Θεσσαλία. Με την επιστροφή τους στη Σπάρτη, η ζωή τους έγινε δύσκολη: «Αριστόδημος ο τρέσας», ο δειλός, ονομαζόταν πια ο πρώτος που τελικά αυτοκτόνησε ή σκοτώθηκε στις Πλαταιές, πολεμώντας παράτολμα: ενώ ο δεύτερος κρεμάστηκε.

ΑΞΟΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗΣ στις ερωτήσεις του β.τ.Μ.

Για τη **δεύτερη ερώτηση:** Από το κείμενο φαίνεται ότι ο ιστορικός θεωρεί αποφασιστικό, καταλυτικό, το ρόλο της προδοσίας στο αποτέλεσμα της μάχης. Αξιολογείται η ικανότητα των μαθητών να φτάσουν σε συμπέρασμα μέσα από στοιχεία του κειμένου (τις επιθέσεις των Περσών, το αποτέλεσμά

51. Βλ. Ηλ. Σπυρόπουλος, τ. Δ', σ. 421, σχόλιο 513, How & Wells, τ. II, σ. 227.

τους, τις αντίπαλες δυνάμεις κτλ.). Δεν ζητείται να κάνουν υποθέσεις, ούτε να καταδικάσουν την προδοσία – αυτό είναι άλλου είδους ερώτηση – αλλά να μάθουν να διαχωρίζουν το γεγονός από το σχόλιο και την αξιολογική κρίση.

Για την **τρύτη ερώτηση**: Προβάλλονται: α) η τεράστια αριθμητική διαφορά που κάνει βέβαιο το θάνατο και συνειδητή τη θυσία, β) η προσήλωση, υπακοή στο νόμο και το χρέος, γ) η επίγνωση, η βεβαιότητα μάλλον του προαναγγελθέντος θανάτου και δ) η αφοσίωση στον αρχηγό, η φιλοτιμία. Μέσα από όλα αυτά προβάλλεται και η γενναιοδωρία τους, αν και πουθενά δεν αναφέρεται άμεσα.

Για τα θέματα που τίθουν οι ερωτήσεις με βάση τα παράλληλα κείμενα έχουν αναφερθεί αρκετά στις επισημάνσεις. Η διαχρονικότητα των αξιών, η ιστορική συνέχεια, η πίστη (και του Ηροδότου) πως τελικά υπάρχει μια κοινή ανθρώπινη μοίρα, και ορισμένα αναγνωρίσιμα από όλους κοινά στοιχεία σε ιδέες και αξίες είναι μερικά σημεία που ούτως ή άλλως θα συζητηθούν.

Στις **διαθεματικές εργασίες – θέματα για συζήτηση** μπορούν οι μαθητές να ακολουθήσουν τον τρόπο εργασίας που προτείναμε στο εισαγωγικό σημείωμα.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Το μονοπάτι Ανόπαια και οι Φωκείς

216. Να πώς είναι αυτό το μονοπάτι· ξεκινά από τον ποταμό Ασωπό που κυλά τα νερά του μέσ' απ' το φαράγγι· κι είναι γνωστό και το βουνό αυτό και το μονοπάτι με το ίδιο όνομα, Ανόπαια· κι η Ανόπαια αυτή πιάνει πέρα-πέρα τη ράχη του βουνού και καταλήγει στην περιοχή της πόλης Αλτηνοί (που είναι η πρώτη πόλη των Λοκρών που συναντάς όταν έρχεσαι απ' τη Μαλίδα), ακριβώς στις τοποθεσίες που είναι γνωστές με τ' όνομα Πέτρα του Μελαμπύγου και Λημέρια των Κερκόπων· εκεί βρίσκεται και το πιο στενό σημείο του περάσματος.

217. Παίρνοντας λοιπόν αυτό το μονοπάτι, που είναι όπως το περιέγραφα, οι Πέρσες διάβηκαν τον Ασωπό και συνέχισαν να πορεύονται όλη τη νύχτα, έχοντας στο δεξί τους χέρι τα βουνά της Οίτης και στ' αριστερό τα βουνά της Τραχίνας. Γλυκοχάραζε πια η ανγή κι έφταναν στην κορυφή του βουνού. Σ' αυτό το σημείο του βουνού, όπως και προηγουμένως έχω αναφέρει, ήταν φρουρά χίλιοι βαριά οπλισμένοι Φωκείς, για να σώζουν τη χώρα τους και να φρουρούν το μονοπάτι. Γιατί το πέρασμα που βρίσκεται χαμηλά το φρουρούσαν εκείνοι για τους οποίους έκανα λόγο, αλλά το μονοπάτι που διέσχιζε το βουνό το φρουρούσαν οι Φωκείς, κατά το λόγο που από μόνοι τους είχαν δώσει στον Λεωνίδα.

218. Και να πώς οι Φωκείς αντιλήφθηκαν ότι οι Πέρσες είχαν ανεβεί στο βουνό· η ανάβαση των εχθρών δε γινόταν αντιληπτή, επειδή το βουνό ήταν πέρα ως πέρα πυκνά δασωμένο με βάλανιδιές. Καθώς όμως βασιλευε γαλήνη, ακούστηκε μεγάλος θόρυβος, όπως ήταν φυσικό με το φύλλωμα που ήταν χυμένο κάτω απ' τα πόδια τους. Οι Φωκείς τότε πετάχτηκαν όρθιοι και ντύνονταν τις πανοπλίες τους, κι εκείνη τη στιγμή να 'τοι κι οι βάραβροι, που, όταν αντίκρισαν άντρες να ντύνονται με τις πανοπλίες τους, σάσπισαν· γιατί, ενώ έλπιζαν πως δε θα συναντήσουν καμιά αντίσταση, έπεσαν πάνω σε στρατό. Τότε ο Υδάρνης κυριεύτηκε από μεγάλο φόβο, μήπως οι Φωκείς ήταν Λακεδαιμόνιοι, και ρωτούσε τον Εφιάλτη ποιας πόλης ήταν ο στρατός· κι όταν έμαθε την αλήθεια, παρέταξε τους Πέρσες για μάχη. Κι οι Φωκείς, καθώς έπεφταν πάνω τους πολλά και πυκνά βέλη, πήραν να φεύγουν βιαστικά προς την κορυφή του βουνού, με την ιδέα πως αυτοί ήταν ο αρχικός στόχος του εχθρού κι ετοιμάζονταν ν' αγωνιστούν για ζωή ή για θάνατο. Αυτοί λοιπόν αυτά έβαζαν με το νου τους, οι Πέρσες όμως που ακολουθούσαν τον Εφιάλτη και τον Υδάρνη αδιαφορούσαν ολότελα για τους Φωκείς, και πήραν να κατηφορίζουν βιαστικά απ' το βουνό.

Ηρόδοτος, VII 216-218

2. Σιμωνίδης, Εγκώμιο στους πεσόντες στις Θερμοπύλες

Αυτών που σκοτώθηκαν στις Θερμοπύλες
Ἐνδοξη ἡ τύχη, ωραῖος ὁ θάνατός τους
Κι ὁ τάφος τους βωμός·
Ανάμνηση τους πρέπει καὶ ὄχι γόοι
Κι εγκώμιο εἶναι γι' αὐτούς τὸ μοιρολόι.
Τέτοιος ἐντάφιος στολισμός
Ποτέ τὴ λάμψη δε θα χάσει
Ἀπ' τὸν καιρὸ τὸν παντοδαμασθῆ
Κι οὔτε σκουριά ποτέ θα τὸν σκεπάσει.
Στὸ μνήμα τῶν ἀντρείων ἐτούτων τὸ ἱερό
Ἡ δόξα τῆς Ἑλλάδας ἔχει θρονιασθεῖ·
τὸ μαρτυρὰ καὶ ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης ὁ Λεωνίδα, που ἀφήνει
στολίδι πίσω τοῦ ἀρετῆς τρανό
καὶ ἓνα ὄνομα που ἀμάραντο θα μείνει.

Μετάφραση: Θρασ. Σταύρου

3. Δ. Σολωμός, Ὕμνος στὴν Ἐλευθερία

Ω Τριακόσιοι! Σηκωθεῖτε
καὶ ξανάλθετε σὲ μας·
τα παιδιά σας θελ' ἰδεῖτε
πόσο μοιάζουνε μ' εσάς.

4. Κι ἂν εἴμαστε ὀλίγοι

Πρὶν ἀπὸ τὴ μάχη με τὸν Ἰμπραήμ στους Μύλους τῆς Λέρνης (1825) ὁ στρατηγὸς Μακρυγιάννης συνομιλεῖ με τὸν Γάλλο ναύαρχο Δεριγνύ:
Εκεῖ-οπού ἴφκειανα τις θέσες εἰς τους Μύλους [...] ἦρθε ὁ Ντερνύς νὰ με ἰδεῖ. Μου λέγει· «τι κάνεις αὐτού; Αὐτές οἱ θέσες εἶναι ἀδύνατες. Τι πόλεμο θα κάμετε με τὸν Μπραῖμη αὐτού; - Του λέγω, εἶναι ἀδύνατες οἱ θέσες καὶ εμεῖς, ὅμως εἶναι δυνατός ὁ θεός οπού μας προστατεύει· καὶ θα δεῖξομεν τὴν τύχη μας σ' αὐτές τις θέσες τις ἀδύνατες. Κι ἂν εἴμαστε ὀλίγοι εἰς τὸ πλῆθος τοῦ Μπραῖμη, παρηγοριόμασε μ' ἓναν τρόπον, ὅτι ἡ τύχη μας ἔχει τους Ἑλληνας πάντοτε ὀλίγους. Ὅτι ἀρχὴ καὶ τέλος, παλαιόθεν καὶ ὡς τώρα, ὅλα τα θερία πολεμοῦν νὰ μας φάνε καὶ δὲν μποροῦνε· τρώνε ἀπὸ μᾶς καὶ μένει καὶ μαγιά. Καὶ οἱ ὀλίγοι ἀποφασίζου νὰ πεθάνουν· καὶ ὅταν κάνουν αὐτήνη τὴν ἀπόφασιν, λίγες φορὲς χάνουν καὶ πολλές κερδαίνουν».

Μακρυγιάννης, *Ἀπομνημονεύματα*, σσ. 206-207

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑ

Ξέροξης

Θρησκευτικότητα – πεπρωμένο: [...] Στὸ ηροδότειο ἔργο, στὴν τραγωδία αὐτὴ σὲ πεζὸ λόγο, ὁ Ξέροξης εἶναι ὁ τραγικότερος ἥρωάς του. Ἀπήφησε τὰ συντετά λόγια τοῦ θεοῦ τοῦ Ἀρτάβανου: «Ὁ θεός πράγματι συνήθως ἀποκεφαλίζει καθετὶ που υπερυψώνεται» (Ζ 10) καὶ «εἶναι πράγματι κακὸ πρᾶγμα νὰ διδάσκει κανεὶς τὴν ψυχὴ νὰ ἀπαιτεῖ πάντοτε ὅλο καὶ περισσότερα ἀπὸ ὅσα ἔχει» (Ζ 16). Δοξομανῆς, ξεσπιτῶνει τοὺς λαούς τῆς Ἀσίας καὶ ξεχνύεται νὰ καταπνίξει τὴν Ἑλλάδα. Στὸ πέρασμά του ἀλλοῦ κάνει τὴ θάλασσα στεριά, ἀλλοῦ τὴν στεριά θάλασσα, τὰ ποτάμια στερεοῦν·

πυρπολεί την Αθήνα με τους ναούς της και ωσάν θεός ανεβαίνει στο Αιγάλεω για ν' αποθαυμάσει και ν' απολαύσει το θρίαμβο των θριάμβων του. Αλλά οι θεοί το άδικο δεν το ευλογούν ούτε ανέχονται όποιον ξεπερνάει τα μέτρα τα ανθρώπινα, και ακριβώς στο σημείο που νομίζει, ο «υβριστής» αυτός, πως ανέβηκε στα κατάκορφα της ευτυχίας του, εκεί τον βρίσκει θεόστολη η συμφορά και τον κατακρημνίζει. Έτσι, στα νερά της Σαλαμίνας πυργώθηκε η νίκη των νικών για τους Έλληνες και η συμφορά των συμφορών για τους Πέρσες. Και ο Ξέρξης: ένα ανθρώπινο φάντασμα γυρίζει στις Σάρδεις. Τούτο το γεγονός σφραγίζει και την άθαρση της δραματικής ηροδοτέας Ιστορίας.

Η τραγική αίσθηση της ζωής είναι ανάγλυφη πράγματι σε όλο το έργο. [...] Και ο Αισχύλος στους *Πέρσες* (827-8), που ασφαλώς επηρέασαν το ηροδοτέο έργο, αποδίδει επίσης την πανωλεθρία των Περσών στη θεϊκή τιμωρία εξαιτίας της αλαζονείας τους:

*«Βαρύν αλήθεια δικαστής στέκει από πάνω ο Δίας,
όπου σκληρά τον ξέφρενο τον κομπασμό κολάζει».*

Η ιστορία λοιπόν του Ηροδότου προσφέρεται θαυμάσια στην αληθινά δημιουργική αγωγή· από τα παραπάνω πράγματι απορρέουν αβίαστα και αφομοιώνονται από τους μαθητές τα διδάγματα ανθρωπιάς, ευσέβειας, ταπεινοφροσύνης και μέτρου, και ακόμη – αξιοπρόσεκτο τούτο – καταδικάζεται στη συνειδησή τους η παθητική παραδοχή παντού του πεπρωμένου, ενώ, σε αντιστάθμιση, καταξιώνεται η σημασία της υπευθυνότητας στη ζωή.

Μ. Αρβανίτης, σ. 166

ΒΙΒΛΙΟ ΟΓΔΟΟ (VIII)

ΟΥΡΑΝΙΑ

ΕΝΟΤΗΤΑ 14η

ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗ ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΤΗΣ ΣΑΛΑΜΙΝΑΣ VIII 51, 53-55, 59-60, 79

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- Να γνωρίσουν οι μαθητές σημαντικά γεγονότα που προηγήθηκαν από τη ναυμαχία της Σαλαμίνας, να εκτιμήσουν τη θυσία των υπερασπιστών της Ακρόπολης και να κατανοήσουν το συμβολισμό της.
- Να παρακολουθήσουν την υβριστική στάση του Ξέρξη και τις μεταπτώσεις της συμπεριφοράς του.
- Να γνωρίσουν τους πρωταγωνιστές της ναυμαχίας, ιδίως τον Θεμιστοκλή, να κατανοήσουν τον αποφασιστικό του ρόλο, να γνωρίσουν τον πολιτικό του αντίπαλο, τον Αριστείδη, να εκτιμήσουν το ήθος τους.
- Να συνειδητοποιήσουν τη σημασία της συνεργασίας των πολιτικών αντιπάλων, της σύμπνοιας και της ομόνοιας, ιδίως μπροστά σε εχθρική απειλή.
- Να κατανοήσουν την έξαρση της θρησκευτικότητας των ανθρώπων ιδίως σε στιγμές κινδύνου και να συνειδητοποιήσουν τη φροντίδα του ιστορικού να διασώσει τα φαινόμενα αυτά στην ιστορική αφήγηση.
- Να κατανοήσουν τις πολιτικές και θρησκευτικές αντιλήψεις που εκφράζει ο ιστορικός και να γνωρίσουν καλύτερα τον τρόπο χρονολόγησης που ακολουθεί.

ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΠΥΡΗΝΕΣ

Ελευθερία – πατριωτισμός, ύβρις – θρησκευτικότητα, ομόνοια – συνεργασία

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Άτομο-σύνολο, Ομόνοια-διχόνοια, Ελευθερία-δουλεία

Επισημάνσεις – διδακτικές οδηγίες

- Ο Ηρόδοτος ακολουθεί την κύρια γραμμή αφήγησης αποφεύγοντας σχεδόν τις παρεκβάσεις με εξαίρεση το «θαύμα του Ερεχθείου» και τα επεισόδια με τον Αδείμαντο. Το «θαύμα» λειτουργεί **προληπτικά**, προειδοάζοντας για τη νίκη. Αντίθετα λίγο παραπάνω (κεφ. 41) είχε παραθέσει δυσοίωνη φήμη, ότι ο οικουρός όφρις είχε εγκαταλείψει το ναό της Αθηνάς, επομένως ότι η πολιούχος θεά εγκατέλειψε την πόλη. Η ευκολία με την οποία οι άνθρωποι πίστευαν κάθε σχετική φήμη εξηγείται από την ανασφάλεια που ένιωθαν και από την κρισιμότητα της κατάστασης. Ο Πλούταρχος που αναφέρει τη φήμη για το φίδι, το αποδίδει σε τέχνασμα του Θεμιστοκλή, για να επισπεύσουν οι Αθηναίοι την απομάκρυνση από την πόλη. Αντίθετα ο Ηρόδοτος δεν αναζητάει άλλη εξήγηση, κάτι τέτοιο άλλωστε θα ήταν αντίθετο με την παράδοση και το λαϊκό αίσθημα της εποχής. Τα επεισόδια με τον Αδείμαντο – ανέκδοτα – φωτίζουν την προσωπικότητα του Θεμιστοκλή και αποκαλύπτουν το τοπικιστικό πνεύμα που εκφράζει ο Αδείμαντος.
- Ο ιστορικός προσδιορίζει τον **χρόνο** της πολιορκίας της Ακρόπολης και της ναυμαχίας (κεφ. 51) ιδίως με την αναφορά του επώνυμου άρχοντα της Αθήνας. Είναι η πρώτη φορά που χρησιμοποιείται αυτός ο τρόπος χρονολόγησης, ενώ στους μεταγενέστερους ιστορικούς θα γίνει τυπικός. Επιμένει στον προσδιορισμό του **τόπου**, ώστε να εντοπιστεί με ακρίβεια το μονοπάτι που χρησιμοποίησαν οι Πέρσες, για ν' ανέβουν στην Ακρόπολη (κεφ. 51): αναζητά τις **αιτίες** των γεγονότων: «δεν κατέφυγαν στη Σαλαμίνα, όχι μόνο εξαιτίας [...], αλλά συνάμα, κι επειδή [...]» βάζοντας όμως στην ίδια μοίρα λογικές και εξωλογικές εξηγήσεις.
- Όπως συνηθίζει, δικαιολογεί την αναφορά του σε πράγματα και γεγονότα, όταν έχει ενδιαφέρει περισσότερο σ' αυτά (κεφ. 55) και προσδιορίζει τις πηγές του (κεφ. 79).
- Ο ιστορικός δεν περιορίζεται στην αφήγηση των *πράξεων* αλλά επιμένει και στην παρουσίαση των *λεγομένων* μέσα από διαλόγους πραγματικούς ή πλασματικούς, που κρατούν αμείωτο το ενδιαφέρον μας.
- Στη στάση των υπερασπιστών της Ακρόπολης, στα λόγια και τις ενέργειες του Θεμιστοκλή και του Αριστείδη, φαίνεται ότι ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος για τις επιλογές του και μπορεί να πάρει τη μοίρα του στα χέρια του.
- Η θυσία των υπερασπιστών της Ακρόπολης για την ελευθερία έχει το προηγούμενό της στους υπερασπιστές των Θερμοπυλών, ενώ παρόμοιες πράξεις θυσίας θα ακολουθήσουν πολλές στην ελληνική ιστορία (*Ζάλογγο, Αραπίτσα Νάουσας, Κούγκι*). Η θυσία υψώνεται σε διαχρονικό σύμβολο πανανθρώπινο, καθώς πανανθρώπινο είναι το αγαθό της ελευθερίας.
- Οι διαφωνίες των στρατηγών στη Σαλαμίνα, σε αντίθεση με την υψηλού ήθους στάση του Αριστείδη αποδεικνύουν τη σημασία της ομόνοιας και ενότητας μπροστά στους κινδύνους σε αντίθεση με την διχόνοια. Ο λόγος του Αριστείδη προς τον Θεμιστοκλή «να συγκρουόμαστε ... για το ποιος από τους δυο μας θα προσφέρει πολυτιμότερες υπηρεσίες στην πατρίδα» εκφράζει εύγλωττα τη θέση αυτή.
- Ο ιστορικός δεν χαρακτηρίζει τον μεγάλο πρωταγωνιστή, τον **Θεμιστοκλή**, αλλά δίνει τα μέσα στον αναγνώστη του να τον χαρακτηρίσει ο ίδιος από τα λόγια και τις πράξεις του. Θεωρεί αναγκαίο όχι τόσο να χαρακτηρίσει τον **Αριστείδη**, όσο να αποδείξει την πραγματικότητα του χαρακτηρισμού που του απέδιδαν. Ο **Αδείμαντος** εκφράζει το στενό τοπικιστικό πνεύμα και την

κοντόφθαλμη πολιτική. Εντύπωση προκαλεί η υβριστική στάση του Ξέρξη στην Ακρόπολη, που επιδεινώνεται από την απόφασή του να αναγγείλει το κατόρθωμά του στα Σούσα.

- Για το «θέμα του αδυνάτου» αρκούν όσα αναφέρονται στο β.τ.Μ. Το «Παράλληλο κείμενο» (σ. 81 β.τ.Μ.) θα βοηθήσει τους μαθητές να το κατανοήσουν καλύτερα.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

επώνυμος άρχων (51): έδινε το όνομά του στο έτος. Τη χρονολόγηση με τον επώνυμο άρχοντα εφάρμοσε ο Θουκυδίδης.

τους ταμίεις του ναού (51): ανήκαν στην τάξη των πεντακοσιομεδίμων.

με ανθρώπους της φτωχολογιάς (51): η κοινή αντίσταση που πρόβαλαν οι πλούσιοι ταμίεις με τους «ανθρώπους της φτωχολογιάς» υπογραμμίζει την ένωση στον κοινό αγώνα για τη σωτηρία της πατρίδας.

σκότωναν τους ικέτες – σύλησαν το ναό- παρέδωσαν στις φλόγες (53): συσσώρευση υβριστικών πράξεων: η δολοφονία των ικετών, που ήταν απαραβίαστοι κατά το άγραφο «διεθνές» δίκαιο της εποχής, η σύληση του ναού και η πυρπόληση των ιερών, με την οποία ο Ξέρξης θέλησε μάλλον να εκδικηθεί την πυρπόληση της ακρόπολης των Σάρδεων και του ναού της Κυβήβης από τους Αθηναίους κατά τη διάρκεια της ιωνικής επανάστασης (που κατά τον Ηρόδοτο όμως οφειλόταν μάλλον σε ατομική δράση, τυχαίο γεγονός). Οι ανασκαφές στην Ακρόπολη έχουν φέρει στο φως σαφέστατα ίχνη πυρκαγιάς στα ιερά αυτά και έχουν διαφεύσει τους ιστορικούς που αμφισβήτησαν την αξιοπιστία του Ηροδότου.

στον Αρτάβανο (54): την πράξη του Ξέρξη την υποκίνησε η χαρά της νίκης και η αλαζονεία του θριάμβου, και πιθανόν η επιθυμία του να διαφεύσει τον Αρτάβανο, που προσπάθησε να τον αποτρέψει από την εκστρατεία.

ο Ποσειδών και η Αθηνά (55): στο δυτικό αέτωμα του Παρθενώνα ο Φειδίας και οι μαθητές του φιλοτέχνησαν τα ανάγλυφα της φιλονικίας. Οι δυο θεοί είχαν την πρωτοκαθεδρία στις λατρευτικές εκδηλώσεις της Αθήνας: παράδειγμα η παράβαση των *Ιππέων* (στ. 551-564) του Αριστοφάνη, όπου η *ωδή* αποτελεί «κλητικό ύμνο» του Ποσειδώνα και η *αντιωδή* της Αθηνάς.

ο Μνησίφιλος (57 - περίληψη): αναφέρεται ως παιδαγωγός των γιων του Θεμιστοκλή. Ο Ηρόδοτος αναφέρει μόνο ότι ήταν Αθηναίος πολίτης.

μεγάλη απρέπεια (60): αν ο Θεμιστοκλής διατύπωνε τις σκέψεις του μπροστά σ' όλους, θα τους κατηγορούσε ανοιχτά για τοπικιστικό πνεύμα, θα τους εξαγριώνει και δεν θα δέχονταν το σχέδιό του. Τροποποιεί λοιπόν την επιχειρηματολογία του όχι μόνο για λόγους ευγένειας αλλά και διπλωματίας.

θα τους κουβαλήσεις στην Πελοπόννησο (60): ο Θεμιστοκλής γνωρίζει καλά τους φόβους και τον χαρακτήρα των Πελοποννησίων: πρώτιστο ενδιαφέρον τους είναι η σωτηρία της Πελοποννήσου. Για το λόγο αυτό προσπαθεί να τους δείξει ότι μια ναυμαχία στον Ισθμό θα πετύχει ακριβώς αυτό που θέλουν να αποφύγουν. Το επιχείρημα αυτό το θεωρεί πολύ ισχυρό, γι' αυτό το επαναλαμβάνει πιο κάτω δύο φορές: «αν είσαι γνωστικός, δε θα κουβαλήσεις τον εχθρό στην Πελοπόννησο» και «δε θα σας έρθουν οι βάρβαροι στον Ισθμό».

Σίικιννος: ο Θεμιστοκλής τον αντάμειψε, κάνοντάς τον Θεσπιέα πολίτη, όταν οι Θεσπιείς μετά τα μηδικά θέλησαν να ενισχύσουν με εποίκους τον πληθυσμό της πόλης τους, που είχε μειωθεί λόγω του πολέμου. Τότε έγινε η εγγραφή του Σίικιννου στους Θεσπιείς.

Αριστειδής (79) (540-468 π.Χ.): έμεινε στην ιστορία με την επωνυμία «δίκαιος». Για την ακεραιότητά του η παράδοση διέσωσε πολλά ανέκδοτα: όταν στην παράσταση των *Ἐπὰ ἐπὶ Θήβας* του Αισχύλου ακούστηκε ο στίχος: «οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει» (= αλήθεια, δεν θέλει να φαίνεται ενάρετος, αλλά και να είναι), που αναφερόταν στον ήρωα Αμφιάραο, όλοι οι θεατές στράφηκαν προς

τη θέση όπου καθόταν ο Αριστείδης, και τον επευφήμησαν (Πλούταρχος, *Αριστείδης* 3). Ο Αριστείδης ως αρχηγός της αριστοκρατικής παράταξης αντιτάχθηκε στα ναυτικά σχέδια του Θεμιστοκλή, γι' αυτό εξορίστηκε. Πριν από τον Ιούνιο του 480 π. Χ. είχε δοθεί αμνηστία σ' όλους τους εξόριστους Αθηναίους πολίτες, άρα ο Αριστείδης πρέπει να βρισκόταν στην Αίγινα για κάποια δημόσια υπόθεση⁵².

με εξοστρακισμό (79): ο εξοστρακισμός θεσμοθετήθηκε, όπως λέγεται, από τον Κλεισθένη, θεμελιωτή της αθηναϊκής δημοκρατίας, για τις περιπτώσεις όπου δύο ή περισσότεροι πολιτικοί αντίπαλοι εμφανίζονταν ιδιαίτερα ισχυροί, έτσι που ο ένας να ακυρώνει το έργο του άλλου.

όμως εγώ ... σχημάτιστα τη γνώμη (79): το γεγονός ότι επαινεί ανοιχτά τον αρχηγό της αριστοκρατικής παράταξης αποδεικνύει ότι είναι εσφαλμένη η άποψη πως ο ιστορικός μεροληπτεί υπέρ των δημοκρατικών. Οι πολιτικές πεποιθήσεις του Ηροδότου έχουν μια σταθερά, την αντίθεση με το δεσποτισμό, ο οποίος αναιρεί κάθε μορφή ελευθερίας⁵³.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΩΤΗΣΗ

Να συζητήσετε αν μπορούν τα επιχειρήματα του Θεμιστοκλή στον Ευρυβιάδη να χωριστούν σε κατηγορίες, ανάλογα με το πού κυρίως απευθύνονται (στο συναίσθημα ή στη λογική) ή πού κυρίως στηρίζονται (π.χ. στη στρατηγική).

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΟ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Η περιγραφή του Αισχύλου

Κάποιος Έλληνας ήρθ' από το στρατό των Αθηναίων
κι είτε στο γιο σου Ξέρξη αυτά: πως άμα πέσει
της μαύρης νύχτας το σκοτάδι, δε θα έμεναν
οι Έλληνες άλλο, μα στον καρβιόν θα ορμούσαν
τα σκαμνιά πάνω, για να σώσει όπου προφτάσει
καθένας με κρυφή φευγάλα τη ζωή του·
Και κείνος άμα τ' άκουσε, χωρίς να νιώσει
το δόλο του Έλληνα, ούτε των θεών το φθόνο,
σ' όλους τους ναυάρχους του αυτή τη διάτα βγάζει:
Σαν παύσουν να φλογίζουνε του ήλιου οι αχτίνες
τη γη, κι απλώσει το σκοτάδι στον αιθέρα,
σε τρεις σειρές να τάξουν τα πολλά καράβια
για να φυλάξουν τα στενά και τα πολύβουα
περάσματα της θάλασσας, κι ολόγυρ' άλλα
το θείο του Αίαντα το νησί να περιζώσουν·
γιατί αν γλιτώναν οι Έλληνες τον κακό χάρο,

βρίσκοντας με τα πλοία κρυφό φευγιά από κάπου,
όλοι, να ξέρουν, θα 'χαναν την κεφαλή τους.
Τέτοια με πάρα θαρρετή καρδιά προστάζει,
γιατί δεν ήξερε, οι θεοί το τι του γράφαν.
Κι αυτοί μ' όλη την τάξη και με υπάκουη γνώμη
το δείπνο τους ετοίμασαν κι ο κάθε ναύτης
καλοβαλμένα στους σκαρμούς κουπιά επερνούσε.
Κι όταν του ήλιου εχώνεψε το φως κι η νύχτα
κατέβαινε, τη θέση τους πήραν καθένας
κι οι δουλειτάδες του κουπιού κι οι αρματομάχοι.
Κι η μια την άλλη απ' τα μακριά καράβια τάξη
παρακινώντας ξεκινούν μ' όποια καθένας
του είχε οριστεί σειρά, και στα πανιά όλη νύχτα
κρατούσαν τα καράβια τους οι καπετάνιοι.
Μα η νύχτα προχωρεί, κι οι Έλληνες κρυφό δρόμο
ν' ανοίξουν από πουθενά δε δοκιμάζουν.

Αισχύλου, *Πέρσες* στ. 355-385. Μετάφραση: Ι. Γρυπάρης

ΕΡΩΤΗΣΗ:

Να συγκρίνετε την περιγραφή της ναυμαχίας από τον Αισχύλο με την αφήγηση των γεγονότων από τον Ηρόδοτο και να σημειώσετε τις ομοιότητες και τις διαφορές που παρατηρείτε. Στο απόσπασμα που σας δίνεται μιλάει ο Πέρσης αγγελιοφόρος, περιγράφοντας στη μητέρα του Ξέρξη Άτοσσα τις κινήσεις των Περσών τη νύχτα πριν από τη ναυμαχία.

52. Βλ. Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 22 και How & Wells, τ. II, σ. 262.

53. Βλ. Σοφ. Μαρκιανός, σσ. 49 κ.ε.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- Να παρακολουθήσουν οι μαθητές ένα κορυφαίο γεγονός της ελληνικής ιστορίας και να αξιολογήσουν την περιγραφή του ιστορικού.
- Να γνωρίσουν τα κατορθώματα Ελλήνων και «βαρβάρων» στη ναυμαχία και να εκτιμήσουν το επεισόδιο με την Αρτεμισία.
- Να εκτιμήσουν τη συμβολή του Θεμιστοκλή στη νίκη και να σχηματίσουν πληρέστερη αντίληψη για την προσωπικότητά του.
- Να εκτιμήσουν τη συμβολή των άλλων πρωταγωνιστών στη νίκη.
- Να παρακολουθήσουν πώς ταπεινώνεται ο αλαζόνας Ξέρξης και να εμβαθύνουν στην έννοια της *ύβρεως*, παρακολουθώντας τις συνέπειές της στην αποχώρηση της αποδεκατισμένης και εξαθλιωμένης στρατιάς του Ξέρξη.
- Να κατανοήσουν τη διαφορά των δύο κόσμων, όπως φαίνεται και από τη σύγκρουσή τους στη Σαλαμίνα.
- Να αξιολογήσουν τα αίτια της ήττας των Περσών, όπως δίνονται από τον ιστορικό.

ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΠΥΡΗΝΕΣ

Ελευθερία – πατριωτισμός

τίσις – νέμεσις

κυκλική αντίληψη ιστορίας, ανθρώπινης ζωής

θηρησκευτικότητα

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Μπορούν να συζητηθούν σε σχέση με το κείμενο και άλλα μαθήματα οι έννοιες:

Άτομο - σύνολο, ακμή - παρακμή, ελευθερία - δεσποτισμός (όπως αυτός φαίνεται στην επιβεβλημένη λόγω φόβου «ανδρεία» και τις συνέπειές της).

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ

- Κέντρο της **αφήγησης** στην ενότητα είναι το ιστορικό γεγονός της ναυμαχίας της Σαλαμίνας. Ο ιστορικός φαίνεται ότι επείγεται να προχωρήσει στο ίδιο το γεγονός και γι' αυτό ίσως δεν παρουσιάζει την αγόρευση του Θεμιστοκλή ούτε καν σε πλάγιο λόγο. Ελάχιστα όμως αναφέρεται στη σύγκρουση, αφού κυρίως παραθέτει μεμονωμένα περιστατικά επίδειξης ανδρείας, που μας θυμίζουν τις ομηρικές αριστείες.
- Είναι **αμερόληπτος** και **αντικειμενικός** καθώς αναφέρεται στη γενναιότητα των «βαρβάρων», όχι μόνο στην τάξη και την πειθαρχία των Ελλήνων. Η γενναιότητα των «βαρβάρων» όμως παρουσιάζεται κυρίως ως αποτέλεσμα του φόβου του δυνάστη (κεφ. 86).
- Αξιολογεί πρόσωπα και γεγονότα, αναζητεί αιτίες, αξιολογεί τις πληροφορίες του, αμφισβητεί φήμες, αλλά δεν διστάζει να τις παραθέσει δηλώνοντας (όπως συνηθίζει) την επιφύλαξή του (π.χ. για το φάντασμα γυναίκας «λέγεται» ή «λένε», κεφ. 84). Παρουσιάζει τις διαφορετικές απόψεις για ένα γεγονός, ακόμα και όταν δεν μπορεί να γνωρίζει ποια ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα (π.χ. για την έναρξη της ναυμαχίας, κεφ. 84).

- Κυριαρχούν οι εικόνες ατομικών κατορθωμάτων.
- Η **κυκλική αντίληψη** του Ηροδότου για την ιστορία και για τη ζωή των ανθρώπων επαληθεύεται και στην περίπτωση του Ξέρξη, ο οποίος τώρα βρίσκεται στην άλλη πλευρά του κύκλου, ακολουθώντας την καθοδική πορεία της τραγικής του καμπύλης. Η «*ύβρις*» του Πέρση βασιλιά, που θέλησε να κάνει το κράτος του να συνορεύει με το κράτος του Δία εισπράττει τώρα την πληρωμή της (*τίσις, νέμεισις*).
- Το σχήμα του **κύκλου** (ο Ξέρξης επιστρέφει στις Σάρδεις από όπου ξεκίνησε) μπορεί μόνο εν μέρει να γίνει κατανοητό μέσα από την περιήληψη.
- Ο ιστορικός δίνει τον **τόπο** και το **χρόνο**: Σαλαμίνα, καθώς γλυκοχάραζε η αυγή, (τέλη Σεπτεμβρίου 480 π.Χ.).
- Μας δίνει σε *παρέκβαση* (κεφ. 98) λεπτομερείς πληροφορίες για το σύστημα επικοινωνίας και μετάδοσης ειδήσεων των Περσών· πληροφορίες εθνογραφικού περιεχομένου για τον τρόπο με τον οποίο οι Πέρσες γιόρταζαν τη χαρά τους ή τα επινίκια και τον τρόπο με τον οποίο εκδήλωναν τη λύπη και το πένθος τους (κεφ. 99).

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Το θέμα της ναυμαχίας πραγματεύτηκε, εκτός από τον Αισχύλο,⁵⁴ ο λυρικός ποιητής Τιμόθεος στο έργο του *Πέρσες*, που σώθηκε σε πάπυρο, και ο Πλούταρχος στο *Βίο του Θεμιστοκλή*. Ο Αισχύλος (*Πέρσες* 142 κ.εξ.) δίνει εντυπωσιακή εικόνα της ναυμαχίας και αναφέρει συγκεκριμένα περιστατικά της. Ο Ηρόδοτος δίνει μια πολύ γενική εικόνα των εχθροπραξιών (κεφ. 86 και ελάχιστα στο 89). Δεν έχουμε περιγραφή των κινήσεων στη μάχη, όπως στη Μυκάλη, το Μαραθώνα και τις Πλαταιές αλλά ασύνδετα επεισόδια κατορθωμάτων⁵⁵.

Ο Ηρόδοτος δεν αναφέρεται σε **απώλειες**, ο Κτησίας δίνει 500 περσικά καράβια, ο Διόδωρος 40 ελληνικά και πάνω από 200 τα περσικά που αιχμαλωτίστηκαν.

ο βασιλιάς (86): ο θρόνος και η παρακολούθηση από ψηλά είναι στοιχεία της ύβρης του Ξέρξη⁵⁶. **δεν είμαι σε θέση να πω (87)**: ο Ηρόδοτος αξιολογεί τις πηγές του, ελέγχει τις πληροφορίες του και, στα πλαίσια αυτά, δεν διστάζει να δηλώσει την αδυναμία του για έγκυρες πληροφορίες. Είναι στοιχείο της μεθόδου του.

την αποδίδουν στον Ξέρξη (88): ο Ηρόδοτος μάλλον δεν το πιστεύει.

σμύρτα- αρώματα- κουρέλια τους χιτώνες τους- κραυγές (99): η υπερβολή στο θρήνο και τη χαρά είναι χαρακτηριστικό της Ανατολής, ενώ οι Έλληνες είχαν και εδώ ιδεώδες το μέτρο. Ο Αισχύλος (στους *Πέρσες*) δίνει πολύ ζωντανά το θρήνο στα Σούσα, αλλά δεν αναφέρει –αντίθετα με τον Ηρόδοτο– ότι το σπουδαιότερο για τους Πέρσες ήταν να μην κινδυνέψει ο βασιλιάς.

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΩΤΗΣΗ: επικοινωνίες στην αρχαιότητα: τα στοιχεία μπορούν να συμπληρωθούν με κείμενα, όπως του Θουκυδίδη, για τις φρουκτωρίες.

54. H.J. de Romilly (σσ. 114- 123) αναλύει την περιγραφή του Αισχύλου σε σύγκριση με του Ηροδότου. Βλ. και Ι.Θ. Κακριδής 1981, σσ. 11-23.

55. Βλ. How & Wells, τ. II, σ. 265.

56. Βλ. I.N. Περσινάκης, τ. II, σ.146.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΟ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Ο Δαρειός εξηγεί την ήττα και συμβουλεύει

(Μιλάει το φάντασμα του Δαρειού προς την Άτοσσα και στους γέροντες Πέρσες που αποτελούν το χορό του δράματος. Ήδη ο αγγελιοφόρος έχει φέρει την είδηση της ήττας του Ξέρξη στη Σαλαμίνα).

*Αχ, τι γρήγορα το τέλος ήρθε των χρησμών! Κι ο Δίας
στον ίδιου του παιδιού μου επάνω το κεφάλι έκαμε έτσι
να ξεσπάσουν οι μαντιές· και γελιόμουν πάντα εγώ
πως οι θεοί ίσως και ν' αφήναν χρόνια να περνούσαν πριν,
μα όταν ο άνθρωπος τα σπρώχνει, βάζει χέρι κι ο θεός.
Τώρα φαίνεται έχει ανοίξει για όλους τους δικούς πληγή
συμφορών κι ήτανε ο γιος μου, δίχως να το καλοσκεφθεί
μες της νιότης του τη βράση, που κατάφερε όλ' αυτά·
που φαντάστηκε σα δούλο με αλυσίδες τον ιερό
τον Ελλήσποντο να τρέχει πως θα σταματούσε αυτός,
το θεϊκό ρέμμα του Βοσπόρου, και ν' αλλάξει τη μορφή
του πορθμού και βάζοντάς του σφυροχτύπητα δεσμά
στράτ' απέραντη ν' ανοίξει στο μεγάλο του στρατό·
κι άνθρωπος αυτός, πως όλους θα νικούσε τους θεούς
και μαζί τον Ποσειδώνα, πίστεψε ο άμναλος! Λοιπόν
πώς δεν ήταν του νου βλάβη που έπιασε το γιο μου αυτή;
[...]*

*άνθρωπος θνητός δεν πρέπει να το παίρνει
απάνω του πάρα πολύ, γιατί' η περφάνεια
μεστώνοντας καρποφοράει ολέθρου στάχνη,
οπούθε ο πολυδάκρυτος τρυγιέται θέρος.
Την τέτοια λοιπόν βλέποντας την πλερωμή τους,
μη ξεχνάτε την Αθήνα και την Ελλάδα
κι ας μην καταφρονά κανείς τ' αγαθά πόχει,
μην πάει και χάσει, άλλα ζηλεύοντας, το βιος του,
γιατί βαρύς κοιτής στέκει από πάνω ο Δίας
που την υπέρμετρη έπαρση σκληρά κολάζει.*

Αισχύλου, Πέρσες στ. 739-754 και 820-829. Μετάφραση: Ι. Γρουπάρης

ΕΡΩΤΗΣΗ

Ο Δαρειός ήταν αυτός που εγκαινίασε την επιθετική πολιτική των Περσών κατά των Ελλήνων. Στην τραγωδία του Αισχύλου το φάντασμα του μεγάλου βασιλιά εξηγεί ποιοι παράγοντες οδήγησαν το γιο του Ξέρξη στην ήττα. Να βρείτε τα κοινά σημεία με την εξήγηση που δίνει ο Ηρόδοτος και γενικά με τις αντιλήψεις του ιστορικού για τον άνθρωπο και τους θεούς.

Για την απάντηση

Τα κοινά σημεία είναι πολλά, αφού οι αντιλήψεις ταυτίζονται σε γενικές γραμμές· οι μαθητές μπορούν να τα επισημάνουν προφορικά. Κοινή είναι επίσης η κυκλική αντίληψη για την ιστορία και τη ζωή του ανθρώπου.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- Να γνωρίσουν οι μαθητές πώς εκδήλωναν οι Έλληνες την ευγνωμοσύνη τους προς τους θεούς και πώς τιμούσαν τους ήρωες.
- Να συνειδητοποιήσουν το ρόλο του φθόνου στην απονομή τιμών και στην αναγνώριση της προσφοράς ενός προσώπου στο κοινό καλό.
- Να εκτιμήσουν την αξία της ελευθερίας μέσα από τη στάση των Αθηναίων.
- Να εκτιμήσουν το φρόνημα των Αθηναίων.
- Να γνωρίσουν τα κριτήρια της δημιουργίας εθνικής ταυτότητας, που για πρώτη φορά διατυπώνονται.
- Να κατανοήσουν (και με τη διδασκαλία της επόμενης ενότητας) τη σημασία των περσικών πολέμων για το σχηματισμό εθνικής ελληνικής συνείδησης.
- Να εμβαθύνουν στην αφηγηματική τέχνη του Ηροδότου (κατανοώντας καλύτερα και το ρόλο του μοτίβου του αδυνάτου, βλ. και ενότητα 15) και την ικανότητα του ιστορικού στην παρουσίαση αγορεύσεων.

ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΠΥΡΗΝΕΣ

Ελευθερία – δουλεία, πατριωτισμός, θρησκευτικότητα, εθνική ταυτότητα

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Σύστημα, ελευθερία, αλλαγή, πολιτισμός (θρησκευτικά ήθη - έθιμα – ταυτότητα).

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ

- Ο ιστορικός συνεχίζει την αφήγησή του, ακολουθώντας τον **κύριο άξονα εξιστόρησης** (σύγκρουση Ελλήνων και Περσών). Στην ενότητα παρουσιάζονται τα μετά τη ναυμαχία γεγονότα: η απονομή αριστειών, η παραμονή του Μαρδονίου στην Ελλάδα και οι προετοιμασίες για νέες επιχειρήσεις.
- Στην **αφήγηση** χρησιμοποιείται ο **ευθύς λόγος** στις δημηγορίες των Αθηναίων (143 και 144). Οι δημηγορίες, χωρίς να απομακρύνουν από την κύρια πορεία της αφήγησης, φωτίζουν καλύτερα τα γεγονότα και αποκαλύπτουν τις προθέσεις, τον τρόπο σκέψης και τα κίνητρα των προσώπων που πρωταγωνιστούν σ' αυτά. Άλλο χαρακτηριστικό της αφήγησης είναι το μοτίβο του **αδυνάτου**: οι Αθηναίοι υποστηρίζουν ότι θα συμμαχήσουν με τους Πέρσες μόνο, αν αλλάξει η φυσική πορεία του κόσμου και ο ήλιος τον συνηθισμένο δρόμο του στον ουρανό (143).
- Πρέπει τέλος να σημειώσουμε ότι για πρώτη φορά ριζείται η **εθνική ταυτότητα** του ελληνισμού με **κριτήρια εθνολογικά**: καταγωγή, γλώσσα, πολιτισμός και θρησκεία (144).
- Μας δίνει πληροφορίες για τον τρόπο απονομής αριστειών με δημοκρατικές διαδικασίες (ψηφοφορία).

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

αριστείο (123): στην *Ιλιάδα* το αριστείο δήλωνε έμπρακτα την αρετή του ήρωα και την τιμή που

απολάμβανε ανάμεσα στους συντρόφους του, γι' αυτό και η αφαίρεσή του (όπως η αρπαγή της Βρισηίδας από τον Αχιλλέα) ήταν μεγάλη προσβολή.

καθένας τον εαυτό ... τη δεύτερη (123): αμέσως μόλις περνάει ο μεγάλος κίνδυνος, εκδηλώνεται η υπέρμετρη φιλοδοξία καθενός που οδηγεί στη διχόνοια και την καταστροφή. Παρόμοια περιστατικά συναντάμε πολλά στην ελληνική ιστορία, όπως δείχνει και η «μῆνις», με την οποία αρχίζει το αρχαιότερο ελληνικό λογοτεχνικό έργο, η *Ιλιάδα*, που αφηγείται τη διχόνοια Αγαμέμνονα και Αχιλλέα.

Ξακουστό (124): ο Πλούταρχος αναφέρει (*Θεμιστοκλής*, 17) πως στους Ολυμπιακούς αγώνες, μετά τη ναυμαχία, οι θεατές αδιαφόρησαν για τους αθλητές κι ασχολούνταν όλη μέρα με τον Θεμιστοκλή, που είχε πάει για να τους παρακολουθήσει.

επιδιώκοντας τιμές (124): μάλλον κακεντρεχές σχόλιο του Ηροδότου, αφού στη Σπάρτη πρέπει να πήγε για να συζητήσει για τη συνέχεια των επιχειρήσεων είτε ως απεσταλμένος της Αθήνας είτε ως προσκεκλημένος της Σπάρτης.

το πιο όμορφο άρμα της Σπάρτης (124): η Σπάρτη ήταν κέντρο μεταλλουργίας, όπου κατασκευάζονταν και περίφημα άρματα.

Βελβίνιτης (125): αλλού αναφέρεται ως Κύθνιος ή Μυκόνιος ή Σερίφιος. Ο Πλάτων τον αναφέρει ως Σερίφιο (*Πολιτεία* 329 e): *Ἀληθῆ, ἔφη, λέγεις [...] ἀλλὰ τὸ τοῦ Θεμιστοκλέους εὖ ἔχει, ὅς τῳ Σεριφίῳ λουδορουμένῳ καὶ λέγοντι ὅτι οὐ δι' αὐτὸν ἀλλὰ διὰ τὴν πόλιν εὐδοκμοῖ, ἀπεκρίνατο ὅτι οὐτ' ἂν αὐτὸς Σερίφιος ὢν ὀνομαστός ἐγένετο οὐτ' ἐκείνος Ἀθηναῖος*). Αυτό ακολούθει και ο Πλούταρχος (*Θεμιστοκλής* 18).

ο Αλέξανδρος ο Μακεδών: ο Μαρδόνιος τον επέλεξε, επειδή ήταν ο πιο προσφιλής απ' όλους τους βασιλιάδες υπηκόους των Περσών και γιατί, ως πρόξενος και φίλος των Αθηναίων, είχε περισσότερες πιθανότητες να τους πείσει.

την εξής απάντηση (143): αυτή την απάντηση, που διαθέτει τόσο ιδεολογικό βάθος όσο και εκφραστική τελειότητα, ο Πλούταρχος την αποδίδει στον Αριστείδη (βλ. Πλούταρχος, *Αριστείδης* 10).

όσο ο ήλιος ... (143): θυμίζει μια παρόμοια εικόνα του Ηροδότου (V 92), που επαναλαμβάνεται από το Σοφοκλή (*Φιλοκτήτης* 1329 κ.ε.). Ο τρόπος έκφρασης χαρακτηρίζεται, όπως είναι γνωστό, ως «μοτίβο του αδυνάτου».

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΩΤΗΣΗ

Ο Όμηρος στους στίχους που σας δίνονται χρησιμοποιεί το λογοτεχνικό σχήμα του αδυνάτου. Να το συσχετίσετε με το αντίστοιχο του Ηροδότου και να γράψετε πώς λειτουργεί το σχήμα αυτό στα δύο κείμενα.

Ο Αχιλλέας θεωρεί αδύνατη τη συμφιλίωση με τον Έκτορα

Τότε λοξά τον κοίταξε και του 'πε ο Αχιλλέας:

«Έκτορα, μη, φονιά άπιστε, μη λες μαρτύρους κι όρκους.

Αν όρκους έκαναν ποτέ ανθρωποι και λιοντάρια,

αν είδες λύκους πουθενά κι αρνιά συντροφιασμένους,

πες τότε πως εγώ και συ θα φιλιωθούμε. Όχι! Όρκους

δεν έχει οι δυο μας, πριν νεκρός ο ένας πέσει κάτω

κι αίμα μπουχτίσει ο λάρρυγγας του λιμασμένου Άρη».

Ιλιάδα, X 260-267. Μετάφραση: Αλ. Πάλλη

ΕΝΟΤΗΤΑ 17η

Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΠΛΑΤΑΙΩΝ ΙΧ 61-64, 80-81

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- Να γνωρίσουν οι μαθητές τη μάχη που έκρινε ουσιαστικά την τύχη των περσικών πολέμων και να κατανοήσουν το ρόλο του Πausανίας.
- Να συνειδητοποιήσουν τη σημασία της ενότητας και ομοψυχίας των Ελλήνων και το ρόλο των περσικών πολέμων στη διαμόρφωση ελληνικής εθνικής συνείδησης.
- Να συμπληρώσουν τις γνώσεις τους για τη μέθοδο του ιστορικού (ιδίως την αντικειμενικότητα και αμεροληψία).

ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΠΥΡΗΝΕΣ

Ελευθερία – ύβρις – εθνική συνείδηση.

Αντικειμενικότητα ιστορικού – περιγραφή.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ

- Η **περιγραφή** σε μερικά σημεία αποκτάει μεγάλη δύναμη με **εικόνες** επιβλητικές: οι Σπαρτιάτες κάτω από βροχή βελών, ο Πausανίας να σηκώνει τα μάτια στο ναό της Ήρας, η μάχη σώμα με σώμα, οι Πέρσες που εισχωρούν σε πυκνές ανθρώπινες μάζες στις γραμμές των Σπαρτιατών βρίσκοντας το θάνατο, ο Μαρόδιος στο άσπρο άλογο. Μπορούμε να θυμίσουμε στους μαθητές πώς ξεκινούσε η στρατιά από την Ασία, πόσο υπερήφανος ήταν ο Ξέρξης στην πρώτη συνομιλία του με τον Δημάρατο, για να κατανοήσουν την εικόνα που δίνει τώρα ο ιστορικός, αλλά και την αντίληψή του για την τιμωρία του υβριστή.
- Η νίκη των Ελλήνων παρουσιάζεται από τον ιστορικό ως αποτέλεσμα της ανδρείας τους, του οπλισμού τους, που ήταν κατάλληλος για μάχη σώμα με σώμα, και της εμπειρίας τους σε τέτοιο είδος μάχης.
- Η ήττα των Περσών είναι αποτέλεσμα και της ύβρης που διέπραξαν με την εκστρατεία τους. Αν και ο Ηρόδοτος δεν το αναφέρει ρητά, το υπαινίσσεται λέγοντας πως ο Πausανίας εκδικήθηκε για το φόνο του Λεωνίδα.
- Ο ιστορικός κρίνει με **αντικειμενικότητα** και **αμεροληψία** αναγνωρίζοντας την ανδρεία των Περσών.
- Ο **τόπος** στον οποίο ξετυλίγεται η δράση είναι κυρίως η Βοιωτία, όπου στρατοπεδεύουν οι αντίπαλοι: οι όχθες του Ασωπού και οι πρόποδες του Κιθαιρώνα. Ο **χρόνος** είναι το καλοκαίρι (Αύγουστος) του 479 π.Χ.
- Στη σύγκρουση Ελλήνων- Περσών, που στην ενότητα αποτελεί το επίκεντρο, μπορούμε να προσέξουμε την αντιπαράθεση της μεγάλης δύναμης και του πλούτου με την επινοητικότητα.
- Από τον τρόπο που περιγράφει ο Ηρόδοτος τα **λάφυρα** (απαρίθμηση, τρόπο συγκέντρωσης, αξία), φαίνεται η σημασία που είχαν για την οικονομική ζωή των ελληνικών πόλεων, αλλά και ο ρόλος που αναγνωρίζει ο ιστορικός στον οικονομικό παράγοντα (στο θέμα αυτό αναφερθήκαμε πα-

ραπάνω, στις ενότητες 4 και 6). Το **ανέκδοτο** σχετικά με τους Αιγινήτες και τον πλουτισμό τους αποτελεί πιθανόν σκάνδαλο αττικής προελεύσεως (βλ. I.N. Περυσινάκης, σσ. 54-55).

- Η **σημασία** που είχε η **νίκη των Πλαταιών** για τους Έλληνες φαίνεται και στην τέχνη: απεικόνισαν τη σύγκρουση στη ζωφόρο της δυτικής πλευράς του ναού της Αθηνάς Νίκης στην Ακρόπολη. Αντίθετα τη μάχη του Μαραθώνα την απεικόνισαν σε τοιχογραφία της Ποικίλης Στοάς (βλ. ενότητα 11).
- Η **μάχη των Πλαταιών**, αμφίβολη στην αρχή της, εξελίχθηκε σε θρίαμβο των Ελλήνων, έβαλε τέρμα στα κατακτητικά σχέδια των Περσών και απέδειξε για μια ακόμα φορά ότι ο μεγάλος όγκος στρατού δεν αρκεί για τη νίκη.
- Η **άλωση** της Σηστού είναι η τελευταία πράξη της ελληνοπερσικής σύγκρουσης, όπως την αφηγείται ο Ηρόδοτος. Οι Πέρσες φεύγουν νικημένοι από τον Ελλήσποντο, η παραβίαση του οποίου ήταν η αρχή της **ύβρης** που διέπραξαν. Η τιμωρία τους ήταν αναπόφευκτη και δίκαιη.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Πausανίας (61): γιος του βασιλιά Κλεομβρότου, που είχε ήδη σκοτωθεί στον Ισθμό, εξάδελφος και επίτροπος του μικρού γιου τού ήρωα των Θερμοπυλών Λεωνίδα.

θυσίες -προμηγύματα (61): σημασία των θυσιών στην αρχαία εποχή είναι γνωστή. Οι How & Wells (τ. II, σ. 294) υποθέτουν ότι οι αλληπάλληλλες θυσίες δείχνουν ότι η προώθηση του στρατού στη Βοιωτία δεν περιλαμβανόταν στα αρχικά σχέδια των Ελλήνων, καθώς περίμεναν ότι ο Μαροδόνιος θα βρισκόταν ακόμα στην Αττική.

οι Τεγεάτες (61): ήταν σύμμαχοι των Σπαρτιατών από το 550 π.Χ.

έκανε επίκληση (61): η εικόνα της ικεσίας του αρχιστράτηγου είναι αποκαλυπτική για την κρισιμότητα της κατάστασης. Πολλές ανάλογες εικόνες συναντάμε σ' όλη την ιστορία- όχι μόνο την ελληνική.

προς το ναό της Ήρας (61): ο Ηρόδοτος χρησιμοποιεί τους ναούς ως σημεία γεωγραφικής αναφοράς σε όλες τις μάχες των μηδικών. (Βλ. How & Wells, τ. II, σ. 314).

βάδιζαν κι αυτοί εναντίον των Περσών (62): η στρατηγική ικανότητα του Πausανία, η πειθαρχία και το θάρρος των Σπαρτιατών αχρήστεψαν στην πράξη το περσικό ιππικό. Οι Σπαρτιάτες άντεξαν τη βροχή των βελών, ώσπου να απασχοληθεί όλο το πεζικό των Περσών και να γίνει αναπόφευκτη η μάχη εκ του σύνεγγυς, στην οποία οι Πέρσες ήταν κατώτεροι από τους Σπαρτιάτες (λόγω οπλισμού, ενδυμασίας και απειρίας). Έτσι το ιππικό μπορούσε να καλύψει μόνο την υποχώρηση των Περσών.

κάνεις δεν τους έδινε σημασία (80): φαίνεται πως ήταν τόσο πολλά τα πολύτιμα λάφυρα, ώστε κανείς δεν έδινε σημασία στις πολύχρωμες φορεσιές.

η αρχή των μεγάλων περιουσιών των Αιγινήτων (80): δεν είναι ακριβές, αφού οι Αιγινήτες είχαν σημαντική οικονομική δύναμη και πριν από τη μάχη των Πλαταιών. Στη ναυμαχία της Σαλαμίνας, για παράδειγμα, διέθεσαν 42 τριήρεις· μόνο οι Αθηναίοι είχαν διαθέσει περισσότερα πλοία (180).

στο τρικέφαλο χάλκινο φίδι (81): στον ιερό πόλεμο του 355 π.Χ. οι Φωκείς σύλησαν τον χρυσό τρίποδα και αργότερα ο Μέγας Κωνσταντίνος μετέφερε στην Κωνσταντινούπολη ό,τι απέμεινε, δηλαδή το χάλκινο μέρος - τη στήλη που σχηματίζουν τα σώματα των τριών φιδιών και τα κεφάλια τους. Εκεί την έστησε στον Ιππόδρομο. Την ανακάλυψε το 1850 ο C.T. Newton. Ως προς τις πόλεις που πολέμησαν τους Πέρσες, ο Ηρόδοτος δίνει και άλλο κατάλογο που περιλαμβάνει 36 πόλεις και τον κατάλογο που ήταν χαραγμένος στο αφιέρωμα στην Ολυμπία με 27 πόλεις⁵⁷.

57. Βλ. κεφ. VIII 40- 48 και 82, IX 29- 30 και 77. Για τις διαφορές στην αναγραφή των ονομάτων βλ. How & Wells, τ. II, σσ. 321- 324.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΩΤΗΣΗ: Να σχολιάσετε το ήθος του Πausανία στις Πλαταιές σε σχέση με το ήθος που επέδειξε αργότερα και να επιχειρήσετε να δώσετε κάποια ερμηνεία της μεταστροφής του.

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

(Οι Πέρσες μεταφέρουν στον Κύρο την πρόταση του Αρτεμβάρη, προγόνου του Αρταύκτη, που τον κρέμασαν οι Αθηναίοι). «Αφού ο Ζεύς δίνει την ηγεμονία στο έθνος των Περσών, κι ανάμεσα στους Πέρσες σ' εσένα, Κύρε, αφού εκθρόνισε τον Αστυάγη, εμπρός τώρα, γιατί η γη που ορίζουμε είναι λίγη, κι αυτή τραχιά, ας μεταναστεύσουμε απ' αυτή κι ας πάρουμε άλλη, καλύτερη. Κι υπάρχουν πολλές γειτονικές χώρες και πολλές πιο απόμακρες· αν πάρουμε μια απ' αυτές, ο κόσμος θα μας αντι-κρίξει με μεγαλύτερο θαυμασμό. Τι πιο φυσικό για ένα έθνος που ασκεί την εξουσία από το να ενεργεί μ' αυτό τον τρόπο, γιατί τότε άλλοτε θα έχουμε καλύτερη ευκαιρία, αν όχι τώρα, που κυβερνούμε πολλούς λαούς κι ολόκληρη την Ασία»; Ο Κύρος τ' άκουσε αυτά και δεν έδειξε να εντυπωσιάζεται απ' την πρόταση, αλλά τους παρακινούσε να την εφαρμόσουν· όμως, συνεχίζοντας τις συμβουλές του, τους παρακινούσε να ετοιμάζονται να παύσουν πια να είναι ηγέτες, και να ζήσουν υπήκοοι σε άλλους· επειδή συνήθως, είτε, η θηλυκή γη βγάζει εκθηλυσμένους άντρες· γιατί δε γίνεται απ' την ίδια γη να βλασταίνουν και το ένα και το άλλο, και καρποί θαυμαστοί και άντρες με πολεμική αρετή. Μ' αυτά οι Πέρσες κατάλαβαν την πλάνη τους κι αποσύρθηκαν γρήγορα γρήγορα, μια και η γνώμη τους αποδείχτηκε κατώτερη απ' τη γνώμη του Κύρου, και προτίμησαν να είναι αφέντες ζώντας σε φτωχή γη παρά να καλλιεργούν πεδιάδα και να είναι δούλοι άλλων.

Ηρόδοτος, IX 122

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑ

Ο Σπαρτιατικός στρατός

Η οργάνωση του σπαρτιατικού στρατού προχωρούσε σε λεπτομέρειες, όπως το χαρακτηριστικό κόκκινο χρώμα του μανδύα των σπαρτιατών πολεμιστών. Εκτός από τον ψυχολογικό αντίκτυπο στους αντιπάλους, οι οποίοι πλέον γνώριζαν πέρα από κάθε αμφιβολία ότι βρίσκονταν αντιμέτωποι με τους φοβερούς Σπαρτιάτες, αναφέρεται ρητά ότι το χρώμα του μανδύα απέκρυπτε τυχόν αιμορραγία του κατόχου του (Πλούταρχος, *Ηθικά*, 238f). Ο κόκκινος μανδύας σε συνδυασμό με το κεφαλαίο γράμμα Λάμδα («Λακεδαιμών»), που ήταν γραμμένο πάνω στις ασπίδες των Σπαρτιατών αποτελούσαν το σήμα κατατεθέν του σπαρτιατικού στρατού και συνεπώς ήταν αναπόσπαστα κομμάτια του θρόνου του (Ξενοφών, *Ελληνικά*, IV 4, 10).

Κων/νος Κολιόπουλος, σσ. 174-175

ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ σε όλο το βιβλίο

Στις εργασίες αυτές μπορεί να συμπεριληφθούν μερικές ακόμη από προηγούμενες ενότητες. Ο διδάσκων θα πρέπει να αναθέσει έγκαιρα κάποια εργασία στους μαθητές π.χ. μία κατά ομάδες και μία ατομική (όχι περισσότερες, γιατί δεν υπάρχει χρόνος επεξεργασίας ή παρουσίασης, αφού ο Ηρόδοτος θα διδαχτεί μόνο 20 ώρες). Οι μαθητές θα επιλέξουν από όσες τους υποδείξει ο διδάσκων, ο οποίος θα τους δώσει βιβλιογραφία και οδηγίες. Ο χρόνος που θα απαιτείται για την εκπόνηση της εργασίας θα πρέπει να είναι περιορισμένος και τα βοηθήματα προσιτά στους μαθητές και κατανοητά. Η έκταση των εργασιών θα είναι επίσης περιορισμένη, αφού δεν μπορεί να διατεθούν περισσότερες από 1 ή 2 ώρες (αν οι εργασίες μπορούν να υποκαταστήσουν και τη συνολική θεώρηση του έργου) για την παρουσίαση στην τάξη. Γι' αυτό και είναι προτιμότερες οι ομαδικές εργασίες. Ο διδάσκων θα λάβει υπόψη του και τον αριθμό των ομάδων που θα χωρίσει.

Οι **διαθεματικές έννοιες** που διερευνώνται είναι: **πόλεμος- ειρήνη, άτομο – σύνολο, τέχνη** (εικαστική).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (ΕΠΙΛΟΓΗ)

Α. Μεταφράσεις Ηροδότου – Σχόλια

- Αραπόπουλος, Κ.Θ.**, *Ηροδότου Ιστορία*, τ. 2 και 3, εκδ. Πάπυρος, αρχαίο κείμενο, μτφρ., σημειώσεις, Αθήνα 1975.
- Βλάχος, Ά.**, *Ηροδότου Ιστορία*, (μτφρ. και «προλεγόμενα»), εκδ. Παπαδήμα, τ. Α', Β', Γ', Αθήνα 1987-1990.
- Γαληνός, Α.**, *Ηροδότου Ιστορία*, τ. 1, εκδ. Πάπυρος, αρχαίο κείμενο, μετάφραση, σημειώσεις. Εισαγωγή Δ. Πουρνάρα, Αθήνα 1975.
- Ζενάκος, Α.**, *Ηροδότου Ιστορία*, Ευτέρπη-Θάλεια, αρχαίο κείμενο, μτφρ., σχόλια, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα 1992.
- Μαρωνίτης, Δ.Ν.**, *Ηροδότου Ιστορία*, Κλειώ, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, αρχαίο κείμενο, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα, 1964.
- Σπυρόπουλος, Η.** *Ηροδότου Ιστορία*, Κλειώ, Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, αρχαίο κείμενο, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1998. (τ. Α')
- Σπυρόπουλος, Η.** *Ηροδότου Ιστορία*, Ευτέρπη-Θάλεια, μετάφραση, σχόλια, αρχαίο κείμενο, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1998. (τ. Β')
- Σπυρόπουλος, Η.** *Ηροδότου Ιστορία*, τ. Γ' *Μελομένη, Τερψιχόρη*, τ. Δ' *Ερατώ, Πολύμνια*, τ. Ε' *Καλλιόπη, Ουρανία*, μτφρ., σχόλια, αρχαίο κείμενο, εκδ. Γκοβόστη, τ. Γ', Δ', Ε', Αθήνα.
- How, W.W. and Wells, J.**, *A Commentary on Herodotus, with Introduction and Appendixes, v. I- II*, Oxford, (1912) 1975.

Β. Βιβλιογραφία για τον Ηρόδοτο

- Amouretti, M.-C.–Ruzé, F.**, *Κοινωνία και πόλεμος στην αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Γ. Γεωργαμλής, επιμ. Αθ. Στεφανής, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2004.
- Botsford, G.W.-Robinson, C.A.**, *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, μτφρ. Σ. Τσιτσώνη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1977.
- Bury, J.**, *Οι Αρχαίοι Έλληνες ιστορικοί*, μτφρ. Φ. Βώρος, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1970.
- Chatelet, F.**, *Η γέννηση της ιστορίας. Η διαμόρφωση της ιστορικής σκέψης στην αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Λένα Κασίμη, εκδ. Σμίλη, Αθήνα, 2001.
- Dodds, E.R.**, *Οι Έλληνες και το παράλογο*, μτφρ. Γ. Γιατρομανωλάκης, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1996.
- Easterling, P.E.–Knox, B.M.W.**, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας* μτφρ. Ν. Κονομής, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1993.
- Flaceliere, R.**, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, μτφρ. Γεράσιμος Βανδώρος, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1974.
- Lesky, A.**, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Αγ. Τσοπανάκης, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 5η έκδοση 1981.
- Livingstone, R.**, *Το ελληνικό πνεύμα και η σημασία του για μας*, μτφρ. Β. Ταπάκη, εκδ. Παπαδημητρίου, Αθήνα 1951.
- Müller, D.**, «Ο Ηρόδοτος εισηγητής του εμπειρισμού; Οι απόψεις του Ηροδότου για την ανθρώπινη γνώση», *Νέα Παιδεία* 31, άνοιξη 1983, σσ. 29-50.
- Nilsson, M.P.**, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Θρησκείας*, μτφρ. Αικ. Παπαθωμοπούλου, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2001.
- Romm, J.**, *Ηρόδοτος, η ζωή και το έργο του*, μτφρ. Π. Πολυκάρπου, εκδ. τυπωθήτω, Γ. Δαρδανός, Αθήνα 2004.
- Romilly, J. de**, *Ιστορία και λόγος στον Θουκυδίδη*, μτφρ. Ελένη Κακριδίη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1988.
- Άτσαλος, Β.**, «Ηρόδοτος», *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τ. Γ2, Αθήνα 1972.
- Ζώρας, Γ. Θ.**, *Μεσαιωνική και Νεωτέρα Ελληνική Φιλολογία* (πανεπιστημιακές παραδόσεις), Αθήνα 1965.
- Κακριδής, Ι.Θ.**, *Οι Αρχαίοι Έλληνες στη Νεοελληνική Λαϊκή Παράδοση*, ΜΙΕΤ, 1978, 31989.
- Κακριδής, Ι.Θ.**, «Άτης, ο γιος του Κροίσου» και «Αλιείς ανθρώπων» στο *Ελλήνων Λόγοι*, Θεσσαλονίκη 1981.
- Κολιόπουλος, Κ.**, *Η υψηλή στρατηγική της αρχαίας Σπάρτης (750- 192 π.Χ.)*, εκδ. Ποιότητα, Αθήνα 2001.
- Κύρκος, Β.**, *Αρχαίος ελληνικός διαφωτισμός και σοφιστική*, Αθήνα 1992.
- Κυρτάτας, Δ.**, *Κατακτώντας την Αρχαιότητα*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2002.
- Μαρωνίτης, Δ.Ν.**, «Η σχολική μετάφραση», σε *Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία*, τ. Α', εκδ. Φιλολογος, Θεσσαλονίκη, 1999, σσ. 249-272.

- Μαρωνίτης, Δ.Ν.**, «Ο Ηρόδοτος ως ιστορικός και ως αφηγητής», *Σεμινάριο* 8, 1987, σσ. 12-19.
- Μαρωνίτης, Δ.Ν.**, *Ηρόδοτος Οκτώ Νουβέλες και Τέσσερα Ανέκδοτα. Εισαγωγή, μετάφραση. και πέντε δοκίμια*, Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 2001.
- Μελίστα, Α.-Σωτηροπούλου, Γ.**, επιμέλεια, *Ίστορίη, Δεκατέσσερα μελετήματα για τον Ηρόδοτο*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 2004.
- Μερακλής, Μ.Γ.**, «Λαογραφικός σχολιασμός των αρχαίων», *Νέα Παιδεία* 12, 1980, σσ. 23- 32.
- Μερακλής, Μ.Γ.**, «Λαογραφικά σχόλια στην Ωραία Ελένη», *Το Λαϊκό Παραμύθι*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.
- Μπαγιόνας, Α.**, «Η σκέψη του Θουκυδίδη και η σύγχρονη αντίληψη για τη μεθοδολογία της ιστορίας», *Σεμινάριο* 8, 1987, σσ. 56-85.
- Περυσινάκης, Ι.Ν.**, *Η έννοια του πλούτου στην Ιστορίη του Ηροδότου*, Ιωάννινα 1987.
- Σπυρόπουλος, Η.**, *Μακεδονία και Μακεδόνες στον Ηρόδοτο*, εκδ. Γκοβόστης, Αθήνα 1993.
- Σπυρόπουλος, Η.**, *Τα ερωτικά και τα αιμοσταγή του Ηροδότου*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 1998
- Τσιμπουκίδης, Δ.**, *Αρχαία ελληνική ιστορική σκέψη*, εκδ. Εντός, Αθήνα 2019.

Γ. Βιβλιογραφία για τη διδακτική

- Αλιφέρης, Γ.**, «Προβλήματα οργάνωσης και προσφοράς της διδακτέας ύλης των Ιστοριών του Ηροδότου», *Σεμινάριο* 8, 1987, σσ. 20-30.
- Αρβανίτης, Ι.Μ.**, «Στοιχεία Εισαγωγής στη διδασκαλία του Ηροδότου έργου» *Εισηγήσεις ΚΕΜΕ*, 1978, σσ. 162-173.
- Βαρμάζης, Ν.**, *Διδακτική των Αρχαίων Ελληνικών*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1999.
- Βερτσέτης, Α.**, *Διδακτική της Αρχαίας Γραμματείας*, Αθήνα 1999.
- Βουγιούκας, Β. – Κουτσούρας, Α.**, «Η διδασκαλία του Ηροδότου από μτφρ.», *Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία, τ. Α΄*, εκδ. Φιλολογος, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 58-66.
- Δημητρακόπουλος, Σ.Γ.**, «Ηροδότου Ιστορία», *Νέα Παιδεία* 10, 1979, σσ. 99-137.
- Δημητρακόπουλος, Σ.Γ.**, «*Ηροδότου Μούσαι* (σε μετάφραση), Προγραμματισμός διδασκαλίας στην Α΄ Γυμνασίον», *Νέα Παιδεία* 39, 1986, σσ. 114-133 και *Νέα Παιδεία* 40, φθινόπωρο 1986, σσ. 125-143.
- Κασκαντάμη, Μ.**, *Μαθαίνοντας στο Internet Αρχαία - Νέα - Ιστορία*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2001.
- Κουγέας, Σ.**, «Ηροδότου Ι. 84-87. Ερμηνευτική και διδακτική προσέγγιση», *Σεμινάριο* 8, 1987 σσ. 31-42.
- Μακρυγιάννη, Σ.**, «Ηροδότου V, 49- 51», σε Α. Παπαδόπουλος, Α. Στέφος, Γ.Α. Παπακωστούλα- Γιανναρά, επιμ. *Η διδασκαλία στα Κείμενα και στη Γλώσσα*, Παπαδήμας, Αθήνα 2018, σσ. 35-39.
- Μαρκιανός, Σ.**, *Η διδασκαλία των Ιστοριών του Ηροδότου*, εκδ. Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Αθήνα 1994.
- Μαρκιανός, Σ.**, *Ερμηνευτική και μεθοδολογική προσέγγιση των κειμένων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1978 (με παραδείγματα από τον Ηρόδοτο).
- Μυρογιάννη, Έ. – Μαυροσκούφης, Δ.**, επιμέλεια, *Φιλολογοί στον Υπολογιστή*, εκδ. Καλειδοσκόπιο, Αθήνα 2004.
- Παπανικολάου, Κ.Ν.**, «Η διδασκαλία του Ηροδότου από μετάφραση», *Εισηγήσεις, ΚΕΜΕ*, Β΄ έκδ. Αθήνα 1978, σσ. 174- 181.
- Παπαρίζου, Ι.Α.**, «Η ιστορία του Ηροδότου στο Γυμνάσιο», *Φιλολογος* 45 φθινόπωρο 1986, σσ. 230- 242.
- Σακελλαρίου, Μ.Β.**, «Η αρχαία ιστοριογραφία και η θέση της στο πρόγραμμα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης», *Σεμινάριο* 8, 1987, σσ. 8-11.
- Σούλης, Ε.**, «Η διδασκαλία των Αρχαίων Ελλήνων Ιστορικών στη Μέση Εκπαίδευση», *Νεοελληνική Παιδεία*, 12, 1988, σσ.77-80.
- Τσάφας, Β.**, *Η διδασκαλία της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας και Γλώσσας*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2004.
- Τσολάκης, Χ.**, «Η διδασκαλία του Ηροδότου από μετάφραση», *Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία, τ. Α΄*, εκδ. Φιλολογος, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 66-78.
- Χρηστίδης, Χ.**, *Προτάσεις για τη διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών*, Αθήνα 1989.

Δ. Βιβλιογραφία για τα Παράλληλα κείμενα

- Αισχύλος, Πέρσες**, μτφρ. Ι. Γρυπάρης, εκδ. Εστία.
- Αριστοφάνης, Σφήκες**, μτφρ. Τάσος Ρούσσοσ, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1992.
- Δημόκριτος**, απόσπασμα 251, Στοβαίου Ανθολόγιον, τ. Α΄, μτφρ. Απ. Παπανδρέου, εκδ. Τολίδη, Αθήνα 1984.

Ευριπίδης, *Εκάβη*, μτφρ. Τάσος Ρούσσος, εκδ. Κάκτος 1994.

Ησιόδου, *Έργα και Ημέραι, Θεογονία, Ασπίς Ηρακλέους, Ηοίαι*, εισαγωγή, μετάφραση-σχόλια, Παναγή Λεκατσά, εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1941.

Θουκυδίδης, *Ιστορίαι*, Α, μτφρ. Έλλη Λαμπρίδη, εκδ. Γκοβόση, 1962.

Ιπποκράτης, «Περί αέρων, υδάτων, τόπων» 24, μτφρ. Δ. Λυπουρλής, από το: Γ. Γιατρομανωλάκης-Ρ. Ζαμάρου, *Ανθολόγιο Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, ΟΕΔΒ, 1996.

Καβάφης, Κ.Π., «Ο Δημάρατος» και «Θερμοπύλες», *Άπαντα Ποιητικά*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1999.

Κακριδής, Ι.Θ., *Οι Αρχαίοι Έλληνες στη Νεοελληνική Λαϊκή Παράδοση*, ΜΙΕΤ, 1978, ³1989.

Κακριδής, Ι.Θ., *Ελλήνων λόγοι*, Θεσσαλονίκη 1981.

Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, επιμ. Σπ. Ι. Ασδραχά, εκδ. Καραβία, Αθήνα χ.χ.

Ξενοφών, *Ιέρων*, V 1--5, μτφρ. Π. Κονδύλης *Περί τυραννίας*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1995.

Όμηρος, *Ιλιάδα*, μτφρ. Ιάκ. Πολυλάς, ΟΕΔΒ, 2001.

Όμηρος, *Ιλιάδα*, μτφρ. Ν. Καζαντζάκης-Ι.Θ. Κακριδής, ΟΕΔΒ.

Όμηρος, *Ιλιάδα*, μτφρ. Αλ. Πάλλης, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, χ.χ.

Όμηρος, *Οδύσσεια*, μτφρ. Δ.Ν. Μαρωνίτης, ΟΕΔΒ.

Όμηρος, *Οδύσσεια*, μτφρ. Ζήσ. Σίδερης, ΟΕΔΒ.

Πανσανίας, *Ελλάδος περιήγησις*, εισαγωγή, μετάφραση και σημειώσεις, Νικ. Δ. Παπαχατζής, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1998.

Πλάτων, *Μενέξενος*, μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1993.

Πλάτων, *Νόμοι*, μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1992.

Πολίτης, Ν., *Παραδόσεις*, εκδ. γράμματα, Αθήνα 1994.

Σύλλεφ, Φ., «Το δαχτυλίδι του Πολυκράτη», μτφρ. Θρασύβουλος Σταύρου, από *Νεότερη Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία, Ανθολόγιο Μεταφράσεων*, ΟΕΔΒ, 1998.

Σιμωνίδης, *Εγκώμιο στους πεσόντες στις Θερμοπύλες*, μτφρ. Θρασύβουλου Σταύρου, *Ανθολόγιο λυρικής ποιήσεως*, ΟΕΔΒ, 1994.

Σοφοκλής, *Τραχίνιες*, μτφρ. Ι. Γρυπάρης, εκδ. Εστίας, Αθήνα χ.χ.

Σοφοκλής, *Οιδίππου Τύραννος*, μτφρ. Κ.Χ. Μύρης, ΟΕΔΒ, 2001.

Σοφοκλής, *Αίας*, μτφρ. Τάσος Ρούσσος, ΟΕΔΒ, 2001.

Σοφοκλής, *Οιδίππου επί Κολωνά*, μτφρ. Κ. Θρακιώτης, εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος.

Ε. Ο Ηρόδοτος στο διαδίκτυο*

1) http://www.ime.gr/chronos/index_gr.html (Ίδρυμα Μειζονος Ελληνισμού: πολλές πληροφορίες για όλες τις περιόδους του Ελληνικού Πολιτισμού)

2) <http://philoctetes.free.fr//index2.htm> (Αρχαία Ελληνικά Κείμενα)

3) <http://www.sikyon.com/index.html> (Αρχαίες Ελληνικές Πόλεις)

4) <http://www.georama.gr/gre/history/05.html> (Αρχαία Ελληνική Ιστορία και Αρχαιολογία)

5) <http://www.at.idx.gr/> (Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία)

6) http://www.geocities.com/sfetel/gr/ancient_g.htm (Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία)

7) <http://www.hellenismos.gr/>

8) http://www.museum.upenn.edu/Greek_World/Index.html

9) <http://www.livius.org/he-hg/herodotus/herodotus01.htm>

10) <http://www.herodotuswebsite.co.uk/>

11) <http://www.isidore-of-seville.com/herodotus/>

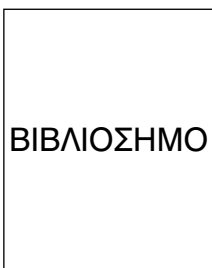
12) <http://www.showgate.com/medea/grklink.html>

13) <http://www.csd.ucl.ac.uk/~hy201/> (Πανεπιστήμιο Κρήτης, εισαγωγή στον κλασικό πολιτισμό)

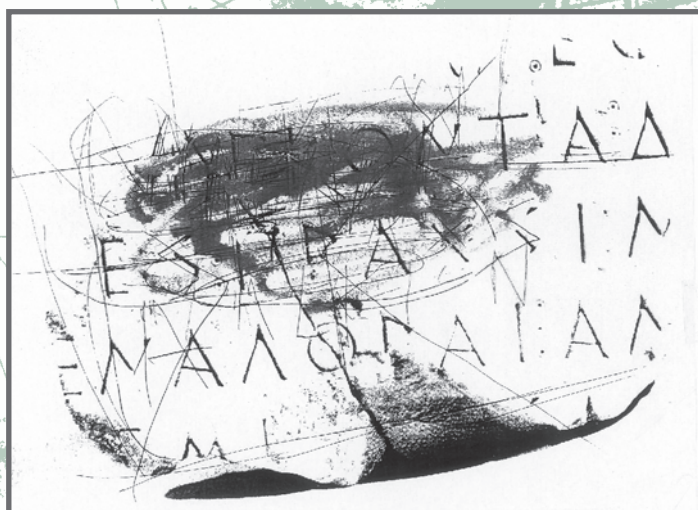
14) <http://www.ekivolos.gr/sindeseis.htm> (παρόμοιες συνδέσεις υπάρχουν και σε άλλες εκπαιδευτικές πύλες)

* Να ληφθεί υπόψη ότι κάποιοι διαδικτυακοί κόμβοι μπορεί να έχουν μεταφερθεί ή καταργηθεί. Προτιμότερο είναι να ανοίγει κανείς πρώτα την κεντρική σελίδα ενός κόμβου και έπειτα να προχωρεί στην επιλογή των επιμέρους.

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.

Κωδικός βιβλίου: 0-21-0004

ISBN 978-960-06-2652-0

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ & ΕΚΔΟΣΕΩΝ

(01) 000000 0 21 0004 3